شىنجاڭ مەدەنىيىتى

XINJIANG CIVILIZATION

3

1988

ئاتاقلىق سەنئەت ئەربابى مەرھۇم قاسىمجان قەمبىرى (1956 — 1910).

سۈرەتنى شېرىپ خۇشتار ئەۋەتكەن.

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

37 - يىل نەشرى   1988 - يىل 3 - سان (ئومۇمىي 172 - سان)

بۇ ساندا

ئەدەبىيات گۈلزارى

مۇناپىقنىڭ ئۆلۈمى .... (پوۋېست) .... مۇھەممەتئىمىن زۇنۇن 22

سىزىق ئادەملەرگىلا .... (ھېكايە) .... زوردۇن سابىر 2

كىتابلار زارى .... (فېلىيەتون) .... غەنىزات غەيۇرانى 76

سەھنىدىن تاپقان شېئىرلار .... (شېئىر) .... ئىمىن ئەھمىدى 10

رۇبائىيلار .... موللا مۆمىن 55

شېئىرلار .... ماخمۇت مۇھەممەت، ئا. ئابدۇللا، تۇرسۇنجان قاسىم 11

ئەسلىمىلەر

تارىخىي مەنبەلەردە نورۇز بايرىمى .... ھاجى ياقۇپ يۈسۈپى 12

تارىختىن سۆز

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئۇچېركلىرى ... نىزامىدىن ھۈسەيىن 56

تونۇش ئېنىكىدە

بالىغا ئىسىم قويۇش .... (ھېكايە) .... ئابلەت ئابدۇللا 74

سەنئەتكارلار باغچىسى

ناخشا تېكىستلىرى .... مامۇت زايىت 21

ناخشا تېكىستلىرى ..... ھېيتەم ھۈسەيىن، قۇربان ھاشىم، داۋۇتجان سەئىدىن، ئېرشات تۇرسۇن 79

خەتتاتلار مۇنبىرى

ھۆسن خەتلەر .... ئابدۇغېنى مەتروزى يازغان 80

مۇقاۋىدا: ئاتاقلىق ئۇسسۇل مۇتەخەسسىسى مەرھۇم ھاجى راخمان (ماي بوياق) ئىمىنجان سىزغان ھېسامىدىن ھاجى فوتوسى. مۇقاۋىنىڭ 4 - بېتىدە: قولغا سۇ بېرىش (ماي بوياق) نۇرۇللام ئىبراھىم سىزغان رەسسام ۋە خەتتات: ئابلىمىت ئابلىز (تەكلىپ قىلىنغان) مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەت

مەسئۇل مۇھەررىر: سائىتتار توختى   جاۋابكار مۇھەررىر ۋە تېخنىكا ئېدىكتور: قۇربان مامۇت

سىنىق ئادەملەرگىلا...

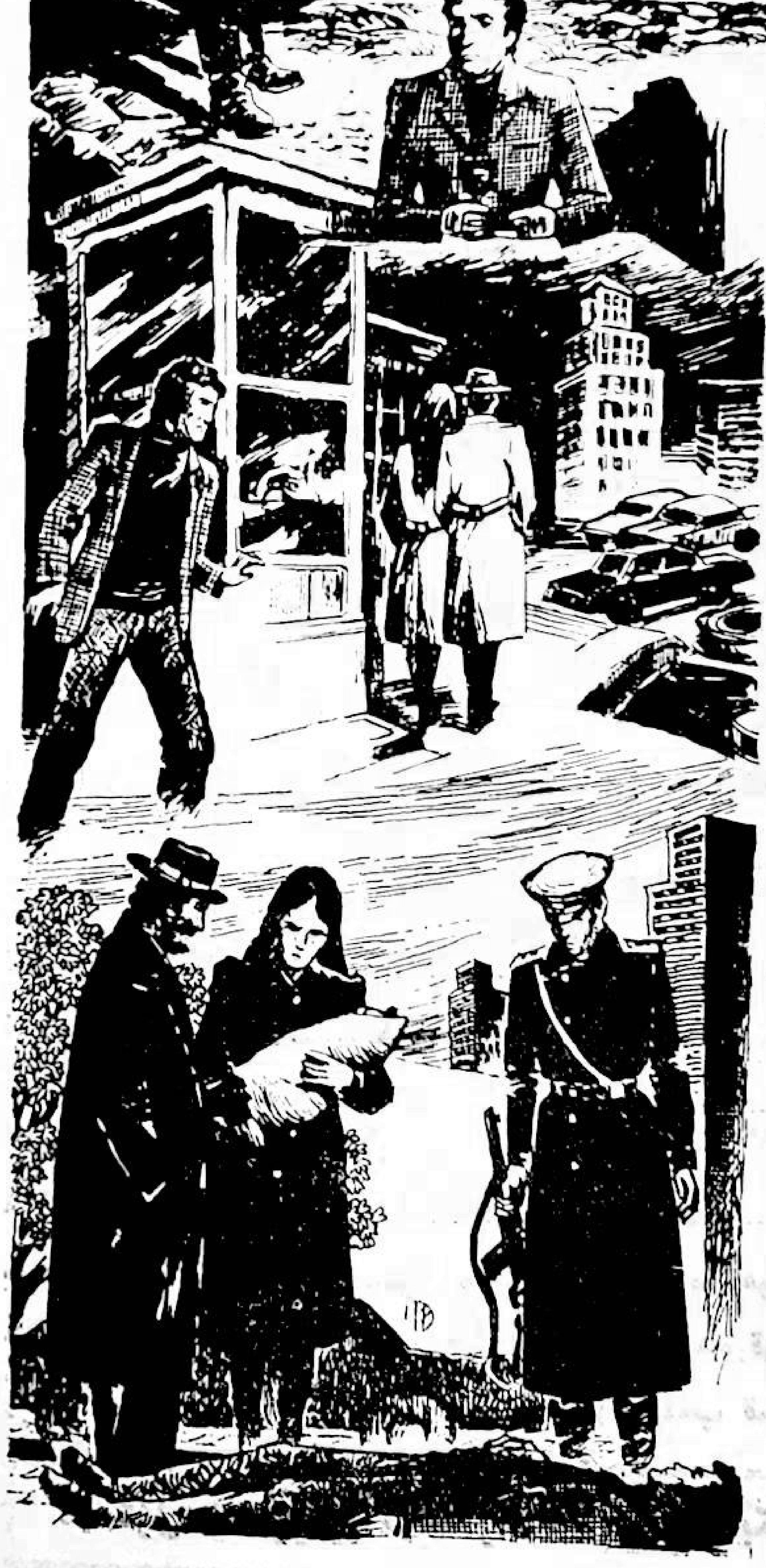

(ھېكايە)

زوردۇن سابىر

تۈن، جىمجىت.

جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان «بېرلىن چېگرا تېمى» نىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى تاپ-تاقىر بوشلۇقتا قوراللىق چىڭ تۇتقان، سەگەك، چەبدەس قاراۋۇل مېڭىپ يۈرىدۇ. شەرقتىكى تامغا يانداشقان ئۈچ قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ چىراغلىرى ئۆچتى. شەرقىي تامنىڭ تۈۋىدە ئۇزۇن كۆلەڭگىلەر پەيدا بولدى. جەڭچى كۆلەڭگىلەرگە دىققەت بىلەن قاراپ قويۇپ جەنۇبقا قاراپ ماڭدى. ئۇ ئاسمانغا قارىدى، قۇشلارغا چېگرا تېمى يوق، ئۇلار ئەركىن، ئۇياقتىن - بۇياققا ئۇچۇپ يۈرۈشمەكتە. ئۇ ئىككى ياقتىكى دەرەخلەرگە قارىدى، دەرەخلەر ئوخشاش لىڭشىماقتا. شامالغا چېگرا تېمى يوق. بۇ تام پەقەت ئادەملەرگىلا. 1237 يىللىق تارىخقا ئىگە بۇ شەھەرنى ئىككىگە بۆلۈۋەتكەنمۇ، ئىككى ياقتىكى ئادەملەرنى بىر-بىرىگە دۈشمەن قىلىپ قويغانمۇ ئادەملەر ئۆزلىرى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەملەردىن ھوشيار بولۇش كېرەك.

— توختا! — جەڭچى كەينىگە بۇرۇلۇپ قورالىنى تامدىن سىرىلىپ چۈشكەن قارا گەۋدىگە توغرىلىدى، لېكىن تامدىن چۈشكۈچى خۇددى ھېچنېمە ئاڭلىمىغاندەك غەربىي تامغا قاراپ ماڭدى.

— توختا! — دېدى جەڭچى، لېكىن قارا گەۋدە قاراپمۇ قويمىدى، ئەكسىچە جەڭچىنى مەنسىتمەستىن غەربىي تامغا قاراپ ئىتتىك ماڭدى.

— توختا! جەڭچى ئۇنىڭ بېشىدىن ئارتىلدۇرۇپ ئوق ئاتتى. لېكىن ئۇ يەنىلا توختىمىدى. جەڭچى غەزەپكە كەلدى. ئەندى تەخىر قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇ تامغا يامىشىپ، تام ئۈستىگە چىقىۋالسىلا ئۇنىڭغا ئوق ئاتقىلى بولمايدۇ - دە.

— توختا! — دېدى جەڭچى يەنە ئۇنىڭ بېشىدىن ئارتىلدۇرۇپ ئوق ئېتىپ. لېكىن ئۇ يەنە پەرۋا قىلمىدى. جەڭچى قورالىنى ئۇنىڭ گەۋدىسىگە توغرىلاپ غەزەپ بىلەن ئوق ياغدۇردى. گەۋدە دۈم چۈشتى، كېيىن ئۆرۈلۈپ ئوڭدا بولدى.

جەڭچى يۈگۈرۈپ كېلىپ يىقىلغۇچىغا قارىدى:

— پېتا! بۇ سەنمۇ؟ — دېدى ئۇ كەينىگە داجىپ.

ئۇ پېتانىڭ بېشىنى يۆلىدى. ئۇنىڭ تونۇش كۆزلىرى پارقىراپ تۇراتتى. «ئاھ بۇ ئىشنى!— دېدى جەڭچى ئەلەم بىلەن، — مۇھەببەت ئۈچۈن ئۆلدۈڭمۇ دوستۇم؟» خىيال چېگرا سىزىقىنى ئېتىراپ قىلمىغىنىدا ئوخشاش مۇھەببەتمۇ ھېچقانداق سىزىق بىلەن چەكلەنمەيدۇ؟ ئۇ شۇنداق بىر ئاجايىپ كۈچ، ناۋادا ئۇنىڭ يۈرەك يولىغا سىز توك ئۇلانغان سىمدىن توساق ياساپ سىزىق پەيدا قىلىپ قويسىڭىزمۇ ئۇ ھامان ئۆزىنى تەھدىدسىز، بىخەتەر ھېس قىلىدۇ - دە، كىشىلەر تەرىپىدىن قويۇلغان ھەرقانداق چەك چېگرا سىزىقلىرىنى ئۆز كۈچى بىلەن بىكار قىلالايدۇ.

بىزنىڭ ھېكايىمىز ئەنە مۇشۇ خىل مامات سىزىقى ئۈستىدە سادىر بولىدى. ئۇنىڭ جەسىتى چېگرا ھېسابلانغان پاكىز، يۇمشاق تۇپراقلىق، ھەيدەلگەن يەر ئۈستىدە ئىككى سوتكا ياتتى. رېئاللىق بىلەن رومانتىكا ئارىلاشمىسىنى ئۆزىنىڭ جانسىز گەۋدىسى ئاستىغا بېسىپ ياتقان بۇ نەۋقىران يىگىت بۇ يەرنىڭ ئۆلۈم سىزىقى ئىكەنلىكىنى نېمىشقا ئويلىمىغاندۇ - ھە؟

— سىز تونۇيمەن دېۋىدىڭىزغۇ، — دېدى چېگرا قاراۋۇل قىسمىمىزنىڭ باشلىقى ياش ئوفىتسېر، يەرگە قاراپ، مىلتىقىنىڭ ستۇۋۇلىنى يەرگە قادىتىپ تۇرغان چېگرا مۇداپىئە جەڭچىسىگە ئەلەم بىلەن قادىلىپ، — ئېيتىڭا، بۇ يىگىتنىڭ ئاتا - ئانىسى كىم، نېمىقا جەسىتىنى تېخىچە ئېلىپ كەتمەيدۇ؟

— ئاتا - ئانىسى ئوغلىنىڭ بۇ پاجىئەلىك ئۆلۈمىدىن بىخەۋەر بولسا كېرەك؟— دېدى كۆزلىرى قىزارغان، ناسۋال رەڭ ھەربىيچە ئۈستىباش كىيگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن دۆلەت گېربى قادالغان قىزىل جىيەكلىك، كەڭ قاسقانلىق شەپكىسىنى سېرىق قاشلىرىغىچە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان چېگرا مۇداپىئە جەڭچىسى ياش لىغىلداپ تۇرغان كۆزىنى جەسەتتىن ئۈزمەستىن سۆزلەپ، — بىز پېتانىڭ ئاتىسىغا تېخى خەۋەر قىلمىدۇق.

— پېتا؟ ئۇنىڭ ئاتىسى كىم، ئۇنىڭ ئادرېسى قانداق؟

— پېتا مۇشۇ بېرلىنلىق كلاۋىس مانتىيورنىڭ ئوغلى.

— بۇ قانداق جاۋاب؟ بېرلىنلىق مانتىيور

دېگەنمۇ يەنە كىشىنىڭ ئادرېسى بولامدۇ؟ بىزنىڭ بۇ چوڭ شەھىرىمىزدە كىلاۋدىس ئىسىملىك كىشىلەر كۆپتۇ؟

— شۇنداق. لېكىن پېتانىڭ دادىسى كىلاۋدىس پۈتۈن بېرلىندا بىرلا. ئۇ سوتسىيالىستىك ئەمگەك قەھرىمانى؛ ئۇنىڭ ئادرېسى، ئىزاھاتسىزلا ھەممە ئادەم بىلىدۇ.

— مۇنداق دەڭ، شۇنداق قىلىپسىز، يولداش چېگرا قاراۋۇلى بىزنىڭ ئەمگەك قەھرىمانىمىز كىلاۋدىسنىڭ ئوغلى پېتانى ئۆز قولىڭىز بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈردىڭىز - دە؟

— يولداش كاپىتان، مېنىڭ ئوقۇم دۆلەت قانۇنى، سىزنىڭ بۇيرۇقىڭىزدىن ھېچقاچان ئۈستۈن ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوق ئېتىش زۆرۈر بولغاندىلا ئوق ئاتتىم؛ پېتا مېنىڭ دوستۇم ئىدى. مەن چېگرادىن قېچىپ ئۆتكۈچى پېتا ئىكەنلىكىنى بىلمەيلا ئوق ئاتتىم، بىلگەن بولسامچۇ...

ئۇنىڭ پولاتتەك قايناق ياشلىرى كۆكرىكىگە تېمىپ تۇراتتى.

— چۈشىنىشلىك. سىز ۋەزىپە ئىجرا قىلدىڭىز، چېگرادىن ئۆتكۈچى سىزنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىڭىزغا پىسەنت قىلمىغاندا، ئەلۋەتتە مۇشۇنداق قىلىشقا مەجبۇرسىز. لېكىن، لېكىن پېتا نېمىشقا قاچتى؟

— ئۇ قاچمىدى، قارىماق بىلەن چېگرادىن ئۆتمەكچى بولدى!

— قارىماق بىلەن چېگرادىن ئۆتۈش جىنايىتى؟ بۇ قانداق جىنايەت؟ بۇ ئاتالغۇنى نەدىن تاپتىڭىز؟

— پېتانى «قاچتى» دېيىشكە تىلىم بارمايدۇ، يولداش كاپىتان. ئۇنىڭ بىلەن مەن باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپ ئالىي مەكتەپ پۈتتۈرگىچە بىللە ئوقۇغانمەن. ئۇ خاككىي چاغدا، سۇ ئۈزۈش ماھىرى ئىدى؛ بىز فىنلاندىيەگە بىللە چاڭغا تېيىلغىلى بارغان. ئۇ شۇ چاغدا بىر قىز بىلەن تونۇشقان. ئۇ قىزنىڭ ئېتى دېتا ئىدى. ئۇ لۆبەك شەھىرىدە تۇرۇشلۇق بىر دوختۇرنىڭ يالغۇز قىزى ئىدى. ئۇلار ئىككى يىلدىن بېرى، ئاۋۇ غەربىي بېرلىندىكى كوپېنتىغدام كوچىسىدا ئۆي تۇتۇشقان. پېتا پات - پات ئۇ يەرگە باراتتى. مەن ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا پېتانى كۆرگەن، بىز بىللە پىۋا ئىچىپ پاراڭلاشقان. بىلمىدىم، مۇشۇنچىلىك...

— ئۇ سىزنىڭ مۇشۇ ئاخشىمى ۋەزىپە ئۆتەيدىغانلىقىڭىزنى بىلەتتىمۇ؟

— مەن بۇ توغرىدا گەپ قىلمىغان.

— سىلەر نېمە توغرىدا پاراڭلاشقان ئىدىڭلار ئەمىسە؟

— ئۇ دېتانىڭ ھامىلدار ئىكەنلىكىنى، بالىنى كىم ئالىدۇ دېگەن مەسىلىدە دائىم تالىشىدىغانلىقى، دېتاغا رەسمىي توي قىلىش ئۈچۈن تەلەپ قويغانلىقىنى ماڭا سۆزلەپ بەرگەن.

— ئۇنداقتا، سىز، دېتانىڭ قوشۇلغان - قوشۇلمىغانلىقىنىمۇ سورىغانمۇ؟

— سورىغان. دېتا پېتانىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلمىغان.

— مۇنداق دەڭ. ئىككى يىل بىر ئۆيدە بىللە تۇرۇپ بىر بالىلىق بولۇش ئالدىدا تۇرۇدىكەنۇ، توي قىلىشقا قوشۇلمايدىكەن. غەلىتە قىزكەنغۇ؟ سىزچە مۇنۇ پاجىئەنىڭ يۈز بېرىشىگە ئىككىسى بىلەن مۇناسىۋىتى بارمىدۇ؟

— تەكشۈرۈپ كۆرسەك بولىدۇ.

جەڭچى پېتانىڭ بېشىنى تىزىغا ئالدى. پېتانىڭ قاۋۇل قوللىرى قان ئۇيۇپ قالغان كۆكرىكىدە. ئۇ خۇددى جانسىز گەۋدىسىدىن كۆڭۈل سىرلىرى سىرتقا چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەۋاتقاندەك كۆكرىكىنى مەھكەم تۇتۇۋالغان!

ئۇنىڭ ئورۇشىمىز، ئىنچىنىق كۆك كۆزلىرى كىچىك ۋاقتىدا چېكىش ھېساب ئەمەللىرىگە باش قاتۇرۇۋاتقىنىدىكىدەك بىر نۇقتىغا تىكىلگەن. جەڭچى بىر دەملىك دۈشمىنى، مەڭگۈلۈك دوستى بولغان بۇ مۇردىغا ياش بىلەن غۇۋالاشقان كۆزلىرى بىلەن قادىلىپ، پېتا بىلەن دېتانىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئەسلىدى.

... دېڭىز ساھىلىدىكى قۇملۇقتا سوزۇلۇپ ياتقان، سېرىق چاچ، ھەتتا كىرپىكلىرىمۇ ئالتۇندەك سېرىق، بۇرنى ھەددىدىن تاشقىرى چوڭ بۇ يىگىت بىلەن قارا چاچ، قارا قاش، قارا كۆز، بۇرۇن - ئېغىزلىرى تولىمۇ گۈزەل قىز چۆچەكلەردىكى بىر جۈپلەرگە زادى ئوخشىمايدۇ. ئۇلار ئىككى خىل ئۇلۇغ، ئىككى خىل چىرايغا بۆلۈنىدىغان گېرمانىدىكى يىلىكلەرنىڭ تاشقى قىياپىتىگە ۋەكىللىك قىلالايدۇ. ئەدەبىيات ئاتالمىسى بىلەن ئاتىساق ئۇلار «تىپىك ئەمەس». لېكىن ئۇلارنىڭ يۈرىكى، روھىچۇ؟ ئۇلار بىر مىللەت بولغىنى بىلەن ئىككى دۆلەتنىڭ ئادىمى. ئۇلار بىر - بىرى بىلەن ئىختىيارىي تېپىشقان، ئىككى يىل بىر ئۆيدە بىللە ياشىغان؛ بىر دەۋرنىڭ ياشلىرى بولغىنى بىلەن ئۇلارنىڭ ئېتىقادى - تەشەببۇسلىرى ئوخشاش ئەمەس. پېتانى ئالساق، ئۇ كوممۇنىست ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى فاشىستلارغا قارشى كۆرەش قىلىش ئۈچۈن ۋەتىنىدىن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا قېچىپ كېتىپ ئوكرائىنا ئورمانلىقلىرىدا بىر - بىرسىنى ياخشى كۆرۈشكەن. ئۇلار ئۆز تۇغۇلغا ئۆز غايىلىرىنى ئاتا سۈتى بىلەن بىللە سىڭدۈرگەن. پېتا بۇ پىئونېر، كومسومول تەشكىلاتلىرىنى ئۆز جېنىدەك سۆيۈپ يېتىلگەن. ئۇ يەنە ئۆز خەلقىنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن كېلىدىغان خېيىم - خەتەر، ۋەھىمىنىڭ غەربتە ئىككىنچى ھېچقاچان ئۇنتۇلۇپ قالمىغان. دېتاچۇ؟ مەن ئۇنى زادى بىلمەيمەن. دادىسى غەربىي گېرمانىيەگە كۆتۈرگەندىن كېيىنلا ئامېرىكىدىن ۋەتىنىگە قايتىپ كەلگىنىگە قارىغاندا دېتا راھەت - پاراغەتنى ياخشى كۆرىدىغان بىر ئائىلىدە چوڭ بولغان، بۇ شۈبھىسىز. لېكىن ئۇ قانداقلارچە غايە - ئەقىدىنى ئۆزىگە ياقمايدىغان، چىرايىدا قىزلارنى جەلپ قىلالمىغۇدەك ھېچبىر ئالامىتى بولمىغان يوچۇن بىر يىگىتنى ياخشى كۆرۈپ قالغاندۇر - ھە؟ ئۇلار ئىككى دۆلەت، ئىككى تۈزۈم توغرىسىدا تالاش - تارتىش قىلىشماستىن قانداقمۇ بىر نەچچە يىل بىللە ياشاشقاندۇ - ھە؟ بۇ مۇمكىنمۇ؟ ياق! ئۇلار جەزمەن تالاشقان، ھەتتا بىر - بىرى بىلەن مۇشۇ سەۋەبتىن دۈشمەنلەشكەن بولۇشى مۇمكىن!...

جەڭچى پېتانىڭ يانچۇقىدىن تېشى كۆك، يوللۇق، كىچىككىنە خاتىرە دەپتەرنى ئالدى. ئۇ تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن خاتىرىنى ۋاراقلاشقا باشلىدى. خاتىرە قىسقا - قىسقا جۈملە، سوئاللار، ۋەقەلەر بىلەن تولغان. بۇ بىر ياخشى يېزىلمىغان كۈندىلىك خاتىرە ئىدى.

جەڭچى بۇ خاتىرىنى ئوقۇپ چىقتى. خاتىرىنى ئوقۇپ بولۇپ يېنىدا سوزۇلۇپ ياتقان يىگىتنىڭ سېرىق، كىندىرماچ چاچلىرىنى سىلىدى. ئۇ كۆڭلىدە خەتتىكى گەپلەرنى بىر - بىرىگە ئۇلىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆڭلىدە مۇنداق بىر مۇھەببەت سىرلىقى پەيدا بولدى:

— بالتىق بويى - قۇملۇقتا ئۇلار بىر - بىرىگە يانداشقىنىچە كۆك ئاسمانغا قاراپ يېتىشاتتى. ئاچ چايكىلار ئۇلارنىڭ يېنىدا چۇرقىرىشىپ ئېگىز - پەس ئۇچۇشۇپ يۈرۈشەتتى. ھەتتا بەزىدە ئۇلارنىڭ بەدىنىگە كېلىشىپ

قونۇشاتتى. يىراقتىكى يەلكەنلىك كېمىلەر خۇددى داۋالغۇپ تۇرغان دېڭىزدا توختاپ قالغاندەك جىمجىت كۆرۈنەتتى.

— خاتىرجەملىك، — دېدى چىرايلىق قىز، — لېيتىنانت، سۇ ئۈزۈش تورىسىدىن باشقا كىيىم يوق، كۈندە سەل قارايغان، تولۇق بەدىنىگە بىر قولىدا ئىسسىق قۇم چېچىپ، — لېكىن كۆڭۈللەر خاتىرجەم ئەمەس. ئۇ شاۋقۇنسىز داۋالغۇيدۇ، ۋاڭ - چۇڭسىز ماجىرالىشىدۇ. ئېيتىڭا، سىز راستىنلا مەن بىلەن نىكاھلانماقچىمۇ؟

— شۇنداق، لېكىن سىز دېموكراتىك گېرمانىيە گىراژدانى بولۇشىڭىز شەرت.

— بۇ شەرتنى قوبۇل قىلمىسام، ئەكسىچە سىزنى ئىتتىپاق گېرمانىيىگە گىراژدان بولۇشقا مەجبۇرلىسامچۇ؟

— بۇ مۇمكىن ئەمەس.

— ئۇ چاغدا مېنى ياخشى كۆرۈشتىن توختاپ قالامسىز؟

— بۇ مۇمكىن ئەمەس، مۇھەببەت دۆلەتكە ئەمەس، ئىنسانغا تەئەللۇق نەرسە.

— ئىنسان دۆلەتلەرگە بۆلۈنگەن، مىللەتلەرگە بۆلۈنگەن. مۇھەببەتنى چەكلەيدىغان سىزىقلار تولىمۇ جىق. مەسىلەن، بىز بىر مىللەت، لېكىن ئىككى دۆلەت. شۇنىڭ ئۈچۈن چېگرا سىزىقى بىزنىڭ مۇھەببەت ئەركىنلىكىمىزگە چەك بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ.

— سىزگە شۇنداق تۇيۇلسا كېرەك. لېكىن مېنىڭچە مۇھەببەتنى چەكلەيدىغان سىزىق دۇنيادا يوق.

— ئىدىئولوگىيىچۇ؟ بۇ قوبۇل قىلغىلى بولمايدىغان چېگرا سىزىقى كۆزگە كۆرۈنمەيدۇ، لېكىن تولىمۇ قورقۇنچلۇق. سىزنىڭ تەشەببۇسلىرىڭىزنى ئاڭلىسام سىزنى بىر تۇرۇپ ئەقلىدىن ئازغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلايمەن، بىر تۇرۇپ قاتتىق زەھەرلەنگەن بولسا كېرەك دەپ قارايمەن. ئېيتىڭا، «كوللېكتىپ»، «ئومۇم خەلق» دېگىنىڭلار سىلەرگە قانچىلىك پايدا يەتكۈزىدۇ زادى؟

— بۇ توغرىدا سىز بىلەن يەتكۈدەك مۇنازىرىلەشتۇق. ئەندى سىزگە دېگۈدەك يېڭى گەپ قالمىدى.

— تۇغۇلغۇسى بالىمىز سىزچە كىمنى ياقىلاپ سۆزلەيدۇ، بۇنى ئالدىن مۆلچەرلەپ بېقىڭا؟

— كىمنىڭ تەربىيىسىدە بولسا شۇنى ياقىلايدۇ - دە.

— بۇنىسى ئېنىق، ئۇ مېنىڭ تەربىيەمدە بولىدۇ، چۈنكى ئۇ ھازىر مانا، مېنىڭ بەدىنىمدە.

قىز قورسىقىنى ئاستا سىلاپ قويدى.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن پېتا ئايرودرومدىكى شوپۇر دوستىنىڭ ئاپتوبۇسى بىلەن غەربىي بېرلىنغا ئۆتتى. دېتانىڭ ئۆيىنىڭ قوڭغۇراق كونۇپكىسىنى بېسىۋىدى ئىشىكتىن دېتانىڭ ئەمەس، بىر ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— بىز بۈگۈن چۈشنىڭ پويىزى بىلەن ھامبۇرگقا بارماقچى، — دېدى نامەلۇم ئەر كىشى ئالدىراپ سۆزلەپ، — دېتا يۇيۇنۇۋاتىدۇ، ئۇنىڭدىن بىسوراق سىزگە ئىشىك ئېچىپ بېرەلمەيمەن.

پېتا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىرلا ئىزۋانوك بىلەن ئېچىلىدىغان ئىشىككە، بەش قەۋەتلىك بىناغا، قارىغاي - ئارچىلار بىلەن قاراڭغۇلاشقان بۇ ئېگىز بىنالار ئارىسىدىكى ھويلىغا كۆڭۈلسىز قاراپ خېلىغىچە تۇردى. دېتانىڭ ئىسمى يېزىلغان ئىشىك كونۇپكىسى يېنىدىكى كىچىك تورلۇق تۆشۈكتىن «پېتا-مۇ سەن، قېنى پات كىرگىن» دېگەن تونۇش ئاۋاز چىقىدۇ ۋە قېلىن ئەينەكتىن قىلىنغان

ئېغىر ئىشىكنىڭ ھازىرلا ئېچىلىدۇ دەپ ئويلى-
دى. لېكىن تۈشۈكتىن ئاۋاز چىقمىدى، ئى-
شىكمۇ ئېچىلمىدى.

پېتا كوچىغا چىقتى. يول بويىدىكى پاكار،
مەخسۇس سۇپىلاردا سانسىزلىغان پىكاپلار
خۇددى قوتاندا ياتقان قويلاردەك زىچ تۇ-
رۇپتۇ. پېتا ئۆزلىرى دائىم چۈشۈپ تاماشا
قىلىدىغان قىزىل رەڭلىك پىكاپنى ئىزلىدى.
پىكاپ يولنىڭ نېرىسىدا، ئەنە ئالدى ئەينى-
كىگە ئېسىلغان ئوغۇل قونچاق كۈلۈپ، كۆك
كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرۇپتۇ. دېتا دائىم:
بۇ بىزنىڭ ئوغلىمىزنىڭ ھەيكىلى دەپ چاق-
چاق قىلاتتى. پېتا پىكاپنىڭ يېنىغا باردى
ۋە قونچاققا قاراپ كۈلۈپ قويدى. ئۇ دائىم
ئۆزى ئولتۇرىدىغان ئالدىدىكى ئورۇنغا قا-
رىدى. ئەنە ئۇنىڭغا تونۇش قارا، پارقىراق
بىخەتەرلىك بەلبېغى، ئەنە ئۇ تېخى ئوقۇپ
تۈگىتەلمىگەن «يارامسىز ئەر» ناملىق رومان.
ئاۋىستىرىيە شائىرى موزىللانىڭ شېئىرلىرى
پېتانىڭ يۈرىكىنى تىترەتكەن، لېكىن مۇنۇ
داڭلىق رومانى ئۇنىڭغا شېئىرلىرىدەك تە-
سىر قىلمىغانىدى. «بىر بالىلىق بولغىلىۋا-
تىمىز، مەن ئۇنى ھېلىھەم كانكى مەيدانىدا
تېپىشقان ھېلىقى چاغلاردىكىدەك ياخشى كۆ-
رىمەن. ئۇ مەندىن يۈز ئۆرىگەنمىدۇ _ ھە؟
مېنىڭ دوستلىرىمغا ماختىنىپ: مەن بىر ما-
گنىت، قىزلار تۆمۈر كېپىكى، ماڭا چاپلىشىدى-
مۇ، بولدى ئۇ ماڭا ئەسىر بولىدۇ، دېگەنلى-
رىم ئەندى مەنىسىز چوڭ گەپ بولۇپ قالام-
دۇ؟ مەن يەنە دېتا بىلەن: مۇھەببەت سىيا-
سىي ئەقىدە، دۆلەت، مىللەت دېگەنلەرنى ئې-
تىراپ قىلمايدۇ، بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدىكى
ئىككى خىل تۈزۈم پەيدا قىلغان ئىختىلاپ
بىزنىڭ ساپ مۇھەببىتىمىزگە قىلچە تەسىر
قىلالمايدۇ، دەپ تالاشقان ئەمەسمىدىم. ئۇ ئۆز
كۆز قارىشىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلايدۇكەنۇ،
مەن مەغلۇپ بولغىنىمنى ئىسپاتلىغۇدەك-
مەن. ياق مەن «يارامسىز ئەر» ئەمەس، مەن
مەغلۇبىيەت ئىگىسى ئەمەس. پېتا ھەممە ئىش-
تا يەڭگۈچى، ئىمتىھانلار، مۇسابىقىلەر، سوت-
سىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىلىرى، كومسو-
مول چاقىرىقلىرى، لېنىنچە يەكشەنبىلىك ...
مەن قايسى ئىشتا يەڭگۈچى ئەمەس؟»

ھويلىدىن دېتا بىر يىگىت بىلەن چىقىپ
كەلدى. پېتا تېلېفون بوتكىسىغا كىرىۋالدى.
ئۇ دېتانىڭ كۆزلىرى مېنى ئىزلەيدۇ دەپ
ئويلىدى. لېكىن دېتا ئەتراپقا قاراپمۇ قوي-
مىدى. ئۇ يېنىدىكى ساقاللىق، قۇلىقىدا
ھالقىسى بار، قارا بۇدرە چاچلىق يىگىتنى
قولتۇقلىۋالغان؛ ئۇلار كۈلۈشمەكتە، بىر-
بىرىگە سۈركىلىشمەكتە. دېتا ئاۋالقىدەك پى-
كاپنىڭ ئىشىكىنى ئاچتى، يىگىتنى پېتانىڭ
ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ بىخەتەرلىك بەلبېغىنى
ئۆز قولى بىلەن تارتىپ قويدى. ئۆزى رول
تۇتۇپ ئولتۇردى _ دە، ئادىتى بويىچە ئوغۇل
قونچاقنى ئەركىلىتىپ قويۇپ قاقاقلاپ
كۈلدى...

پېتا ئۆزىگە قىلىنىدىغان ئىلتىپاتلارنىڭ
باشقا بىرسىگە قىلىنغىنىنى، ھەتتا ساقاللىق
يىگىتنىڭ «يارامسىز ئەر» ناملىق رومانىنى
پىكاپنىڭ كەينىگە چۆرىگىنىنى ئۆز كۆزى
بىلەن كۆردى.

جەڭچىنىڭ خىيالى بۇ يەرگە كەلگەندە
دوستىنىڭ قاتمال، يوغان قوللىرىنى سىلى-
دى. بۇ ئوڭدا ياتقان جەسەت مەغلۇبىيەت
ئىگىسىگە ھېچ ئوخشىمايتتى. ئۇ ئالدىنقى كۈ-
نى نەق يېرىم كېچىدە شەرقىي تامدىن ئۇزۇن
بىر گەۋدىنىڭ سىرىلىپ چۈشكىنىنى، يۈزمېتر
كېلىدىغان، ھەيدەلگەن چېگرا بوشلۇقى
ئۈستىدە لوك _ لوك مېڭىپ غەربىي تامغا قا-
راپ ماڭغىنىنى كۆردى.

_ توختا! ئۇ توختىمىدى، ھاۋاغا ئوق ئات-
تى، ئۇ يەنە توختىمىدى، يەنە ئاتتى، ئۇ تېزرەك

ماگدى. جەگچى ئۆزۈن كەۋدىنىڭ كۆك-
رىكىنى چەنلىدى... ئۇ شۇ ئاخشىمى پېتىانى
تونۇغان بولسىچۇ؟ ئۇ دوستىنىڭ كۆكرىكىنى
ئەمەس، بەلكى پۈتىنى...ياق، ئۇ دۆلەتچىك-
را سىزىقىنى كۆزگە ئىلىمدى، ئۇ چاغدا ئۇ
قارا كەۋدە، جەگچىگە دۇنيادىكى ئەڭ يېرگى-
نىشلىك نەرسە بولۇپ كۆرۈنگەنىدى. بۇ مۇ-
قەددەس سىزىق، بۇ دەخلى-تەرۈزسىز سىزىقنى
قوغداۋاتقان جەگچى ئۈچۈن باشقا خىياللار-
نىڭ ھەممىسى يات، ئۇ گۇناھ، جىنايەت...

جەگچىنىڭ خىيالى شۇ يەرگە كەلگەندە
پىشانىسىدىن تەرچىقتى. پېتا نېمىشقا قارام-
لىق قىلغان؟ ئۇ كېچىسى قاراڭغۇلۇقتا بىلەن
ئۆز كۆز قارىشىنىڭ توغرىلىقىنى، «مۇھەب-
بەت دۇنيادا ھەممىدىن ئۈستۈن» دەيدىغان
نېمىنى ئىسپاتلىماقچىمۇ؟ - ياق؟

جەگچى دەپتەردىكى خاتىرىلەردىن بايانلۇ-
زۇلۇپ قالغان ئەسلىمىسىنىڭ ئاخىرىنى دا-
ۋاملاشتۇردى:

پېتا ئۈچ كۈنگىچە غەربىي بېرلىندا ھېلى-
قى ئۆيىنى چۆگىلەپ يۈردى. ئاخشاملىرى يې-
رىم كېچىگىچە پىۋىخانىلاردا يۈردى، چۈنكى
ئۇ دائىم دېتا بىلەن پىۋىخانىغا كىرىپ ئا-
زادە ئورۇندا پىۋا ئىچكەچ مۇڭدىشاتتى.

ئۇ كۈندۈزلىرى «تېز تاماق» رېستورانلى-
رىغا كىرىۋېلىپ، بېشىغا ئالا - بۇلىماچ ئىس-
پانكا كىيگەن كۆتكۈچى قىزلارنىڭ شوخ-سە-
تودېنتلارنى ئەرزان تۇخۇم پوشكىلىغا ئورال-
غان سالاتا بىلەن قىزغىن كۈتۈشلىرىنى ھەق-
سەتسىزلا كۆزىتىپ ئولتۇراتتى - ئۇزاق
ئولتۇراتتى. ئۇ يەنە كوپىستىندام كوچىسى-
دىكى ئەڭ ئېگىز بىنا ھېسابلانغان «ياۋروپا
سودا مەركىزى»نىڭ ئۈستىگە لىفت بىلەن
چىقىۋېلىپ پۈتۈن بېرلىننى كۆزىتەتتى.«بېر-
لىن چېگرا تېمى»نىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى
قاتار ئۈچ - تۆت قەۋەتلىك كۆلەمى بىنالار
ئارىسىدا پېتالارنىڭ ئۆيى بار. شۇ ئۆيىنىڭ

ئۆگزىسىدىن قارىغاندا دېتا ئىككىسىنىڭ مۇ-
ئۇ بەشىنچى قەۋەتتىكى ئۆيىنىڭ چىرىغى كۆ-
رۈنەتتى. ئۇ «ياۋروپا سودا مەركىزى»نىڭ
ئۈستىدە تۇرۇپ شەرقىي بېرلىن بىلەن غەر-
بىي بېرلىننى سېلىشتۇردى، بۇ ئىككىگە بۆ-
لۈنگەن بىر شەھەرنىڭ ھېچنەرى ئۇنىڭغا يات،
چۈشىنىكسىز بىلىنمىدى. ئۇ مۇشۇ شەھەرنىڭ
قوينىدا چوڭ بولدى. ئۇ ئېسىنى بىلگەندىن
تارتىپ بۇ شەھەر ئىككىگە بۆلۈكلۈك ئىكەن.
پېتا ئوقۇغۇچى چاغلىرىدىلا شەھەر ئوتتۇرى-
سىدىكى تاملارغا ھەيران ئىدى، باشقا تام-
لارغا ياماشسا ھېچگەپ يوق، مۇشۇ ئۇزۇندىن-
ئۇزۇنغا سوزۇلغان، ھەر خىل رەسىملەر سى-
زىلغان ئالا - بۇلىماچ تامغا ياماشقىلى رۇخ-
سەت قىلىنمايتتى. ئۇ چاغدا پېتاغا بۇ تام
سۈرلۈك - قورقۇنچلۇق بىلىنەتتى. ئۇ: «بۇ
تامنىڭ نېرىسىدا جىن - ئالۋاستىلار ماكانى
بولسا كېرەك» دەپ ئويلايتتى. لېكىن كېيىن
بىلدى، تامنىڭ نېرىسىدىمۇ ئۆزلىرىگە ئوخ-
شاش ئادەملەر بارئىكەن. ئۇلار پېتالارغا ئوخ-
شاش تىلدا سۆزلەيدىكەن، ئۇلاردىمۇ ئادەم-
گەرچىلىك، مېھرىبانلىق، مۇھەببەت مەۋجۇد
ئىكەن. قېرىنشقانىدەك تامنىڭ نېرىسىدىكى
قارا كۆز قىزچاق پېتانىڭ يۈرىكىدىن ئورۇن
ئاپتۇ، تېخى...

پېتا ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۆز ئۆيىگە قايت-
تىپ كەلدى ۋە ئۆز ئىشىغا - شەھەر قورۇلۇ-
شىنى پىلانلاش ئىدارىسىگە كەلدى.

ئۇ ھەر كۈنى كەچتە ھاراق ئىچەتتى، ۋە
مەستبولۇۋېلىپ ئاتا - ئانىسىغا بىلىندۈرمەي
ئۆگزىگە چىقىپ ھېلىقى غەربىي بېرلىن كو-
پىستىندام كوچىسىدىكى ئۆيىنىڭ دېرىزىسىگە
قاراپ ئولتۇراتتى. ھەر كەچتە ئۈچ - تۆت
سائەت داۋاملىشىدىغان بۇ كۆزىتىش ئازمۇ
ئەمەس، تۆت ئاي داۋاملاشتى. 123 كۈن بول-
غىچە ئۇ كۆزىتىۋاتقان ئۆيىنىڭ دېرىزىسىدە
يورۇقلۇق كۆرۈنمىدى. لېكىن ئىرادىلىك

پېتا بۇنىڭ بىلەن «كۆزىتىش»تىن زېرىكىپ قالمىدى. ئۇ ھېسابلىدى: ئۇنىڭ دېتانىڭ بەدىنىدە چوڭ بولۇۋاتقان پەرزەنتى مۇنۇ توغرا كېسەلمىگەن تاۋۇزدەك ئىككىگە بۆلۈنۈپ تۇرۇۋاتقان شەھەردە دۇنياغا كۆز ئاچقان بولۇشى كېرەك ئىدى. دېمەك پېتا ئەمدى نېمىلا بولمىسۇن دېتانى كۆرۈشى، پەرزەنتىنى كۆرۈشى، ھېچبولمىغاندا ئۇ پەرزەنتىنى سوتسىيالىستىك گېرمانىيىنىڭ يېڭى گىراژدانى قىلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىشى، ئەندى «كۆزىتىش»تىن ھەرىكەتكە ئۆتۈشى كېرەك.

ئاجايىپ ئىش، ئۇ ئاشۇنداق «ھەرىكەتكە ئۆتۈش»نى قارار قىلغان كۈنى دېتانىڭ ئۆيىدە چىراغ يورىدى. پېتا خۇشاللىقىدا ئۆگزىدىن يەرگە سەكرىگىلى تاسلا قالدى.

ئۇ ئۆيىگە كىرىپ پاسپورتىنى ئاختۇردى؛ لېكىن تاپالمىدى. ئۇ قانچە ئويلانسىمۇ پاسپورتىنى نەگە قويغانلىقىنى ئەسلىيەلمىدى. ئۇ نائىلاج دادىسىنىڭ پاسپورتىنى ئېلىپ غەربىي بېرلىنغا ئۆتۈش ئېغىزىغا كەلدى. لېكىن ئۇ بىرىنچى تۆشۈكتىلا تۇتۇلدى:

— بۇ قانداق بولغىنى؟

— ئالدىراشلىقتا دادامنىڭ پاسپورتىنى ئېلىپ كېتىپمەن.

ئۇ ئەتىسىمۇ پاسپورتىنى تاپالمىدى. ئاچچىقىدا يەنە هاراق ئىچتى، يېرىم كېچىگىچە ئىچتى، شۇندىن كېيىن...

— پاسپورتىڭنى تېلېفون بېرىپ دېتانىڭ ئۆزىدىن سوراپ كۆرۈشنىمۇ ئۇنتۇدۇڭمۇ؟ — دېدى جەكچى ئەلەم بىلەن دوستىنىڭ پۈتۈن ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى قوچاقلاپ جىمجىت ياتقان گەۋدىسىگە ئازاب بىلەن قاراپ قويۇپ، — ئىسىت، ئىسىت!...

كەچقۇرۇن جەسەتنى ئالغىلى پېتانىڭ دادىسى كىلاۋدىس بىلەن يادىگمۇ، تولىمۇ چىرايلىق ياش ئايال بىللە كەلدى. كىلاۋدىس خۇددى ئون يىل تۈرمىدە ياتقاندەك سولغۇن، زۇۋان سۈرمەي جىم تۇراتتى. ياش ئايالنىڭ قولىدا زاكىلاقلىق بوۋاق بار ئىدى. ئايالنىڭ قاپقارا كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش ئاقماقتا، ئۇنىڭ قاپاقلىرى ئىششىغان، لەۋلىرى كۆكەرگەنىدى.

— پاسپورتى مەندە ئىدى، ئۇ ئۇنتۇپتۇ. بىز لۆبەكتىن كېلىۋېتىپ ئۇ يېرىم يولدا، بېرلىنغا كەلمەي تۇرۇپ ئۆز ۋەتىنى تەۋەسىدە پويىزدىن چۈشۈپ قالغان. مەن بۈگۈن ئەتىگەن ئۆيىگە تېلېفون بېرىپ ئۇنى ئوغلى بىلەن مۇبارەكلىمەكچى بولغانىدىم ۋە ئۆزۈمۇ شەرقىي بېرلىن پۇقراسى بولماقچى ئىدىم دېدى.

— قارا ساقاللىق يىگىتنى نېمىگە ئارىلاشتۇرۇپ يۈردىڭىز ئەمىسە؟

— ئاندىردياسمۇ؟ ئۇ مېنىڭ ئىنىمغۇ، دادامنىڭ ئامېرىكىدىكى ئايالىدىن تۇغۇلغان ئوغلى.

— پېتاغا نېمىشقا بۇ ھەقتە ئېيتمىغان؟

— ئۇ بۇ ھەقتىكى گەپلەرنى يامان كۆرەتتى.

جەكچى ھەممىنى چۈشەندى. ئۇ ئېغىر نەپەس ئالدى. ئەتىسى جەكچى يەنە ۋەزىپە ئۆتەشكە چىقتى. ئۇ ھېچنېمە بولمىغاندەك جىم سۈنايلىنىپ ياتقان ئالا - بۇلىماچ تامغا، ئوتتۇرىدىكى بوشلۇقتا كۆڭۈلسىز، نەپرەت بىلەن قارىدى. ئۇ قورالىنى چىڭ تۇتۇپ سۇرلۇك ئاسمانغا قارىدى، كەپتەرلەر ئۇياقتىن - بۇياققا ئۇچۇپ ئۆتمەكتە، بىر خىل شامالدا ئىككى ياقىنىڭ دەرەخلىرى ئوخشاش ئىغاڭلىماقتا؛ «ئىككى ياق قۇشلارغا، شاماللارغا ئوخشاش، لېكىن ئادەملەرگىلا يات، ئۇلارنى ياتلاشتۇرۇپ تۇرغان مۇنۇ تاملار قاچان يوقىلاركىن؟...»

1987 - يىل 28 - ئۆكتەبر، غەربىي گېرمانىيە — فرايبورگ

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

ئىمىن ئەھمىدى

ناخشىچىغا

1

يۈرگەن جايىڭ، كۆرگەن، سۆيگىنىڭ
ئېكەنمىكىن سېنىڭ لالىزار.
ئاۋازىڭدىن، تىنىقلىرىڭدىن
گۈپۈلدەيدۇ دىماققا باھار.
ئاھاڭلىرىڭ ئۈمىد بىلەن لىق،
كۆرۈنمەيدۇ سەندىن ئاھۇ-زار.
سۆزۈڭ مېنى ئۈندەيدۇ جەڭگە،
قامىتىڭ ھەم شۇنچە جەڭگىۋار.
يالقۇن بەرگىن ماڭا دېگەندە،
كۆيدۈرگىدەك يالقۇنۇڭ تەييار.
دولقۇن بەرگىن دېسەم ئۆمرۈمگە،
دولقۇنۇڭغا دېڭىز-ئوكيان تار.
ئاناڭ سېنى كۈلكىگە قوشۇپ،
بۈلبۈل مىسال تۇغقانمىكىن يار؟
يۈرىكىمدىن سېنىڭ ناخشاڭغا
چىن ئەقىدە، مۇھەببىتىم بار...

2

ئېسىمدىدۇ، ناخشاڭ ئەزەلدىن
تەڭرىتاغدەك ئىدى بىغۇبار.
ئۈنىڭدىكى پاكلىق - يەككىلىك،
بولغان تارىم ئۈچۈن ئىپتىخار.
نەزامانىكى يارقىن سادالار،
كەلگۈسىنى ئەتكەندە ئىزھار.
ئاللىكىملەر پەيلىنى بۇزۇپ،
بەرگەن سېنىڭ كۆڭلۈڭگە ئازار.
قۇرۇتماققا يىلتىزىڭنى ھەم،
ئاسماق بولۇپ تەييارلىغان دار.
باھار كەبى گۈلگۈن بويۇڭغا،
ياغدۇرۇشقان قىش پەسلىدىن قار.
لېكىن كۆكسۈڭ زېمىندا بولغاچ،
شىۋىرغانلار قىلالمىدى كار.
دېدى خەلقىم: نىچۈك ناخشىغا
بولۇپ قالدى زامان مۇنچە تار.
ئېسىمدىدۇ ناخشىغا ئامراق
مىللەت ساڭا ئىدۇق ئىنتىزار.
ۋە قورقاتتۇق ساڭا كاج پەلەك
ياسارمۇ دەپ تويۇقسىز مازار...

3

يەنە شۇ كۆك، يەنە شۇ سەھنە،
يەنە خەلقىم ساڭا غەمگۈزار.
سېنى يامان دېگەنلەر ھايات،
يوق ئۇلاردا بەلكىم نومۇس-ئار.
كۈيلىگەچكە ئانا يۇرتۇڭنى،
ئۇ يۇرت سېنى ئەيلىمىدى خار.
پۈتۈن جىسمىڭ خەلققە تەئەللۇق،
سەنمۇ خەلق دەپ ئۆستۈڭ بەختىيار.

گاھ قارايمەن سەندىن ئۆزگىگە،
ئاۋازىڭغا يېقىملىقراق يار.
زۇمۇ-زۇغا تىكىشىپ باقىمەن،
قۇلىقىمغا كىرمەيدۇ زىنھار.
سەن كېچىنى كۈندۈز قىلىسەن،
ۋەتەننى دەپ سۆزلەيسەن ھەر بار.
شۇڭا دەيمەن باھار سەن بىلەن،
سەن بولغاچقا يۇراقلىق باھار.

يەنە ناخشىچىغا

راۋابىڭ كۆكسۈڭگە چىقار- چىقمايلا،
سايراپ كەتكىنىڭدىن ئەقلىم بولدى لال.
شۇ ھامان ئاۋازىڭ جۆر بولدى ئاڭا،
بىر شوخ كۈي، بىر ناخشا شۇنچە بىمالال.
يا يۈرەك راۋابقا سۆزلىدى سۆيگۈ،
يا راۋاب ئۇنىڭغا تۆكتى سىرىنى.
بولمىسا ئىككىسى ئەلنىڭ كۆزىچە
چىڭ قۇچاقلارمىدى بىرى-بىرىنى.
ياق دېسەڭ مەندىنمۇ بىرراۋاب ياساپ،
كۆكسۈڭنىڭ ئۈستىگە قويۇپ كۆر بىردەم.
ياكى مەن سۆزلەرمەن ياكى يۈرىكىڭ،
ئەگەر تەڭ سۆزلىسەك ئۇندىن نېمە غەم؟

1988 - يىل 15 - مارت، ئۈرۈمچى

ئانا تىلىم

ماخمۇت مۇھەممەت

ئانا تىلىم — ئانامدەك تىلىم،
مېنى تاپقان ئاتامدەك تىلىم.
سەن تۈپەيلى خەلقىم بەر ھايات،
سەن تۈپەيلى مەۋجۇد يۇرت، ئېلىم!
سەن تۈپەيلى غورۇر، شادلىقىم،
سەن تۈپەيلى ياڭراقتۇر تىلىم!

ئانا تىلىم — ئانامدەك تىلىم،
مېنى باققان ئاتامدەك تىلىم.
تېگىشمەسمەن سېنى بۇلبۇلغا،
تېگىشمەسمەن سېنى يۈز تىلغا.
سەن ئارقىلىق ئىجادىم چۈنكى،
سەن ئارقىلىق ئاۋازىم چۈنكى،
ئۇچۇپ كەتتى تۈمەنىڭ يىلغا!

بىرگە - بىر

ئا. ئابدۇللا

بۇ دۇنيا بىرگە - بىر، چىدىساڭ ياشا،
قەلبىڭدە نومۇس بىلەن پەسلىك ئېلىشار.
شاھ، تەخت بىرگە - بىر، پۇل بىلەن بەندە،
شۆھرەتكە دائىما ھەسەت چاپلىشار.
بۇ دۇنيا بىرگە-بىر، چىدىساڭ ياشا.

بۇ دۇنيا بىرگە - بىر، چىدىساڭ ياشا،
يىغلىساڭ يۆلمەيمەن ئۆزۈڭدە گۇناھ.
ئالتۇن بول،
توزان بول
سەن ئۆزۈڭ دۇنيا،
قايغۇرۇش، ئۆكۈنۈش، پايدىسىز ئاھ، ۋاھ..
بۇ دۇنيا بىرگە - بىر، چىدىساڭ ياشا!

تۇي

تۇرسۇنجان قاسىم

تۇي —
تۇي نەغمىسى ياڭرار بۇندا.
يىگىت ئۆيىدە،
كۆتۈرمەكتە ۋىسال جامىنى.
ئەمما
لەيلەپ - چۆكۈپ ئاقار بىر قىز،
دەريا سۈيىدە
ئۆچۈرۈشكە ھايات شامىنى....

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

تارىخىي مەنبەلەردە نورۇز بايرىمى

هاجى ياقۇپ يۇسۇپى

نورۇز پارسچە نەۋرۇز سۆزىدىن كەلگەن. ئۆز تىلىمىزدا يېڭى كۈن — يېڭى يىلنىڭ باشلانغان كۈنى دېگەن بولىدۇ. مەنشەئى① ئوتتۇرا ئاسىيالىق تۈركىي قەۋملەرنىڭ مىللىي بايرىمى بولغان يىلنىڭ بېشى «يېڭى كۈن» ئاتالمىسىنى تارىخىي قوشنىمىز ئىرانلىقلار② بىزدىن ئېلىپ پارسچە نەۋرۇز (يېڭى كۈن) دەپ تەرجىمە قىلغانىدى. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى ۋە ئارىدىكى مەدەنىي، ئىقتىسادىي، دىنىي مۇناسىۋەتلەر ۋە پارس ھەيرانى ئەجەمپەرەستلەر تۈپەيلى بىز ئۆز ئاتالمىمىز بولغان يېڭى كۈننى تاشلاپ، پارسچە نەۋرۇز سۆزىنى نورۇز دەپ قوبۇل قىلدۇق.

شەرقىي شىمالىي ئاسىيادىن كىچىك ئاسىياغىچە سوزۇلغان كەڭ رايونلارغا تارقالغان ئەجدادلىرىمىز قەبىلە، ئايماق بولۇپ كۆچمەنچىلىك ھاياتى كەچۈرۈپ يۈرگەن زامانلاردىن باشلاپلا يېڭى كۈن بايرىمىنى مىللىي بايراملىرى سۈپىتىدە قۇتلاپ ئۆتكۈزەتتى. ئوۋچىلىق، كۆچمەن — چارۋىچىلىق ۋە قىسمەن دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان ئەجدادلىرىمىز ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سوغۇق ۋە قارلىق شىمالىي قىسمىدا ئەسىرلەردىن بېرى ھەر يىلى جۇت — زىمىستان قىشنى ئۆزىتىپ، ھاياتبەخش كۆكلۈك باھارنى قارشى ئېلىشاتتى، چارۋاماللار يايلاقا كۆچەتتى، دېھقانچىلىق باشلىناتتى، خەلق تۇرمۇشى باياشادلىقنى ئېھرىشەتتى، باھار ھەرقانداق كىشىلەرگە قارىغاندا چارۋىچى، دېھقان ۋە ئوۋچى خەلقلەر ئۈچۈن ھاياتىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغاچقا، باھار يەنى كۈن بىلەن تۈننىڭ تەڭلەشكەن 21 - مارت كۈنى تۈركىي قەۋملەردە «قۇتلۇق يېڭى كۈن» — يېڭى يىل بايرىمى بولۇپ كەلگەنىدى.

يېڭى كۈن (نورۇز) بايرىمى قاچان باشلانغان؟ بۇ ھەقتە قولىمىزدا ئىشەنچلىك ئىلمىي مەنبە بولمىغانلىقتىن، كەسكىن بىر تارىخ بېرىش قىيىن: ئىلمىي تەتقىقاتچىلار نورۇز بايرىمى ۋە ئۇنىڭ تارىخى ھەققىدە تۈرلۈك قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، نورۇزنى زەردۇشتلۇققا③ ،بەزىلىرى ئىسلامىيەتكە باغلاشتى. 1913-يىلى ت: بايرام ئەلى بەيۇف نورۇزنى ئاتەشپەرەستلىكنىڭ مەنبەئى بولغان زەردۇشتلۇققا باغلىسا، ئا. ئو. ماكوۋېلىسكى زەردۇشتلارنىڭ سەدىقە ۋە قۇربان بېرىش ئورنىغا مول ھوسۇلغا ئاتاپ غەزەل ئوقۇشنى ۋاجىب ④

بايراملار

ھېسابلايدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرىدۇ؛ يەنە ئابدۇللا شائىق خاتىرىلىرىدە نورۇز بايرىمىنىڭ ئاتەشپەرەستلەر ئادەتلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى يازىدۇ.

نورۇزغا مۇناسىۋەتلىك تۆۋەندە يېزىلغان ۋەقە - ھادىسەلەردىن نورۇزنىڭ تارىخىنى تەخمىنەن بولسىمۇ بىلگىلى بولىدۇ.

نورۇزغا مۇناسىۋەتلىك ۋەقە - ھادىسەلەر

1. دىنىي مەنبەلەر بويىچە: نورۇز دۇنيا يارىتىلىشىنىڭ تاماملانغان كۈنى

نورۇزنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولغان ئىشلاردىن زامان ئېتىبارى بىلەن ئەڭ قەدىمكىسى دۇنيا يارىتىلىشىنىڭ تاماملانغان كۈنىدۇر.

مەلۇمكى، يەر شارىنىڭ يېشى ھەققىدە ئەسىرىمىزدىكى ئىلمىي تەتقىقاتلار ئوتتۇرىغا كەسكىن بىر رەقەم قويمىسىمۇ مۇنۇ ئىلمىي پەرەزىيەنى قويىدۇ:

«...ئەزەلدە كائىنات يوق ئىدى، كېيىن پەيدا بولدى. دۇنيايىمىز 1 مىليارت يىل بۇرۇن مەيدانغا كەلدى، دەسلەپكى دېڭىز ھايۋانلىرى يېرىم مىليارت يىل، دەسلەپكى قۇرۇقلۇق ھايۋانلىرى 350 مىليون يىل بۇرۇن ئوتتۇرىغا چىقتى، دەسلەپكى ئەمگۈزگۈچىلەر 70 مىليون، دەسلەپكى ئادەمزات يېرىم مىليون يىل ئىلگىرى كۆرۈندى. ئادەمزات 500 مىڭ يىل «تارىختىن بۇرۇنقى دەۋر». لىرىنى ياشىدى ۋە تارىخ دەۋرىگە كىرىش ئۈچۈن شەرت بولغان يېزىقنى تېپىش يولىدا 500 مىڭ يىل زامان كەچۈردى. تارىخ يېزىق بىلەن باشلانغاچقا بۇنىڭدىن 6000 يىلچە بۇرۇن مېسوپوتامىيىدە، سۈمېردە تارىخ باشلاندى، كېيىن مىسىر ۋە باشقا يېقىن شەرق ئەللىرى تارىخ دەۋرىگە كىردى. شۇنداق بولغاندا تارىخ دېگەن ئىلىم ئادەمزاتنىڭ دۇنيا ھەققىدىكى زامانىمىزغىچە بولغان دەۋرىنىڭ پەقەت $\frac{1}{80}$ ىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر ئىلىمدىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ...».

كائىناتنىڭ يارىتىلىشى توغرىسىدا يۇقىرىدىكى ئىلمىي پەرەزىيەدىن باشقا بۇ ھەقتىكى مەلۇمات، رىۋايەتلەر ئومۇمەن تەۋرات، زەبۇر، ئىنجىل.... كەبى دىنىي مەنبەلەرنىڭ ئالەمنىڭ يارىتىلىشى (خىلقىتى ئالەم) بابىدىن ئېلىنغان بولۇپ، ئاللاھنىڭ دۇنيانى ئالتە كۈندە ياراتقانلىقى، يەكشەنبە كۈنى باشلاپ جۈمە كۈنى پۈتتۈرگەنلىكى ۋە بۇ كۈنلەرنىڭ ھەر بىرىنىڭ مىڭ يىلغا تەڭ ئىكەنلىكى، دۇنيا يارىتىلىشىنىڭ پۈتكەن كۈنىنىڭ نورۇز كۈنىگە توغرا كېلىدىغانلىقى.... ۋە باشقىلاردىن ئىبارەتتۇر.

بۇ مەلۇماتلارنى كىم، قاچان، قانداق شەكىلدە بېكىتكەنىكەن؟ بۇ سوئالغا ھېچكىم قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب بېرەلمەيدۇ. بەزى يازما مەنبەلەر بولسىمۇ بۇ قاراشلار ئىلىمگە زىت بىر ئەپسانىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ ئەپسانە قاراشلار مەنتىققىمۇ سىغمايدۇ-خالاس.

دۇنيانىڭ ئالتە كۈندە يارىتىلىشى ھەققىدىكى رىۋايەتلەر بەزى تەرىقەت ئەھلى بولغان ئاشىق دەرۋىش شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىدىمۇ ئەكس ئېتىلگەن:

قايسى كۈندە بىنا قىلدى دۇنيانى؟
نە كۈندە مۇددىتى تامام بولۇپتۇ؟
... ...
يەكشەنبىدە بىنا قىلدى دۇنيانى،
جۈمەدە مۇددىتى تامام بولۇپتۇ.

2. نورۇز ھەققىدە ھەزرىتى ئادەمگە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەت

دىنىي مەنبەلەر بويىچە تۇنجى يارىتىلغان ئادەم 80 يىل شەكىلسىز، 120 يىل روھسىز قالغاندىن كېيىن، ئاللاھ تەرىپىدىن تولۇق ئىنسان شەكلىگە كىرگۈزۈلىدۇ. ھاۋا ئانا

بىلەن جەننەتتە بىللە ياشاۋېتىپ، ئۆزىدىكە سەجدە قىلىشقا ئۇنىمىغان شەيتانغا ئالدىنىپ، مەنئىي قىلىنغان ئالما (بەزى رىۋايەتلەردە خورما ياكى بۇغداي)لاردىن يەپ قويغاچقا، ئاللاھنىڭ غەزىپىگە يولۇقىدۇ ۋە سەرەندىپ (سەيلون) ئارىلىغا تاشلىنىدۇ. سەيلوندىكى پىجۇد ئادەم تېغىدا، ھەزرىتى ئادەمنىڭ 70 گەز ئۇزۇنلۇقتىكى ئاياغ ئىزلىرىنىڭ بولغانلىقى ھازىرغىچە رىۋايەت قىلىنىپ كەلمەكتە. بۇددىستلار بۇددا (5)، ھىندۇلار شىۋا (6) ئۈچۈن بۇ رىۋايەتتىن پايدىلانماقتا. قىلمىشىغا پۇشايمان قىلغان ئادەم ئاللاھتىن كەچۈرۈم سورايدۇ. ئاللاھ ئۇنى ئەپۇ قىلغانلىقىنى جەبرائىل (7) ۋاسىتىسى بىلەن بىلدۈرىدۇ. جەبرائىل ئۇنى مەككىگە يېقىن ئەرەپات تېغىغا ئېلىپ كېلىپ، كەئبە ياساشنى ئېيتىپ، تاۋاب ئۇسۇلىنى ئۆگىتىدۇ.

ئادەمنىڭ يارىتىلىشى ھەققىدە قۇرئاننىڭ 26- سۈرىسى 15- ئايىتىدە: «بىز ئىنساننى قۇم بىلەن توپا ۋە لايدىن ياراتتۇق» مەنىسىدە بىر قەيد بار ئەمما 21 - مارتتا يارىتىلغانلىقىغا دائىر ھېچقانداق مەلۇمات يوق.

«دۆسال ئوسمانى» ناملىق كىتابتا: مۇسەۋۋىدىلەرنىڭ مۇقەددەس كىتابى «تەۋرات» (ئەھدى ئەتىق) نىڭ خىلقىتى ئالەم (ئالەمنىڭ يارىتىلىشى) بابىنىڭ قارىشى بويىچە ھەزرىتى ئادەمنىڭ تارىخىنى زامانىمىزدىن بۇرۇن ئالتە مىڭ نەچچە يۈز يىل دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇ ئىلمىي ئاساسى يوق قاراشتىن ئىبارەت.

3. نورۇز ھەققىدە نۇھ پەيغەمبەرگە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەت

قۇرئانى كەرىمنىڭ ئەئراپ، مۇئمىنۇن، شۇئەرا، قەمەر، نۇھ، ھۇد ۋە ئەنكەبۇت سۈرىلىرىدە سۆزلەنگەن تۆتىنچى پەيغەمبەر (8) نۇھ شام (9) ئەتراپلىرىدا ياشايتتى. توغرا يولدىن چىقىپ، بۇتلارغا چوقۇنىدىغان ئۆز خەلقىگە پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىلگەنىدى. 950 يىل ئۆمۈر كۆرگەن نۇھ خەلقىنى توغرا يولغا باشلاپ، يامانلىقتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كۆپ ۋەز - نەسىھەت قىلغان بولسىمۇ قەۋمى ئاڭلىمىدى. پەقەت ئۈچ ئوغلى ھام، سام، يافەس ۋە كېلىنلىرى ھەممە خەلقتىن 80 كىشى ئىمان ئېيتتى. قالغانلىرى نەسىھەتنى ئاڭلىماي ئەكسىچە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى نۇھنى ھاقارەتلىدى، خورلىدى، خاپا قىلدى. تۆتىنچى ئوغلى يامىمۇ ئىمان ئېيتقىلى ئۇنىمىغانىدى.

ھەزرىتى نۇھ، قەۋمىنىڭ قىلمىش گۇناھلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئاللاھتىن جازا بېرىشنى تەلەپ قىلدى. نۇھنىڭ دۇئاسى قوبۇل بولۇپ، توپان بالاسى بولىدىغانلىقى ھەققىدە نۇھقا خەۋەر بېرىلدى. نۇھ ئاللاھنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىر كېمە ياساپ، بارلىق جانىدارلاردىن بىرەر جۈپ ئالىدۇ، توپان ئالامەتلىرى كۆرۈلۈپ، پۈتۈن ئەتراپنى سۇ باسىدۇ. نۇھنىڭ قەۋمى سۇدا غەرق بولۇپ، قىلمىشلىرىنىڭ جازاسىنى تارتىدۇ. توپان ئالتە ئاي داۋام قىلىپ، ئاخىر سۇ قايتىدۇ، كېمە نورۇز كۈنى جۇد تېغىنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرىدۇ. نۇھ بىلەن ئىمان ئېيتقان 80 ئۇممەتى ۋە كېمىدىكى جانىدارلار قۇتۇلىدۇ. توپاندىن كېيىن نۇھ پەيغەمبەر مەلۇم ۋاقىت ياشاپ، كېيىن ۋاپات قىلىدۇ.

4. نورۇز ھەققىدە يۇنۇس پەيغەمبەرگە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەت

زابلون (10) قەبىلىسىدىن ئاماتىنىڭ ئوغلى يۇنۇس ئىسرائىلار پەيغەمبىرى. قۇرئاننىڭ X سۈرىسى يۇنۇس سۈرىسى بولۇپ، يۇنۇس پەيغەمبەر ھەققىدە مەلۇمات بېرىلىدۇ. ياھۇدا (11) قىرالى ئوزدىياس ۋە ئىسرائىل (12) قىرالى يېروبوئام II زامانلىرىدا ياشىغان يۇنۇس نىنەۋا (13) خەلقىنى توغرا يولغا باشلاش ئۈچۈن پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىلگەنىدى. نىنەۋا خەلقى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغاچقا، كەتمەكچى

بولغان يۇنۇس دىجلە دەرياسىنىڭ بويىغا بېرىپ كېمىگە چۈشكەنىدى، كېمە ئېغىرلىقىدىن ماڭالمىدى. كۆپچىلىك: «ئارىمىزدا بىر گۇناھكار بار ئىكەن، قۇرئە سالىمىز، قۇرئە كىمگە چىقسا شۇ دەرياغا تاشلىنىدۇ» دەپ قارار قىلىشىپ قۇرئە سېلىشىدى، يۇنۇسقا چىقىپ قالدى ۋە دىجلىگە⑭ تاشلاندى، ئۇنى بىر لەھەڭ بېلىق يۇتتى. يۇنۇس ئىجازەتسىز شەھەرنى تەرك ئەتكەنلىكى ئۈچۈن ئاللاھتىن كەچۈرۈم سورىدى، دۇئاسى ئىجابەت بولغان يۇنۇسنى، بېلىق نورۇز كۈنى قىرغاققا تاشلىدى، ھۇشسىز⑮ بولۇپ ياتقان يۇنۇسقا ئاللاھ يېڭىدىن كۈچ بەردى، نىنەۋا خەلقىنى قايتىدىن توغرا يولغا باشلاشقا كىرىشتى. شەھەر خەلقى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى قوبۇل قىلىپ تەۋبە قىلدى ۋە ھۆرمەتلىدى. يۇنۇس پەيغەمبەر 83 يېشىدا ۋاپات قىلدى.

5. نورۇزغا مۇناسىۋەتلىك ئەرگىنە قۇن ھەققىدىكى رىۋايەت

(1) دۆلىتىمىز تارىخىي مەنبەلىرىدە، تۈركىي قەۋملەرنىڭ پەيدا بولۇشى توغرۇلۇق تۈرلۈك رىۋايەتلەر بولسىمۇ ھەممىسىدە بۆرىدىن تۆرەلگەن دېيىلىدۇ. بۇ رىۋايەتلەرگە كۆرە: «... تۈركىي قەۋملەرنىڭ ئەجدادلىرى غەرب دېڭىزىنىڭ⑯ غەربىدە ياشايتتى، ھۇنلارنىڭ بىر قەبىلىسى بولۇپ، ئاشىنا ئاتلىق ئىدى. بۇلار قوشنىلىرى تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىنىپ، ساق قالغان ئون ياشلىق بىر بالىنىڭ پۇت قوللىرى كېسىلىپ قومۇشلۇققا تاشلىۋېتىلگەنىدى، بىر چىشى بۆرىنىڭ تەربىيىسىدە ھايات ياشاۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان دۈشمەنلەر بالىنى ئۆلتۈرۈشكە ئادەم ئەۋەتكەنىدى، بۆرە بالىنى ئالتاي تاغلىرى قورشاپ تۇرغان خالىي بىر جايغا ئېلىپ قېچىپ، ئۆڭكۈردە تەربىيىلەپ ئۆستۈردى ۋە ئون بالىلىق بولۇشتى. بۇ بالىلار بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇشۇپ، ھەر بىرىدىن بىر قەبىلە مەيدانغا كېلىدۇ، بۇلاردىن بىرسى ئاشىنا قەبىلىسى ئىدى. ١٧ ئەسىر ياشاپ كۆپەيگەن بۇ ئەل ئاسانچا ناملىق بىر باتۇر باشلىقىنىڭ يېتەكچىلىكىدە نورۇز كۈنى تاغنىڭ سىرتىغا چىقىپ ئەتراپقا تارىلىدۇ، تېخىمۇ كۆپىيىپ، بەگلىكلەر، خانلىقلار، خاقانلىقلار قۇرۇشىدۇ».

(2) تارىخچى رەشىدىددىننىڭ ئەسىرىدە «ئەرگىنە قۇن داستانى» چىڭگىزنىڭ نەسەبىگە باغلىنىپ، باشقىچىرەك بىر شەكىلدە بېرىلگەن.

رەشىدىددىننىڭ رىۋايىتىچە: ... ٧-ئەسىردە جۇەن - جۇەنلەر (ئاۋارلار) تەرىپىدىن ئالتاي تاغلىرىدىكى مەئدەن ئوچاقلىرىدا ئىشلىتىلىۋاتقان بىر تۈركىي قەبىلىنىڭ ئىسيان قىلىپ، نورۇز كۈنى قۇتۇلغانلىقلىرى جۇڭگو يىلنامىلىرىدە يېزىلغان. شەخس سۈپىتىدە كۆرسىتىلگەن بۆرتەچىنەنىڭ موڭغۇلچىدا «بوزبۆرى» مەنىسىدە ئىكەنلىكى بۇ رىۋايەتنىڭمۇ «ئەرگىنە قۇن داستانى»نىڭ ئەڭ قەدىمكى شەكلىگە باغلىنىدىغان ئالامەتلەردىن ھېسابلىنىدۇ.

رەشىدىددىن تەرىپىدىن بېرىلگەن رىۋايەت شەكلى تۆۋەندىكىدەك: «... ئىلخان موڭغۇللارغا، سۆيۈنچخان تاتارلارغا باشچىلىق قىلاتتى. كۆپ نوپۇسقا ئىگە موڭغۇللار ئەتراپتىكى قەبىلىلەر بىلەن ئۇرۇشۇپ دۈشمەنلىرى ئۈستىدىن غەلىبە قىلغانىدى. يېڭىلگەن سۆيۈنچخان قىرغىزلار خانى بىلەن باشقا خانلارنى ئۆز تەرىپىگە تارتىپ ئومۇمىيۈزلۈك ئىسيان قوزغىدى، ھىيلە - نەيرەڭ بىلەن، توپ ياشاۋاتقان پۈتكۈل موڭغۇللارنى قىرىپ تاشلىدى. ئىلخاننىڭ شۇ يىلى ئۆيلەنگەن ئوغلى قىيان بىلەن جىيەنى توقۇز قۇتۇلۇپ قالغانىدى.

بۇلار ئاياللىرى بىلەن قېچىپ يېلىقا، كالا،
قويلىرى ئورغۇن بىر جايغا كەلدى. بۇ يەر-
دىكى مال پادىلىرىنى ھەيدەپ، قار بىلەن
قاپلانغان تىك بىر تاغدىن ئۆتۈۋدىغان
يول بىلەن ماڭدى، خەۋپلىك يەرلەردىن ئۆ-
تۈپ، ئاخىرىدا تاغلار قورشاپ تۇرغان ئېقىن
سۇلىرى، ھەر خىل دەل- دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈك-
لىرى، ئوۋ ھايۋانلىرى بار خالىي ئوبدان
بىر جايغا ئورۇنلاشتى. يازدا ماللىرىنىڭ سۈت-
قېتىق، قېمىزلىرىنى ئىچتى، قىشتا ئەتلىرىنى
يېدى، تېرىسىنى كىيىشتى، بۇ يەرگە ئەرگىنە
قۇن دەپ ئات قويۇشتى. تۆت يۈز يىل مۇشۇ
جايدا ياشاشتى، نوپۇسلىرى كۆپىيىپ بۇ يەر-
گە سىغىشالمىغانلىقتىن چىقىپ كېتىشكە قارار
قىلىشقان بولسىمۇ، يول تېپىشالمىغانىدى.
ئارىلىرىدىن بىر تۆمۈرچى: «تاغنىڭ مەلۇم
بىر يېرىدە مەئدەنلىك بىر جاي بار، شۇ
يەرنى ئېرىتسەك يول ئېچىلىدۇ» دەپ مەسلى-
ھەت بېرىدۇ، ئاشۇ يەرگە بىر قەۋەت ئوتۇن،
بىر قەۋەت كۆمۈر دۆۋىلەشتى، 70 تېرىدىن
كۆرۈك ياساپ، 70 يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىراقلا
كۆرۈكلەشكە باشلىغانىدى، ئېرىگەن جايدىن
بىر يۈكلۈك تۆگە ماڭالىغۇدەك يول ئېچىلدى.
نورۇز كۈنى ئىدى، ئەرگىنە قۇندىن چىقىپ،
خانلىرى بۆرتەچىنەنىڭ باشچىلىقىدا تاتارلار-
غا ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارنى يەڭدى».

6. نورۇز ھەققىدە جەمشىدكە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەت

ئىران مەنبەلىرىگە كۆرە: ئىراننىڭ ئەپ-
سانىۋى پادىشاھلىرىدىن شارابنىڭ ئىجادچىسى
جەمشىد ياكى جەم دۇنيا ساياھىتىدىن كېيىن
يارىتىپ قالغان ئازەربەيجاندا پارقىراق ۋە
ئەتراپىنى يورۇتۇپ تۇرىدىغان بىر تەخت يا-
سىتىپ، نورۇز كۈنى تەختكە ئولتۇرۇپ بۇ مۇ-
ناسىۋەت بىلەن بەزم جەمشىدى دەپ ئاتىلىپ
كېلىۋاتقان شاھانە زورۇزيياپەت بەرگەنى-
كەن، بۇ كۈن ئىرانلىقلارنىڭ ئىجتىمائىي
ھاياتىدا ئەنئەنىگە ئايلىنىپ، ھازىرغىچە
نورۇز بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈپ كەل-
مەكتە.

7. نورۇز ئىراندىمۇ بايرام

ئىرانلىقلار نورۇزنى ئۆزلىرىنىڭ مىللىي
بايرىمى ھېسابلاپ: «رۇزى نېۋ، ئېيدى ئەۋ-
ۋەل- ى سال، رۇزى ئەۋۋەلى فەرۋەردىنكى،
جوشەنى مىللىي ئىرانىيانەست. نېۋرۇزى
سۇلتانى ھەم مىكۇنەند[17]» دەيدۇ. بۇنىڭ
تەرجىمىسى: يېڭى كۈن يىلنىڭ دەسلەپكى
بايرىمى، مارت ئېيىنىڭ دەسلەپكى كۈنى، ئى-
رانلىقلارنىڭ مىللىي بايرىمى بولۇپ، نېۋرۇز
سۇلتانى[18] بىلەن بىر كۈنگە توغرا كېلىدۇ.

8. نورۇز ھەققىدە ئەھمەنىيلەرگە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەت

مىلادىدىن بۇرۇن 559 - يىلدىن 330- يىل-
غىچە ئىراندا 230 يىل سەلتەنەت سۈرگەن
ئەھمەنىيلەر سۇلالىسى دەۋرىدە رەسمىي يىل
قوياش قوزا بۇرجى دائىرىسىگە كىرگەن ۋا-
قىت نورۇز بىلەن باشلىناتتى. ئەمما ئىران
خەلقى ئارىسىغا تېخىمۇ كەڭ تارقالغان قە-
دىمكى بىر ئادەتكە كۆرە يازلىق يىغىم ۋاقتى
نورۇز ھېسابلىنىپ خەلق زور داغدۇغا بىلەن
بايرام قىلىشاتتى. دېمەك ئىراندا 2500 يىل-
دىن بېرى نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈپ كەلمەكتە.

9. نورۇز ھەققىدە كۈرتلارغا مۇناسىۋەتلىك رىۋايەت

جەمشىدنامە ۋە شاھنامە رىۋايەتلىرىگە
كۆرە: زالىم ۋە مۇستەبىت زەھھاك ئىرانلىقلار-
نى جۇملىدىن كۈرت خەلقىنى قاتتىق ئېزىپ
قانخورلۇق قىلغىنى ئۈچۈن تۆمۈرچى قاۋە
كۈرت خەلقىنى قوزغاپ نورۇز كۈنى زەھھاك

ئۈستىدىن غەلىبە قىلغانىكەن. شۇڭا كۆرتلارمۇ نورۇز كۈنىنى ئۆزلىرىنىڭ ئازادلىق بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈشىدۇ.

10. نورۇز ھەققىدە ھەزرىتى مۇھەممەدكە مۇناسىۋەتلىك رىۋايەت

دىنىي رىۋايەتلەر ۋە ئىسلام تارىخى مەنبەلىرىدىكە كۆرە؛ ھەزرىتى مۇھەممەد 40 ياشقا كىرگەن يىلى 27 - رامزان كېچىسى ھىرا تېغىدىكى غاردا ئىستىقامەت قىلىۋاتقاندا، تۇنجى ۋەھيى[19] ئېلىپ كەلگەن مەلەك جەبرائىل ئۇنىڭغا پەيغەمبەر بولغانلىقىنى خەۋەر قىلغانىدى. پەيغەمبەر بولۇش مۇناسىۋەتى بىلەن ھەزرىتى مۇھەممەد مىلادى 610 (ھىجرەتتىن 11 يىل بۇرۇن) — يىلى نورۇز كۈنى پەيغەمبەرلىك خىلئەت (تون)نى كىيگەنىدى.

11. ھەزرىتى ئەلى ھەققىدە نورۇزغا مۇناسىۋەتلىك مەنبەلەر ۋە رىۋايەتلەر

ھەزرىتى ئەلىگە دائىر رىۋايەتلەر يازما ۋە كۆپرەك ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتكەن. نۇرغۇن خەلق ھېكايىلىرىدە قەھرىمانلىرىنىڭ مەشۇقلىرىنىڭ ئىشقى يولىدا ئىچكەن مەيلىرى تېپما قىلىنغان بولۇپ، بۇ مەي پىر، خىزىر ياكى نۇرانى بىر دەرۋىشنىڭ قولىدىن ئىچىلىدۇ. ئەمما ئىران مەنبەلىك ھېكايىلاردا بۇ ۋەزىپە ھەزرىتى ئەلىگە بېرىلگەن يەنى قەھرىمانغا ئىشق شارابىنى ئىچۈرگەن، ئۇنى تۈرلۈك خەۋپلەردىن قوغداپ قالغان نەتىجىدە مەشۇقىغا قاۋۇشتۇرغان ھەزرىتى ئەلىدۇر. ھازىر شىنجاڭنىڭمۇ بىر قانچە يېرىدىكى تاغ قىيالىقلىرىدا ئادەمنىڭ قولى ياكى ئايىغىغا ئوخشاپ قالىدىغان شەكىللەر كۆپىنچە ھەزرىتى ئەلىگە ئىزاپە قىلىنماقتا. يەنە تاشلار ئۈستىدىكى ھايۋان تۇياقلىرىنىڭ، ئوقۇرلارنىڭ ئىزلىرىمۇ ئەلىنىڭ ئېتى دۇلدۇلغا بېرىلمەكتە، بۇنداق ئىزلار ھەقىقەتەن ئەلىنىڭمۇ ياكى باشقا بىر كىشى تەرىپىدىن ئىشلەنگەنمۇ ۋە ياكى تاشنىڭ تەبىئىي شەكلىمۇ؟ بۇ ھۆكۈم كىتابخانلارنىڭ ئەقلىي ۋە ئىلمىي مۇھاكىمىسىگە قالدۇرۇلىدۇ. ئەمما شۇنىسى ئېنىقكى، ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا بولۇپمۇ قەشقەر رايونىغا كەلگەنلىكىگە دائىر ھېچقانداق تارىخىي مەنبە يوق.

شىئەلەر ۋە شىئەلەرگە مەنسۇپ ئىسلام تەرىقەتلىرىنىڭ ئېغىز ۋە يازما ئەدەبىياتلىرىدا ھەزرىتى ئەلىگە دائىر يازمىلار ئۆز بىر كۈللىيات تەشكىل قىلىدىغانلىقى كۆپچىلىككە مەلۇمدۇر. ئۇنىڭ شەخسىيىتى، جەڭلىرى، دۇلدۇل ئاتلىق ئېتى، زۇلپىقار ئىسىملىك قىلىچى، قەمبەر ئاتلىق غۇلامى ھەققىدىكى ھېكايە - رىۋايەتلەرنى پۈتۈنلەي سۆزلەپ ئۆتۈشكە ئىمكانىيەت يوق. تۆۋەندە پەقەت ھەزرىتى ئەلىگە دائىر نورۇز ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنىلا بېرىپ ئۆتمەكچىمىز.

(1) ھەزرىتى ئەلى نورۇز كۈنى تۇغۇلغان

رىۋايەتلەرگە كۆرە: ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئانىسى پاتىمە ئەسەد قىزى بەيتۇللاھنى تاۋاپ قىلىۋاتقاندا، تۇغۇت ئاغرىقى باشلانغان بولسىمۇ، زىيارىتىنى داۋاملاشتۇرغان. ۋاقتى-سائىتى توشۇپ ھەزرىتى ئەلى مىلادى 596-يىلى نورۇز كۈنى دۇنياغا كەلگەن.

(2) نورۇز كۈنى ھەزرىتى ئەلى بىلەن پاتىمە ئۆيلەنگەن

پەيغەمبەرنىڭ سۆيۈملۈك قىزى پاتىمە ئانا نورۇز كۈنى ھەزرىتى ئەلى بىلەن ئۆيلەندۈرۈلگەنىدى. ئىمام ھەسەن بىلەن ئىمام ھۈسەيىن ئەلى بىلەن پاتىمەنىڭ ئوغۇللىرىدۇر.

(3) نورۇز ھەزرىتى ئەلى خەلىپە بولغان كۈن

ئۈچىنچى خەلىپە ئوسمان بىننىي ئەففان مىلادى 656 - يىلى ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن شۇ يىلىنىڭ

نورۇز كۈنى ھەزرىتى ئەلى خەلىپە بولغانىدى.

رىۋايەتلەرگە كۆرە: ئەلىنى تەبرىكلەپ كەلگۈچىلەرنىڭ ھەدىيە ئېلىپ كەلگەنلىكىنى كۆرگەن ئەلىنىڭ خىزمەتچىسى نورۇز، بىساتىدا بار بىر دانە تۇخۇمنى قىزىل بوياپ ھەزرىتى ئەلىنى تەبرىكلەپ كىرگەن ۋە ھەدىيىسىنى بەرگەن. نورۇزنىڭ بۇ سەممىي ئاددىي سوۋغىسىدىن خۇشلانغان خەلىپە ئەلى يېنىدىكىلەرگە: «بۇندىن كېيىن مېنىڭ شىئەلىرىم ھەر يىلى مۇشۇ كۈننى نورۇز بايرىمى قىلىپ قۇتلىسۇن!» دېگەنىكەن. شۇندىن باشلاپ شىئەلەر زامانىمىزغىچە نورۇز كۈننى بايرام سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈشنى داۋام قىلىپ كەلگەن. ئەلىگە باغلىق بولغان ئەلەۋىيلەرمۇ ھەر يىلى نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈشىدۇ.

12. ئاببasىيلار دەۋرىدە نورۇز

مىلادى 750 - يىلىدىن 1258 - يىلىغىچە 508 يىل سەلتەنەت سۈرگەن ئاببasىي خەلىپىلىرى دەۋرىدە، سارايدىمۇ نۇرغۇن ھازىرلىقلار كۆرۈپ نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزۈلەتتى. نورۇز بايرىمىدا سوۋغىلار قوبۇل قىلىناتتى، تۇخۇم ھەر خىل رەڭلەردە بويىلاتتى، ھالۋا پىشۇرۇلاتتى، كوچا - رەستىلەردە ئاھالىلەر بىر-بىرىگە خۇشبۇي سۇلار چېچىشاتتى، پىشەكلەر (پوجاڭزىلار) ئېتىلاتتى. كېيىن بۇ ئويۇن-تاماشىلار چېكىدىن ئېشىپ، پىشەك ئېتىشلاردىن كېلىپ چىققان خەۋىپلىك ھادىسىلەر تۈپەيلى خەلىپە مۇتەدىد (خىلاپەت دەۋرى 892-902- يىللار) دەۋرىدە، سۇ چېچىش بىلەن پىشەك ئېتىش مەنئىي قىلىنىپ، نورۇز بايرىمى ئىيۇن ئېيىغا يەنى يازلىق يىغىم پەسلىگە ئۆزگەرتىلگەنىدى. شۇ تۈپەيلى بەزى ئىسلام ئەللىرىدە «مۇتەدىد نورۇزى» دەپ ئاتالدى.

13. چاغان ئەمەلىيەتتە نورۇز بايرىمىدۇر

«باھار بايرىمى» (چاغان) خەنزۇ قېرىنداشلارنىڭ ئەنئەنىۋى خەلق بايرىمى بولۇپ يېڭى يىل بايرىمى ھېسابلىنىدۇ، ئەمەلىيەتتە نورۇز بايرىمىغا ئوخشايدۇ. جۇڭگودا خەن، جۇاڭ، بويى، دۇڭ، چاۋشيەن، گېلاۋ، ياۋ، شې، جىڭ، داخۇر... قاتارلىق مىللەتلەر باھار (نورۇز) بايرىمىنى ئۆتكۈزۈشىدۇ. ياپونىيە، چاۋشيەن، ۋيېتنام قاتارلىق ئەللەرمۇ باھار بايرىمىنى ئۆتكۈزۈشىدۇ.

باھار بايرىمى جۇڭگودا مۇندىن 4200 يىل بۇرۇن باشلىنىپ ھازىرغىچە ئۆتكۈزۈلۈپ كەلمەكتە.

«تارىخىي خاتىرىلەر»، «خەننامە»لارغا قارىغاندا، شيا (夏) تەقۋىمى (قەمەرىيە يىلى) بويىچە 1- ئاينىڭ دەسلەپكى كۈنى— «تۆت باشلانما» (يىل، پەسىل، ئاي، كۈنلەرنىڭ باشلانما) كۈنى ھەم «ئۈچ يېڭىلانما» (يىل، ئاي، كۈنلەرنىڭ يېڭىلانما) كۈنى ھېسابلىنىدۇ. يېڭى يىلنىڭ باشلانغان كۈنى كائىناتتىكى بارلىق شەيئىلەر يېڭىدىن باشلانما قىلغاچقا، قەدىمكىلەر بۇ كۈننى تەبرىكلەپ تۈرلۈك پائالىيەتلەرنى ئويۇشتۇرۇپ كۆڭۈل ئېچىشاتتى، ئەرۋاھلارغا، ئەجدادلىرىنىڭ روھاناتلىرىغا ئاتاپ نەزرە - نىياز قىلىشاتتى، ھاۋارايىنى بىلىش ئۈچۈن پال سېلىپ، مول ھوسۇل تىلىشەتتى...، شۇنداق قىلىپ تەدرىجىي يوسۇندا مەزمۇنى مول باھار بايرىمى شەكىللەنگەنىدى.

14. قۇياشنىڭ بېلىق بۇرجىدىن قوزا بۇرجىغا كىرگەن كۈنى

بۇرج — قۇياشنىڭ يىللىق كۆرۈنمە ھەرىكەت يولى — ئېكلىپتىكا بويلاپ جايلاشقان 12 يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ ئورتاق نامى. ئۇنىڭ شىمال، جەنۇب ئىككى چېتى 9° كەڭلىكتىكى ھالقىسىمان رايوندىن ئىبارەت بولۇپ، ئاي

بىلەن بەزى ئاساسىي پلانېتلار بۇرج (زودىئاك) چەمبىرى دائىرىسىدە ھەرىكەت قىلىدۇ.

12 بۇرج تۇركۈملىرىنىڭ نامى كۆپىرەك ھايۋان ناملىرى بىلەن ئاتالغان بولۇپ، ئۇلار: قوزا (ھەمەل)، ئۆي (سەۋر)، قوشكېزەك (جەۋزا)، تىمساھ (سەرەتان)، شىر (ئەسەد)، باشاق (سۇنبۇلە)، تارازا (مىزان)، چايان (ئەقرەب)، ئوقيا (قەۋس)، ئوغلاق (جەدى)، سۇغا (دەلۋ)، بېلىق (ھۇت)لاردىن ئىبارەت.

قۇياش ئېكلىپتىكا بويلاپ ھەرىكەت قىلىش جەريانىدا بۇرج تۇركۈملىرىنىڭ ھەر بىرىدە بىر ئايدىن⑳ تۇرغاچقا، ئايلار قۇياش تۇرغان ئاينىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە باھار ئايرىمىسى (نۇقتىسى) ئۈزلۈكسىز ھەرىكەت قىلىپ تۇرغاچقا، ھەر 70 يىلدا 1° يۆتكىلىپ تۇرىدۇ. قۇياشنىڭ ھازىرقى ئايلىق ئورنى قوشنا بولۇپ تۇرغان ئىككى يۇلتۇز تۇركۈمىنىڭ دائىرىسىدە بولسىمۇ يەنىلا بۇرۇنقى ئالامىتى بولغان مارت(قوزا) ئېيىنى ساقلاپ كەلمەكتە.

بۇلاردىن مەلۇم بولىدىكى، يۇقىرىدا نورۇز توغرۇلۇق كۆرسىتىلگەن 19 ماددىلىق مەلۇماتلاردىنى، تارىخىي مەنبەلەر ۋە رىۋايەت ئەپسانىلەردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇرج ھەققىدىكى مەلۇماتلا ئىلمىيدۇر.

تېمىمىز ھەققىدە چوڭقۇرراق ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ بىرەر ئىلمىي خۇلاسە چىقىرىشتىن بۇرۇن نورۇزنىڭ تەۋەلىك مەسىلىسىنى بىر نەچچە پارچە شېئىر، بەزى ۋەقە ھادىسىلەرگە قاراپلا ئۇ ياكى بۇ مىللەتكە تەۋە قىلىۋېتىش ئىلمىي قاراش ئەمەس. قولۇمدا بۇ ھەقتىكى بار ماتېرىياللارغا قارىغاندا نورۇز بىرەر مىللەتكىلا خاس بايرام بولماستىن، شەرقىي ئاسىيادىن كىچىك ئاسىياغىچە سوزۇلغان كەڭ رايونلاردا ياشاپ كېلىۋاتقان ياپونلار، خەنزۇلار ۋە جۇڭگودىكى نۇرغۇن ئاز سانلىق مىللەتلەر، ۋيېتناملار، ھىندىلار، پارسلار، ئەرەبلەر، كۇرتلار، موڭغۇللار ۋە بارلىق تۈركىي قەۋملەر قاتارلىق ئاسىيا مىللەتلىرىنىڭ ئورتاق ئىنتېرناتسىئونال بايرىمىدۇر.

ئىزاھلار:

① مەنشە — كېلىپ چىقىشى، مەنبەسى، يىلتىزى.

② قەدىمكى ئىرانلىقلار تۈركىي قەۋملەرنى تۇرانلىقلار دەيتتى. «شاھنامە» ئىران، تۇران مۇناسىۋىتىنى چۆرىدەپ يېزىلغان ئەسەر. ئالىپ ئەرتوڭا (ئەفراسىياپ) تۇران خاقانىدى.

③ زەردۇشتلۇق — مىلادىدىن بۇرۇن V - ئەسىرلەردىنمۇ ئىلگىرى زەردۇشت ناملىق كىشى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان دىن. بۇ دىننىڭ تەلىماتلىرى «ئاۋېستا» ناملىق كىتابتا بايان قىلىنىدۇ.

④ ۋاجىب — مۇسۇلمانلىقتا قىلىشقا تېگىشلىك بولغان ئىشلار.

⑤ بۇددا — ھەر خىل دۇنياۋى ئارزۇ - ھەۋەسلەردىن ۋاز كېچىپ، ئىلھام يولى بىلەن كامالەتكە ئېرىشكەن ۋە مەنىۋى كۈچ ئارقىلىق مەڭگۈ ئازاد بولغان شەخس.

⑥ شىۋا — ھىندى دىنىدە ئەڭ مۇھىم ئۈچ تەڭرىدىن بىرى بولۇپ، بەرىكەت ۋە ئۆلۈم تەڭرىسىدۇر.

⑦ جەبرائىل — تەڭرىگە ئەڭ يېقىن بولغان تۆت مەلەكتىن بىرى بولۇپ، بەرىكەت ۋە ئۆلۈم تەڭرىسىدۇر.

⑧ تۆتىنچى پەيغەمبەر — بەزى مەنبەلەردە نۇھ پەيغەمبەرنى ئۈچىنچى پەيغەمبەر دېيىلسە بەزى مەنبەلەردە تۆتىنچى پەيغەمبەر دېيىلگەن. ئادەم، شىش، ئىدرىس، نۇھ... دەپ بېرىلگەن ئورۇن تەرتىپىگە قاراپ تۆتىنچى پەيغەمبەر دېيىلدى.

⑨ شام — سۈرىيىنىڭ پايتەختى دەمەشق.

⑩ زابلون — ئىبرانىيلارنىڭ بىر قەبىلىسى.

⑪ ياھۇدا — مىلادىدىن بۇرۇنقى زامانلاردا ئىبرانىي دۆلىتىنىڭ قىرال—پەيغەمبىرى سۇلايمان ۋاپات قىلغاندىن كېيىن دۆلىتى ئىككىگە بۆلۈنگەنىدى. بىرى ياھۇدا دۆلىتى، بىرى ئىسرائىل دۆلىتى ئىدى.

⑫ ئىسراپىل — ⑪ ئىزراھقا قارالسۇن.

⑬ نىنەۋا — ئاسسۇرىيە قىراللىقىنىڭ پايتەختى. دىجلە دەرياسىنىڭ سول قىرغىقىدا، مىلادىدىن بۇرۇن ئۈچىنچى مىڭ (زامانىمىزدىن بەش مىڭ يىل بۇرۇن) يىلدا قۇرۇلغان شەھەر.

⑭ دىجلە دەرياسى — ئاناتولىيىدىكى تورۇس تاغلىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن ھاسىل بولۇپ، قورنا دېگەن يەردە پىرات دەرياسى بىلەن قوشۇلۇپ، شەتتۇلئەرەب دېيىلىدۇ. بەسرە قولتۇقىغا قۇيۇلىدۇ. ئۇزۇنلۇقى 1950 كىلومېتىر.

⑮ بىر رىۋايەتتە ئۈچ كۈن، بىر رىۋايەتتە 40 كۈن بېلىق قارنىدا قالغان دېيىلىدۇ.

⑯ غەربىي كۆل (西海) — بۇ ئاتالما ھەققىدە تۆۋەندىكى رىۋايەتلەر بار:

1) پارس قولتۇقى، قىزىل دېڭىز، ئەرەبىستان دېڭىزى، ھىندى ئوكيانىنىڭ غەربىي شىمال قىسمى غەربىي كۆل دەپ ئاتالغان؛

2) غەربىي خەن خاقانلىقىنىڭ ئاخىرلىرىدا چىڭخەي (كۆككۆل) غەربىي كۆل دېيىلگەن؛

3) شەرقىي خەن دەۋرىدە ئىچكى موڭغۇل قويۇن كۆلى ئەتراپلىرى غەربىي كۆل ۋىلايىتى دەپ كۆرسىتىلگەن؛

4) باغراش كۆلى غەربىي كۆل دېيىلگەن؛

5) ئوتتۇرا دېڭىز غەربىي كۆل ئاتالغان.

بۇ يەردە ئارال كۆلى ياكى كاسپىي دېڭىزى كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك.

⑰ ھەسەن ئامىد، فەرھەڭى ئامىد، تېھران. م.1968 / ھ.1347.

⑱ سۇلتان نەۋرۇز نامىلىق بىرسىدىن قالغان بولۇپ، بۇ سۇلتان كەمبەغەللەرنى ھىمايە قىلغانلىقى ئۈچۈن خەلق بۇ كۈننى ئۇنىڭ نامىدا خاتىرىلىگەن.

⑲ ۋەھيى — بىر پىكىر ياكى بىر بۇيرۇقنىڭ ئاللاھ تەرىپىدىن پەيغەمبەرگە بىلدۈرۈلۈشى.

⑳ قۇياشنىڭ بۇرج تۈركۈملىرىدىكى ۋاقتى:

21-مارت / 20-ئاپرېل	21-سېنتەبىر / 20-ئۆكتەبىر
21-ئاپرېل / 20-ماي	21-ئۆكتەبىر / 20-نويابىر
21-ماي / 20-ئىيۇن	21-نويابىر / 20-دېكابىر
21-ئىيۇن / 20-ئىيۇل	21-دېكابىر / 20-يانۋار
21-ئىيۇل / 20-ئاۋغۇست	21-يانۋار / 20-فېۋرال
21-ئاۋغۇست / 20-سېنتەبىر	21-فېۋرال / 20-مارت

پايدىلىنىلغان مەنبەلەر

1. نەۋرۇز دوتسېنت.دوكتور.زەينەلئابىدىن ماقاس
2. مەيدان لاروئوسى ئېنسىكلوپېدىيىسى
3. قىسقىچە بېرىتانىيە ئېنسىكلوپېدىيىسى
4. ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسى
5. جۇڭگو بۈيۈك ئېنسىكلوپېدىيىسى
6. سەنخەي
7. تارىخىي خاتىرىلەر
8. سابباھ گېزىتى

1988 - يىل 1 - مارت، ئۈرۈمچى

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

ئۇيغۇر خەلق ماقال-تەمسىللىرىدىن

ئاز يەپ كۆپ چاينا،
ئاز سۆزلەپ كۆپ ئاڭلا.

ئاش كەلسە يە،
سۆز كەلسە دە.

ياخشى گەپ ئىسسىقتۇ،
يامان گەپ سوغۇقتۇ.

تىلى ئىختىيارسىزنىڭ سۆزى ئېتىبارسىز.

سۇنىڭ لەززىتى مۇز بىلەن،
ئاشنىڭ لەززىتى تۇز بىلەن.

زالىمدا ۋاپا يوق،
پاسىقتا ھايا يوق.

ياسانچۇق مەردانە بولماس،
كېپىنەك پەرۋانە بولماس.

كەمتەر كامال تاپار،
مەنمەنچى زاۋال تاپار.

توپلىغۇچى: قادىر ھوشۇر

مامۇت زايىت

كۆچا قىزى

كۆچا قىزى—جەننەت قىزى،
مۇقام، ئۇسسۇل—سەنئەت قىزى.
ھۆرزاماندا بەختى كۈلگەن،
باتۇر، ئىشچان مىللەت قىزى.

گۈزەللىكتە ئۇ پەرىزات،
گۈل ھۆسنى ئاي، بويى شەمشات،
ئۆمرى خۇشال، يۇرتى ئاۋات،
سۆيگۈ، ۋاپا، خىسلەت قىزى.

ياشلىقىنى بىر گۈل دېدىم،
داۋان ئاشسا دۈلدۈل دېدىم،
ناخشا ئېيتسا بۇلبۇل دېدىم،
تۆھپە، ئىجاد، شۆھرەت قىزى.

كۆز تەگمىسۇن جامالىغا،
يەتسۇن بەخت- كامالىغا،
نېسىپ قىلسۇن ۋىسالىغا،
شەرەپ، ئالقىش، ھۆرمەت قىزى.

مارجان بۇلاق بويىدا

1

مارجان بۇلاق بويىدا،
مەن تۇرىمەن خىيالچان.
يۈرىكىمدە سېغىنىش،
ۋۇجۇدۇمدا ھاياجان.

بۇلاق كۈلەر: «يارىڭنىڭ
مۇھەببىتى ئېقىن» دەپ.
شىۋىرلايدۇ مەجنۇنتال:
«كېلەر ۋاقتى يېقىن» دەپ.

2

مارجان بۇلاق بويىدا،
ئۇزاتقانتىم يار سېنى.
دېگەنىدىڭ: «پەرىشتەم
سادىق بولۇپ كۈت مېنى».

ماڭدىڭ، نېفىت كان ئېچىپ،
ئەلگە تەقدىم ئەتكىلى.
ئۇزۇن بولدى مەن سېنى
ساداقەتتە كۈتكىلى.

3

ئىش ئىزىڭنى ئاڭلىدىم،
گېزىتلەردىن، خەتلەردىن.
بەردىڭ ئەلا ئىمتىھان،
سۆيگۈدىكى شەرتلەردىن.

تېزرەك كەلگىن، كۈتىمەن،
مارجان بۇلاق بويىدا.
ۋىسال تاپسۇن مۇھەببەت،
ئىككىمىزنىڭ تويىدا.

دەۋرىمىزدە مۇھەببەت

جېنىم ئاتا نېمىشقا
ئۆز قىزىڭنى خورلايسەن؟
ئابروي ئۈچۈن، پۇل ئۈچۈن
توي قىلىشقا زورلايسەن؟

پەرۋايىڭ يوق كۆز يېشىم
يامغۇر بولۇپ قۇيۇلسا.
پارە-پارە بولمامدۇ
گۆھەر تاشقا ئۇرۇلسا.

سۆيگىنىم بار، ياردىم بار،
ئايرىلمايمەن تائەبەد.
بىلىپ قويغىن مال ئەمەس،
دەۋرىمىزدە مۇھەببەت.

ئۇسسۇلچى قىز

كۆزۈڭ يۇلتۇز، يۈزۈڭ ئاي،
قېشىڭ ياغا ئوخشايدۇ.
ئەلگە مېھرىڭ- ھۆرمىتىڭ،
بىر دەرياغا ئوخشايدۇ.

ئەۋرىشىمدەك تولغىنىپ،
ئويناشلىرىڭ چىرايلىق.
ناز-كەرەشمە، جىلۋىدە
قاراشلىرىڭ چىرايلىق.

ئوينا-ئوينا ئەي گۈزەل،
بىلەكلىرىڭ تالمىسۇن.
سەنئەتخۇمار خەلقىڭنىڭ،
دىلىدا ئارمان قالمىسۇن.

مەن كۈيدۇممۇ يا سەنمۇ؟

ئاي مەسەللىك ئەي گۈزەل،
پەرىمۇسەن، ئادەممۇ؟
بىلەلمىدىم سىرىڭنى،
مەن كۈيدۇممۇ يا سەنمۇ؟

باقسام ساڭا تىلىم لال،
سېنىڭدىمۇ ئاشۇ ھال،
يوپۇرماقتەك تىترىگەن
كىم ئۇ، سەنمۇ يا مەنمۇ؟

مەن تىرىشچان ئىجادكار،
سەن ناخشىچى سەنئەتكار،
ياخشى لايىق دېمەسمۇ،
بىزنى بارچە ئادەممۇ؟

سىرىڭنى ھېچ بەرمەيسەن،
«ئامرىقىم» دەپ كۈيلەيسەن،
سېنىڭ سۆيگەن ئامرىقىڭ
مەنمۇ، جېمى ئالەممۇ؟

مەسئۇل مۇھەررىرى: ساتتار توختى

مۇناپىقنىڭ ئۆلۈمى

(پوۋېست)

مۇھەممەتئېلى زۇنۇن

مۇقەددىمە

تولۇنئاي چاھار باغلار ئارا ئۈن - تىنسىز سەيلى قىلىۋاتقان شاھ سەنەمنى ئەسلەتتى. ئۇ، قارا بۇلۇتلار قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. گويا خىيانەتكار ئابدۇللا شاتىرنىڭ ھاياسىز كۆز- لىرىدىن ئۆزىنى قاچۇرغان شاھ سەنەم گۈزەل جامالىغا قارا رومال ياپتى.

مۇشۇ كېچىدە ئاققۇدەك ئايغىر ئۈستىگە قونغان ئاپئاق ساقال پەرىشتە قىياپەتلىك بىر كىشى شەھەر سىرتىدىن قۇمدەرۋازا تەرەپكە يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. قاسساپلارنىڭ كا- نارلىرى باغلىنىدىغان جۈپ - جۈپ سېرىق سۆگەتلەر ئەتراپىدا ياتقان لالما ئىتلار قاس- قاندەك سەللە ئورىۋالغان ئاق لىباسلىق بۇ زاتقا خىرىس قىلمايتتى، قاۋىمايتتى، بەلكى ئىتائەتمەنلىك بىلەن قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ قوياتتى. ئاق ئايغىر، قېرى گۆرۈكەشنىڭ مەيخانىسىغا يېقىنلاشتى. مەيخانىنىڭ ئىشىك بېشىغا ئېسىلغان ئالتە بۇرجەكلىك قىزىل

پانۇس شولىسى پەرىشتە قىياپەتلىك زاتنىڭ چېھرىسىدە جىلۋىلەندى. ئاشۇ پانۇستەك قى- زارغان بۇ چىرايدىن غورۇرلۇق كۈلكىسى يېغىپ

تۇراتتى. چۈنكى ئۇ، خاسىيەتلىك شىۋىقەددىردىگە يولۇققانىدى. تۈگىمەس - پۈتمەس بايلىق، ئالىي ئورۇن - مەرتىۋە، يۈكسەك شان - شەرەپكە مۇيەسسەر بولغانىدى. ئىچ يانچۇقىدا شىنجاڭ پادىشاھى - شىڭ دۇبەن ئالىيلىرىنىڭ مەرھەمەتلىك تەكلىپنامىسى، باش ئۈستىدە دۆلەت قۇشى!..

بۈگۈن ئۇ، جەننەتۇل پىردەۋستەك كاتتا بىر باغدا ئۆتكۈزۈلگەن شاھانە زىياپەتكە قەدەم تەشرىپ قىلدى. بۇ - شىڭ دۇبەن ئالىيلىرىنىڭ ئالاھىدە دىققەت - ئېتىبارىغا نائىل بولغان مانا شۇ سەئىدزادىنى ئۇرۇمچىگە ئۇزىتىش زىياپىتى ئىدى. قەشقەرنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى ۋە مۆتىۋەر بايلىرى پۈتكۈل زىياپەت جەريانىدا بۇ كىشىنى بېشىدا كۆتۈرگەندەك ئەتىۋارلىدى. ئۇنىڭ شەرىئەت ۋە تەرىقەت ھەققىدىكى مۇھاكىمە - بايانلىرىنى چەكسىز ئىخلاس بىلەن ئاڭلىدى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەر كەلىمە سۆزنى خۇشقەلەم نەچچە كاتىپ ئەينەن خاتىرىلىدى. كۆڭۈللۈك زىياپەت ئاخىرلىشىش مەزگىلىگە يېقىنلاشقانىدى، بۇ زىياپەتنىڭ ساھىبخانى ئىززەت - ئىكرام بىلەن مۇراجىئەت قىلدى:

— جانابلىرى خوجا ئەۋلادى، شەرىئەت مەھكىمىمىزنىڭ قازىسى...

— خوش؟ — سوئال نەزەردە تىكىلدى سەئىدزادە. ساھىبخان ئۆز مۇراجىئىتىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھەزرەتلىرى خاسىيەتلىك سەپەرگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىلا، مۆھتەرەم بوۋىلىرى ھىدايەتۇللا ئىشان خوجامنىڭ روھى - ئەرۋاھىنىڭ يار - مەدەتكارلىقى نەتىجىسىدە شىڭ دۇبەن ئالىيلىرى ھوزۇرىغا ئامان - ئېسەن يەتكەيلا.

— ئىنشائاللا، — دېدى سەئىدزادە.

— بىزنىڭ سالام ۋە ئېھتىراملىرىمىزنى، ئىخلاس - ئەقىدىمىزنى ئەينەن يەتكۈزگەيلا.

— ئەلۋەتتە.

— دۇبەن ئالىيلىرىنىڭ چەكسىز ھىممەت ۋە ئىلتىپاتىغا مۇشەررەپ بولۇپ، ئامەت ۋە پاراغەتنىڭ ئالتۇن سۈمرۈغىنى ئوڭ قولىرىغا قوندۇرۇپ، زەپەر ۋە نۇسرەت بىلەن قايتىپ كەلگەيلا.

— ئىنشائاللا، — تەكرارلىدى سەئىدزادە. ئۇنىڭ چىرايى تېخىمۇ ئېچىلماقتا، ئاۋازى بارغانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى.

— كەمىنە شاگىرتلىرىنىڭ دىن - شەرىئەت ئەھكاملىرى ھەققىدە بىلىدىغانلىرى تولىمۇ چەكلىكتۇر. بىر مۇنچە سۈرە، ھەدىس مەزمۇنلىرى ھەققىدىكى چۈشەنچىسى توغرىسىدا سۆز ئېچىشى بەسى مۈشكۈل. بۇلارنى ھەزرەتلىرىنىڭ شېرىن لەۋزى ئارقىلىق بىلىۋېلىش-ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشقا تولىمۇ تەشنا ۋە تەقەززا ئىدى. بىراق، سۈبھى يورۇش بىلەن تەڭلا خاسىيەتلىك سەپەرگە ئاتلىنىپ كەتكۈسىلىرى...

— سورىۋەرسىلە، تەقسىر، — تاقەتسىزلىك بىلەن گەپنى بۆلدى مۆھتەرەم زات. — غەنىمەت ۋاقىتنى ھەتتا ئەزىز ئۆمرۈمنى دىن - شەرىئەت ئەھكاملىرىنى قوغداش ۋە مۇستەھكەملەش يولىغا بېغىشلىغان كىشىمەن. ئەقىل-ئىدراك خەزىنەمدىكى ئىلمىي جاۋاھىراتلارنىڭ بارلىقىنى ئوتتۇرىغا تۆكۈشكە رازىمەن. سورىۋەرسىلە، تەقسىر.

مەخسۇس تەكلىپنامە تۈپەيلىدىن كۆرەڭلەپ كەتكەن كاتتا زات ئۆزىنى دانىشمەن ئۇستاز، باشقىلارنى مەدرىسىگە يېڭى كەلگەن سەھرالىق تالىپلار تەرىزىدە ھېسابلاشقا باشلىغانىدى. ئوتتۇرىغا چۈشكەن نى - نى مۇرەككەپ سوئاللارغا ھېچقانچە ئويلانماستىنلا

جاۋاب بېرىۋېرەتتى. مېھمانلار ھەر بىر جاۋاب - تەبىرلەرگە قايىل بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ، «خوش، قازى ئاخۇنۇم» دەپ قويۇشاتتى. ئۇشبۇ ئىززەت - ئىكرام ۋە تەكەللۇپلارنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتىش قۇدرىتىدىن مەھرۇم بولغان كاتتا زات كىبرى - تەمەننانىڭ قاناتسىز دۇلدۇلى بىلەن ئەرش قەلئەسى تامان ئۆرلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ نەزەرىدە، بۇ زىياپەت ئەھلى گويا بىر ئىلاھى مۆجىزە تۈپەيلىدىن ئوت - ھارارەتلىك دەشت-باياۋان ئازابىدىن قۇتۇلۇپ، ھاياتبەخش زەمزەم قۇدۇقى يېنىغا كېلىپ قالغان تەلەيلىك سەيياھتەك راھەتلەنمەكتە، تەشنالىقى قېنىپ، ھاردۇقى چىقىپ، جەننەت ھوزۇرىنى سۈرمەكتە ئىدى. ساھىبخان يېڭى بىر مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— جاناب رەسۇلۇللانىڭ «ھۇببۇل ۋەتەن مىنەلئىمان» يەنى «ۋەتەن سۆيۈش ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر» دېگەن سۆزىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك، تەقسىر؟

— ۋەتەن — يەر - زېمىن دېمەكتۇر، — شۇنچىلىك ئاددىي مەسىلىنىمۇ چۈشىنەلمىگەن ئەرابلارغا بىر قارىۋېتىپ ئىزاھلاشقا كىرىشتى كاتتا زات، — ئەنە شۇ يەر - زېمىنگە كېچە - كۈندۈز جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈش — ۋەتەن سۆيۈش دائىرىسىگە، مېھنەت مەھسۇلىنى دىن - شەرىئەت يولىغا بەخشەندە ئەيلەش — ئىمان دائىرىسىگە تەۋەدۇر. خۇشاللىق ۋە رازى - رىزالىق بىلەن غەللە - پاراق تاپشۇرۇش، باج - خىراج تۆلەش، ئۆشرە-زاكات بېرىش، مازار - ماشايىقلارغا سەدىقە قىلىشلارنىڭ ھەممىسى ئىمان جۈملىسىدىندۇر.

— ئاقىلانە تەبىر! — ماختاپ قويدى ساھىبخان.

— ئۇشبۇ دەقىقىدە ھەر بىرلىرىنى ئاگاھ-لاندۇرۇپ قويۇش ھاجەتكى، — تەئەددى ۋە غەزەپ نەشتىرىنى سانجىشقا باشلىدى ئۇلۇغزات، — ئەزىزانە شەھىرىمىزدە «دارىلمۇئەللىمىن» دەپ نام بېرىلگەن ئەجنەبىچە مەكتەپنىڭ قۇرۇلغىنىغا 8 يىلدىن ئاشتى. «خەستەخانە» دەپ ئاتالغان ئەجنەبىيچە شىپاخانىنىڭ قۇرۇلغىنىمۇ شۇنداق. بۇلارنىڭ ھەممىسى ۋەخپە زېمىن، دۇكان - سارايلارنىڭ كىرىمى بىلەن تەمىن ئېتىلىۋاتىدۇ. بۇ — دىن-شەرىئەت يولىغا بەخشەندە قىلىنغان بايلىقنى جەدىتلىق، بىدئەتچىلىك يولىغا تەسەررۇپ قىلغانلىق!

— ئۇنداق بولسا، جاناب رەسۇلۇللانىڭ «بىلىم — دۇنيادا ئىززەت - ھۆرمەت ۋە ئاخىرەتتە شەرەپتۇر» دېگەن تەلىمىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك، قازى ئاخۇنۇم؟

— بىلىم — خۇدانىڭ كالامىنى يادا بىلىش دېمەكتۇر. ئۇنىڭدىن غەيرىدىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئىمان دائىرىسىدىن مۇستەسنادۇر. قەيت قىلىپ ئۆتۈش ھاجەتكى، بىلىم ھەممىگە ئەمەس، پەقەت خۇدانىڭ ئەڭ ئەزىز ئاق ئۇستىخان بەندىلىرىگە بەخش ئېتىلگەن بايلىقتۇر.

بۇ ئۇلۇغزاتنىڭ ئاغزىدىن بۇنىڭدىن باشقىچەرەك جاۋابنىڭ چىقمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان ساھىبخان:

— مۇنداق دېسىلە، قازى ئاخۇنۇم، — دەپ قويدى ۋە يېڭى سوئالغا كۆچتى، — جاناب رەسۇلۇللانىڭ «ئەل جەننەتۇ تەھتى زىلالىس-سەيۇف» يەنى «جەننەت قىلىچنىڭ سايىسى ئاستىدا» دېگەن ھۆكمىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك، تەقسىر؟

— دۇرۇس، جەننەت قىلىچنىڭ سايىسى ئاستىدا، ئاللاھ تەرىپىدىن سەلتەنەتلىك تاجۇ تەختكە مۇناسىپ ئېتىلگەن ئالەمپاناھ شاھى-

سۇلتانلارنىڭ ئەدلى - ئادالەت قىلىچىنىڭ سايىسى ئاستىدا، — قولىچىنى يېيىپ، داستىخاندىكى مول مەئىشەتلەرنى كۆرسەتتى ئۇ، — شىڭ دۇبەن ئالىيلىرىنىڭ ئەدلى - ئادالەت قىلىچىنىڭ سايىسى ئاستىدا مانا بۇ جەننەت ھالاۋىتىدىن بەھرىمەن بولۇۋاتقىنىمىز بۇ تەبىردىمىزنىڭ روشەن دەلىلىدۇر.

— ھۇ، مۇناپىق! — بۇ، قەھرى - غەزىپى قايناپ تاشقان ساھىبخانىنىڭ ئىچكى ئاۋازى ئىدى. ئۇ، يانپىشىغا قول ئۇزاتتى، لېكىن قورالىنى چىقارمىدى. ئىشەنچلىك بىر مويسىپىت تارىخچىدىن يېقىندا ئاڭلىغان بۇ ۋەقە تۇساتتىنلا ئۇنىڭ يادىغا كەلگەنىدى:

قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ كۆكيار رايونىغا تەۋە بولغان تىبەت - لاداخ يولىدىكى خىلۋەت جىلغىدا مانتۇ قازانچىلىك بىر بۇلاق، بۇلاق ئەتراپىدا بۈك - باراخسان يەتتە تۈپ قارا ياغاچ بار ئىكەن. مەككە مۇنەۋۋىرىنى تاۋاپ قىلىش سەپىرىگە ئاتلانغان ئەھلى مۆمىنلەر بىلەن تىبەت، ھىندىستان تەرەپكە ماڭغان سودىگەرلەرنىڭ مۇشۇ بۇلاق شەربىتىدىن ھوزۇرلانمىغىنى، قارا ياغاچ سايىسىدا سەگىدەپ، راھەتلەنمىگىنى يوق ئىكەن. بىر يىلى ھاجى كارۋان ئىسىملىك كارۋان يىگىت ئۆز سەپەرداشلىرى بىلەن كەچرەك يېتىپ كەپتۇ - دە، قونۇپ قاپتۇ. تاڭ سەھەردە قارىسا، خېلى يىللاردىن بۇيان ئەسقاتقان قارا خېچىرى ئۆلۈك ياتقۇدەك. ھاجى كارۋان قاتتىق ئېچىنىپتۇ. سۆرەپ، دومىلىتىپ يۈرۈپ، بۇلاق ئەتراپىدىن خېلى يىراققا ئېلىپ بېرىپتۇ ۋە كۆمۈشكە باشلاپتۇ. سەپەرداشلىرى ئالدىراتقىلى تۇرۇپتۇ:

— ھاجى كارۋان، يولغا چىقايلى!

— مانا ھازىر، — دەپتۇ يىگىت توپا تاشلاشتىن توختىماي.

— بولدى قىلىڭ، قۇيرۇقلۇق مازار خوجامدىن بىرنى تىكلىمەڭ يەنە!

— ئېچىلىپ قالسا، ئەتراپنى بەدبۇيلاشتۇرىدۇ، پۇختىراق كۆمۈۋېتەي. مېڭىۋېرىشىلە، بىردەمدىلا يېتىشىۋالىمەن.

سەپەرداشلىرى نائىلاج يۈرۈپ كېتىپتۇ. يىگىت ئىشلەۋېرىپتۇ. تۆككەن تەر، سىڭدۈرگەن ئەجرىدىن قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن يۈز - كۆزىنى يۇيۇپتۇ. ئۆزەڭگىگە پۇتىنى ئالاي دەپ تۇرغاندا، يەنە بىر كارۋان توپى كېلىپ قاپتۇ ۋە سوراپتۇ:

— يىگىت، ئاۋۇ كىمنىڭ قەبرىسى؟

ھاجى كارۋان تولىمۇ خۇشچاقچاق، قىزىقچى يىگىت ئىكەن. ئۇ، سەپەرداشلىرىنىڭ بايىقى مەسخىرىسىنى ئۇلارغا ئىنتام قىپتۇ - دە، ئېتىغا قامچا ساپتۇ:

— قۇيرۇقلۇق مازار خوجامنىڭ!

ھاجى كارۋان ئازغىنە كەم ئەللىك يىلنى تۈرك ۋە ئەرەب يۇرتلىرىدا تىجارەت ۋە زىيارەت بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ. بەيتۇلمۇقەددەسنى توققۇز قېتىم تاۋاپ قىلىش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولۇپتۇ. يىل ئۆتكەن، ياش كونىرىغانسېرى ئانا يۇرت پىراقىدا ئۆرتىنىدىغان بولۇپتۇ - دە، بىر توپ ھاجىلار بىلەن بىللە ئانا يۇرتىغا راۋان بولۇپتۇ. ھېلىقى جايغا كېلىپ قارىغىدەك بولسا، كاككۇل لاي بىلەن سۇۋالغان ھەشەمەتلىك گۈمبەز تۇرغىدەك. گۈمبەز ئەتراپىغا قاتار - قاتار تىكىلىنىپ كەتكەن رەڭگا - رەڭ تۇغ - ئەلەملەر ئۈستىدە ئات، كالا، قوتاز قۇيرۇقلىرى، يەتتە تۈپ قارىياغاچ غوللىرىدىمۇ يەۋەس تۇغ - ئەلەم بىلەن قۇيرۇقلار. بىر - بىرىگە ياندىشىپ سېلىنغان ئالتە ئېغىز ھۇجرا ئالدىدىكى ئوچاقتا ئېسىلغان داشقازاندا داشقايناق قايناۋېتىپتۇ. يىگىرمە - يىگىرمە بەشتەك

قېرى - ياش، ئەر - ئايال دەردمەن، گۈمبەزنى قۇچاقلاپ، نالە قىلىپ يىغلاۋې-تىپتۇ:

— ئەرز - ھالىمىزنى ئۇل خۇداۋەندە كەرىمگە يەتكۈزۈپ قويسىلا، خوجام.

— دەردىمىزگە داۋا، رەنجىمىزگە شىپا تىلەپ بەرسىلە، خوجام.

— قانىتى سۇنغانغا قانات، بېشىغا كۈن چۈشكەنلەرگە سايىۋەن بولسىلا، خوجام...

ھاجى كارۋان ھاڭ - تاڭ قاپتۇ. زەئىپ-لىشىپ كەتكەن بىر بوۋايدىن سوراپتۇ:

— قېرىندىشىم، بۇ كىمنىڭ مازىرى؟

— قۇيرۇقلۇق مازار خوجامنىڭ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئاللاھقا ئېتىقاد بىلەن، — بۇ ئۇلۇغزات ئەسھابۇلكەھب غارىدىن ئۇچۇپ كەلگەن. ئەنە، ئاۋۇ يەتتە توپ قارى-باغاچنىڭ ئۇرۇقىمۇ ئەسھابۇلكەھبتىن ئەپ-چىقىپ، ئۆز قولى بىلەن تىككەن. خىسلەت-لىك ھاسىسىنى بىر سانجىپلا ماۋۇ شىپالىق بۇلاقنى بەنا قىلغان...

چاڭگا ساقاللىرى كىندىكىنى، پاخپايغان چاچلىرى يەلكىسىنى ياپقان بەدبەشىرە ئىككى مەخلۇق مەزكۇر «ئۇلۇغزات»نىڭ ئا-جايىپ - غارايىپ مۆجىزىلىرى ھەققىدە تو-قۇپ چىققان چۆچەك - رىۋايەتلىرىنى تەك-رارلاشقا باشلاپتۇ. ئىككى - ئۈچتىن كېلىپ توپلاشقان بىچارە دەردمەنلەر بۇئەپسانىلەرگە ئىشىنىپ، يېڭىباشتىن توۋا - ئىستىغبار ئېيتى-قىلى تۇرۇپتۇ. ھاجى كارۋان ھەسرەت - نادا-مەت ئىچىدە ئويلاپتۇ: «بىر ئېغىز بىھۇدە چاقچاقنىڭ مۇنچە ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى تە-ۋەللۇت قىلىشىنى ئەسلا ئويلىمىغان ئىكەن-مەن. ھەقىقەتنى ئاشكارىلىماي ئۆلۈپ كەت-سەم، ئاخىرەتتە قانداق جاۋاب بېرىمەن؟» ئاخىرى بىر قارارغا كېلىپتۇ، خالايىققا خىتاب قىلىپتۇ:

— ئەي ئالدانغان، غەپلەت پاتقىقىغا پېتىپ قالغان دىنداشلىرىم، قان - قېرىنداشلىرىم، بۇ يەرگە كۆمۈلگىنى قانداقتۇر بىر ئۇلۇغ-زاتنىڭ جەسىتى ئەمەس، ھالال بىلەن ھارام ئوتتۇرىسىدىن ئاپىرىدە بولغان بىر مەخلۇق-نىڭ تاپى!

— نېمە دەپ جۆيلۈۋاتىسەن، ئەي سۈرىتى مۇبەددەل مەلئۇن! — دەپ ۋارقىرىغانچە كانى-يىدىن ئاپتۇ ساقاللىق مەخلۇقتىن بىرى.

— دىنىدىن چىقتىڭ، ئىمان ئېيت، مۇناپىق! توۋا - ئىستىغبار ئېيت! قول ئىلكىڭدە بار-نىڭ ھەممىسىنى سەدىقە قىلىپ، گۇناھىڭنى تىلە! — دېۋەيلەپ كېتىپتۇ ئىككىنچىسى. ئەت-راپتىكىلەر تەڭ ۋارقىراپتۇ:

— ئىمان ئېيت، قېرى جوھۇت، توۋا - ئىستىغبار ئېيت!

ساقاللىق مەخلۇقنىڭ چاڭگىلىدىن ئاران قۇتۇلغان ھاجى كارۋان ھەقىقەت مەيدانى-دىن چېكىنمەپتۇ:

— ئۇلۇغ بەيتۇلمۇقەددەسنى توققۇز قېتىم تاۋاب قىلغانلىقىمنىڭ ساۋابى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇ يەرگە كۆمۈلگىنى ئادەم جە-سىتى ئەمەس، قېچىر! ئىشەنمىسەڭلار دەرھال ئېچىپ...

— ئۇر كاززاپنى!

— ئۇر مۇناپىقنى!

— ئۆلتۈر قېرى جوھۇتنى! ...

قەھرى - غەزەپلىك چۇقان - سۈرەنلەر ئاستىدا ئەجەللىك مۇشت - پەشۋا مۆلدۈردەك يېغىپتۇ.

— ساراڭغا سوت يوق، ئەپۇ قىلىڭلار، بۇ ساراڭنى ئۆز ئەجىلىدە ئۆلگىلى قويۇڭلار! — دەپ يېلىنىپ - يالۋۇرۇپتۇ ئۇنىڭ سەپەرداشلىرى ۋە نىمجان ھالەتتە ياتقان ھەمراھىنى ئېلىپ كېتىشىپتۇ...

ساھىبخان يۇقىرىدىقى ۋەقە بىلەن كۆز ئالدىدىكى رېئاللىق ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ۋە ئوخشاشلىق ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزمەكتە ئىدى: ئۇ — «قۇيرۇقلۇق مازار خوجام»، بۇ — ساقاللىق مازار خوجام؛ ئۇ — ھارام بىلەن ھالال ئوتتۇرىسىدىن ئاپىرىدە بولغان مەخلۇق، بۇ بولسا، تېگى - تەكتى نامەلۇم مەخلۇق؛ ئالدىنقىسى — ئۆلگەن ھايۋان، كېيىنكىسى — تىنىمسىز قۇتراۋاتقان شەيتان. ئۇنىڭغا چوقۇنىدىغان نادانلار نەچچە يۈز، بۇنىڭغا چوقۇنىدىغان غاپىللار نەچچە مىڭ. ئۇنىڭغا ئاشكارا چېقىلىشقا بولمىغان ئىكەن، بۇنىڭغىمۇ ئەلۋەتتە...

— مۇتالىئە قايىنىمىغا چۆكۈپ كېتىۋاتامىلا، تەقسىر؟ تەبىرىمىزگە باشقىچە ئىزاھات ئىزلەۋاتاملا - يە؟ — سەئىدزادىنىڭ سوغۇق نەزەر بىلەن ئوتتۇرىغا قويغان سوئالى ساھىبخاننىڭ قەھرىلىك تەپەككۇر ئېقىمىغا سەۋر تۇغىنى سالغانىدى:

— شۇنداق، قازى ئاخۇنۇم، — دەپ جاۋاب بەردى خۇش چىراي ئېچىپ، — يۈكسەك ئىلمىي ۋە قالتىس ئەمەلىي تەبىرلىرىنىڭ ئارامبەخش قايىنىمىدا بەھوزۇر راھەتلىنىۋاتىمەن.

چوڭ شىشىلىك فونار يورۇقىنى ئۆزىنىڭ قاسقان سەللىسى تۇسۇۋالمىغان بولسىدى، بۇ سەئىدزادە كۈلۈپ تۇرغان ساھىبخاننىڭ چىرايىدىكى كۈچلۈك مەسخىرە بىلەن سوغۇق نەپرەتنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ كەتكەن، ئەس - ھوشىنى يوقىتىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەن بولاتتى. ھازىر ئۇ، تولىمۇ خاتىرجەم، خۇش، مەغرۇر ئىدى.

زىكرى - سۆھبەتلەر ۋايىغا، ساھىبخان ۋە ئۇنىڭ پىكىرداش - مەسلەكداشلىرى كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتىش ئالدىدا تۇراتتى. ساھىبخان ئاخىرقى سوئالىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— ۋەتەن - خەلقىمىزگە چىش - تىرنىقىغىچە دۈشمەن بولغان مۇستەبىت ھۆكۈمرانلارنىڭ بوسۇغىسىنى سەجدىگاھ قىلىۋالغان مۇناپىقلارنى قانداق قىلىش كېرەك، قازى ئاخۇنۇم؟

— پېيىنى قىرقىپ تاشلاش كېرەك!

— مەزكۇر مۇناپىق ئاشۇ ھۆكۈمرانلارنى جاناب رەسۇلۇللا بىلەن تەڭ - باراۋەر ئورۇنغا كۆتۈرۈپ ماختىغان بولسىچۇ؟

— تىلىنى كېسىپ تاشلاش كېرەك! — كەسكىن ھۆكۈم قىلدى ئۇ، — بىتەخىر كېسىپ تاشلاش كېرەك!

— خوپ، ناھايىتى ياخشى! — ساھىبخاننىڭ ئاۋازى تولىمۇ جاراڭلىق ئىدى، — خۇشقەلەم كاتىپلىرىمىز، تولۇق ۋە ئەينەن پۈتۈشكەنلا؟

— تولۇق ۋە ئەينەن پۈتتۇق، — تەڭ جاۋاب بەردى ئۈچ كاتىپ.

— ناھايىتى ياخشى! — دېدى ساھىبخان ۋە بىر نۇسخا زىكرى - سۆھبەت خاتىرىسىنى ئېلىپ، ئىززەت - ئىكرام بىلەن ئۇزاتتى، — ھۆرمەتلىك قازى ئاخۇنۇم، جانابلىرى خاسىيەتلىك سەپەرگە ئاتلانغان غەنىمەتدەمدىن

تارتىپ، مۇبارەك قەدەملىرى ئەزىزانە يۇرتىمىز بوسۇغىسىغا يەتكەن خۇش ۋىسال ئەييامىغىچە بىز ئۇشبۇ تەلەملىرى بويىچە يۇرت باشقۇرۇپ تۇرغايمىز. بۇ بىباھا ھۆججەت جانابىلىرىنىڭ ئىناۋەتلىك مۆھۈرلىرىنىڭ خاسىيىتى ئارقىلىقلا ئۆز قۇدرىتىنى نامايەن قىلغۇسىدۇر.

— ئەلۋەتتە، — پىيالە چەپچىكى ھەجىمىدىكى كۈمۈش مۆھۈرنى «پوككىدا» باستى قازى ئاخۇنۇم مەغرۇر ھالدا. گۇۋاھ بولغۇچى نەچچە كىشى بىلەن كاتىپلارمۇ دەرىجە - مەرتىۋىسىگە قاراپ، نۆۋەت بىلەن تامغا باستى، ئىمزا قويدى ياكى قولىنى باستى. شاھانە زىياپەت ئۈچۈق چىراي ساھىبخانىنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىدىن كېيىن ئاخىرلاشتى:

— جانابىلىرىغا تۇتىدىغان يوللۇق، دۆبەن لىيىلىرىغا يوللايدىغان سوۋغا - سالاملىرىمىز ئەتىگە ئامانەت. ناماز بامداتتىن كېيىن پۈتۈن ئەل - جامائەت ئالدىدا تەنتەنىلىك ئۇزىتىپ قويارمىز، ئىنشائاللا.

ئالتە بۇرجەكلىك قىزىل پانۇس شولىسى ئاستىدا قۇمدەرۋازا تەرەپكە كېتىۋاتقان بۇ ئەرباب ئاشۇ زىياپەت جەريانىدىكى ھۆرمەت - تەكەللۇپلار، ئەتىكى داغدۇغىلىق ئۇزىتىشلار ۋە يېقىن كەلگۈسىدە قولغا كېلىشى مۇقەررەر بولغان دۆلەت - پاراغەتلەر ھەققىدە شېرىن خىيال سۈرمەكتە ئىدى. «ئېگىلىدۇ، — دەپ جەزمەنلەشتۈرەتتى ئۇ، — دۆبەن ئالىيلىرىنىڭ يەنە بىر قېتىملىق ئىلتىپاتىغا نائىل بولۇپ قايتىپ كېلىدىغانلا بولسام، ھەممىسى ئېگىلىدۇ، تىزلىنىدۇ، ئايىغىمغا باش قويىدۇ...»

ئۇ، بىر يېرىم يىل ئالدىدا دۆبەن ئالىيلىرى تەرىپىدىن تۇنجى قېتىم چاقىرتىلغان ۋە مەخسۇس كۈتۈۋېلىنغانىدى.

— قان - قېرىنداشلىق شەرىپىمىز ئۈچۈن ئىچەيلى! — دەپ ئۆز قولى بىلەن شاراب تۇتقانىدى شېلىڭ شىسەي، — مۇنچە ئىككىلەنمەڭ، دىلغۇلىدا بولماڭ. تۆھپىكار بوۋىمىز ھىدايىتۇللا ئىشان خوجاممۇ 1677 - يىلى 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى دالاي لاما 5 نىڭ لامالىققا ئولتۇرغان بىرىنچى كۈنىنى ئەسلەش ئىبادىتىگە ئىشتىراك قىلىپ، مەخسۇس لاما ھارىقى ئىچكەن. 1678 - يىلىنىڭ باش ئەتىياز پەسلىدە غالدان قونتەيجى ھوزۇرىدىمۇ ھاراق ئىچكەن. مۆھتىرەم بوۋىمىز بىزنىڭ نەزەرىمىزدىكى ئۇلۇغزات ئىدى. ئۇنىڭ روھى ئەرۋاھى خۇش بولۇپ قالسۇن، ئىچىڭ!

بۇ سەئىدزادە شىنجاڭ پادىشاھىنىڭ تارىخىي بىلىم - سەۋىيىسىگە چىن دىلىدىن قايىل بولغان ۋە «مۆھتىرەم بوۋامنىڭ ئەرزىمەس تۆھپىسىگە يۈكسەك باھا بەرگەن ئالىيجانابلىقلىرى ئۈچۈن ئىچەي» دەپ بىراقلا ئىچىۋەتكەن، دورا - دەرمەكلەر بىلەن پىشۇرۇلغان شالغۇت خورازنىڭ سالپاڭ تاجىسىنى ئىشتىھا بىلەن شۈمۈپ كەتكەنىدى. ئۇ ھازىر ئاشۇ ئۇنتۇلماس مىنۇتلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ئىچ - ئىچىدىن روھلانماقتا، غۇرۇرلانماقتا ئىدى: «يەنە شاراب تۇتسا، رەھمەت - ھەشقاللا دەپ ئىچىۋېرىمەن. ئالدىمغا قويۇلغان نەئىمەتلەرنىڭ ھەرقانداقىنى كۈمۈش چوكىندا قىسىپ يەۋېرىمەن. كۆڭلۈمگە پۈككەنلىرىمنىڭ ھەممىنى دەۋېرىمەن. ئۆتكەن قېتىم قەشقەر شەرىئەت مەھكىمىسىنىڭ قازىلىق مەرتىۋىسىگە مۇشەررەپ بولغانىدىم. بۇ نۆۋەت ۋالىيلىق مەرتىۋىسىنى ئىلتىپات قىلىۋەتسە...»

بۇ دەستىلار ئۆزى ياسىۋالغان بۇتقا سەجدە قىلغانىدەك، بۇ كىشىمۇ ئۆز خىيالىغا چوقۇنماقتا، ئۆزىنى ۋالىيلىق ئورۇندۇقىدا، بەلكى

شالىق تەختىدە كۆرمەكتە ئىدى. «ۋالىيلىق تامغىسى ئىلكىمگە ئۆتكەن مىنۇتتىن ئېتىبارەن ...»

بۇ كىشى ئالتە بۇرجەكلىك قىزىل پانۇس شولىسى ئاستىدا ئۆز چۈشىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېتىۋەرسۇن. بىزمۇ ئۇنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلگەچ تۇرايلى.

شامگۇردىن سادا

قەشقەردە ھەر يىلى ئۇچمە پىشىشىقىدىن ئورۇم پەسلىگىچە ئەنئەنىۋى «تاۋاب سەيلىسى» بولاتتى. ھەرخىل تۇغ - ئەلەملەرنى كۆتۈرگەن مىڭلىغان تاۋابچىلار ئۆزلىرىنىڭ تۇنجى مۇسۇلمان پادىشاھى سۇتۇق بۇغراخان، ئالىپ ئارسلانخانلار مازىرىنى، سۆيۈملۈك ئالىمى يۇسۇپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھىنى چەكسىز ئىخلاس - ئەقىدە بىلەن تاۋاب قىلاتتى. دۇئا - تىلاۋەت، سودا - تىجارەت، بەزمە - باراۋەتلەر تەڭ قىزىيتتى. يۇرت - يۇرتتىن كەلگەن ئاشپەزلەرنىڭ قازانلىرىدا شورپىلار قايناپ، لەڭمەنلەر ئۇيناپ تۇراتتى. گەزمال، مىلىچمال، تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ ھەرقانداقىنى تاپقىلى بولاتتى. مەدداھلار، ئەلنەغمىچىلەر، سېرىكچىلار، چېلىشچى - چامباشچىلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتەتتى. قەۋرىگاھلار ئەتراپىغا ئۇنلىغان داشقازانلار ئېسىلاتتى. تاۋابچىلار ئۆزلىرى ئېلىپ كەلگەن يېمەك - ئىچمەككە ئائىت نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك بۇ داشقازانلارغا تۆكەتتى. تۆگە - قوتاز گۆشلىرىدىن تارتىپ توخۇ ئۆدەككىچە، بۇغداي - گۈرۈچتىن نوقۇت - پۇرچاققىچە، سەۋزە - چامغۇردىن تارتىپ گۆلە - قاق، كىشمىش ئۈزۈمگىچە بولغان يېمەكلىكلەرنىڭ بىرىكمىسىدىن تەركىب تاپقان قۇۋۋەتلىك ئەنئەنىۋى غىزا «داشقايناقى» دېيىلەتتى. كىشىلەر كېچە - كۈندۈز قايناپ تۇرغان داشقايناقتىن خالىغان چاغدا خالىغانچە ئىچەلەيتتى. يېمەك - ئىچمەكتىن، قونالغۇدىن غەم قىلماي، كۈنلەرنى خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈپ، ئۆز يۇرتلىرىغا ئامان - ئېسەن قايتىپ كېتەتتى ۋە يازلىق ئورۇم - يىغىم ئىشلىرىغا كىرىشىپ كېتەتتى.

سان - ساناقسىز كىشىلەرنى ماددىي ۋە مەنىۋى زەھەر بىلەن نابۇت قىلغان ھىدايەتۇللا ئىشان خوجا زەھەر يەپ ئۆلۈشتىن بىر يىل بۇرۇن (1693 - يىلى) قەشقەرنىڭ ھەزرەت تەۋەسىگە ئۆز مازارىنى تىكلەتكۈزۈپ قويغانىدى. بۇ مازار بەدۆلەت ھاكىمىيىتى دەۋرىدە (1863—1877 - يىللار) يېڭىباشتىن قالتىس ھەشەمەتلىك قىلىپ ياسالدى. مازار يېنىغا كاتتا جامە بەنا قىلىنىدى، چوڭ كۆل چېپىلدى. دالاي لاما 5 تەرىپىدىن «ئاباخ خوجا» (ئوتتۇرا دەرىجىلىك لاما) ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن بۇ ئىسلامىيەت ئاسىيسىنىڭ روھى - ئەرۋاھى قايتىدىن باش كۆتۈردى. ئاللىقاچان قۇيرۇقىنى قۇ بېسىپ كەتكەن مۇرت - مۇخلىسلىرى ئەسكى كۆلا، يىرتىق جەندىلىرىنى تىكىپ - ياماپ، دات بېسىپ كەتكەن ساپايىلىرىنى سۆرتۈپ - تازىلاپ مەيدانغا چىقىشتى. «ئاپپاق خوجا — جاناب رەسۇلۇللانىڭ 27 - نەۋرىسى، ئۇنىڭ مازارىنى تاۋاب قىلغۇچىلار يېرىم ھەج قىلغانلىقىنىڭ ساۋابىنى ئالىدۇ» دېگەندەك ئوخشاش ئەپسانىلەر ھەممىلا يەرنى قاپلىدى. «تاۋاب سەيلىسى»دىن ئىبارەت ئەنئەنىۋى پائالىيەت ئاخىرى ھەزرەت تەرەپكە يۆتكىلىشكە، «ھەزرەت سەيلىسى» دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى.

«ھەزرەت سەيلىسى» داۋاملىشىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرى. سودا - تىجارەت، دۇئا - تىلاۋەتلەر

بېسىققان كېچە. ئەلا چەتتىكى پۈچۈق شامگۆر ئىچىدە بىر ئوغۇل بوۋاق تىپچەكلەپ يىغلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئاۋازىنى خوتۇن كىشىنىڭ، خوتۇن كىشىنىڭ ئاۋازىنى ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى بېسىپ كەتتى:

— ھوي، يۈڭلۈق ئېيىق، ئەمىردىگە ئالىمەن، بالىغا ئۆزۈم ئىگىدارچىلىق قىلىمەن دېگىنىڭ قېنى؟ بەرگەن ۋەدە، ئىچكەن قەسەملىرىڭ قېنى؟ توققۇز ئاي توققۇز كۈننى قانداق ئەلەم - كۈلپەت ئىچىدە تۇشقازغانلىقىمنى بىلەمسەن؟ تۇغۇپ، ئۈچ ئايلىق قىلدىم. بىرەر قېتىم يوقلاپ چىقتىڭمۇ؟ ئىگىدارچىلىق قىلدىڭمۇ؟

— بۇ — بالا باقىدىغان يەر ئەمەس، دۇئا - تىلاۋەت قىلىدىغان يەر! قىلىۋاتقان ئىبادىتىمنى تاشلاپ، يېڭىشەھەرگە چىقسام بولامتى سېنى ئىزدەپ؟

— ھەي سىڭاكۆز مايمۇن، نېمىشقا بۇرۇنراق دېمىگەن بۇ گەپنى؟ ئال بالاڭنى!

— ھەي كونا بۇزۇق، مەن بىلەن ئۇچرىشىشتىن بۇرۇن قورسىقىڭغا ئۇنۇپ بولغان نېمىنى ماڭا تاڭماقچىمۇ سەن؟ كۆتەر قاسقىنىڭنى!

— بالا مېنىڭ ئەمەس دەپ قەسەم قىلالامسەن؟ ھە، زۇۋان سۇرەلمەي قالدىڭغۇ؟ قەسەم قىلالامسەن؟

— قەسەم؟ ... قەسەم قىلساق قىلدۇق.

— ھۇ، تەخىيىنى تونۇمايدىغان ئېشەك!

— نېمە دېدىڭ؟ يەنە بىر دەپباققىنە؟

— بىر ئەمەس، مىڭ قېتىم دەيمەن: ئېشەك! ئېشەك!

— راست، مەن ئېشەك، مانا شۇنداق تېپىدىغان ئېشەك!

— ئۇرە، قارا زەڭگى، ئۇر، ئۆلتۈرۈۋەت!

— ئۆلگۈڭ كەلگەن بولسا، مانا!

— ۋاي - جان! ... ئادەم بارمۇ؟! ...

— ئۇنىڭنى ئۆچەرمەيدىغان بولسالا ...

— ئۆچۈرەي، خوجام، ۋاي - جان.

— مەن — قارا زەڭگى، شۇنداقمۇ؟

— ياق، ئوينۇشۇپ دەپ قويدۇم، خوجام.

— مەن «يۈڭلۈق ئېيىق»، «سىڭاكۆز مايمۇن»مۇ تېخى؟!

— چىرايلىق خوجام، مەيدەم بېسىلىپ كەتتى، تىنالمايۋاتىمەن. مۇنچە تىزلاۋەرمىسىلە ئەمدى.

— سايىدەك ئەگىشىۋالامسەن؟ رودېپايدەك چاپلىشىۋالامسەن؟

— ياق، خوجام.

— بالا توغرۇلۇق يەنە ئېغىز ئاچامسەن؟

— ياق، مېنى قويۇۋەتسىلە، ئوبدان خوجام.

— كۆزۈمگە كۆرۈنمىدىغان بولساڭ ياكى بۇ نېمەڭنىڭ تىلەتمىنى كۆرسەتمىدىغان بولساڭ - ھە! ... ئال بۇنى، يوقال كۆزۈمدىن!

ئەزرائىل چاڭگىلىدىن قۇتۇلغان خوتۇن ئېڭىراۋاتقان بالىنى قۇچاقلىغىنىچە شامگۆردىن چىقتى. بوۋاقنى قويۇپ، بىر پارچە كېسەكنى قولىغا ئالدى:

— ھۇ، قارا ئېشەك، بېشىڭنى چىقىرىپ باققىنا قېنى! — دەپ ۋارقىرىدى - دە، ئەرۋاھتەكلا غايىپ بولدى. بوۋاق توختاۋسىز قىرقىراۋاتاتتى. ئەر كىشى خېلىدىن كېيىن ئېھتىيات بىلەن بېشىنى چىقاردى. «تاشلاپ قېچىپسەن - دە، ئالۋاستى! بىر يەردە ماراپ تۇرۇۋاتقانسەن تايىنلىق. پەرۋاھ قىلماي كېتىۋەرسەممۇ، قولۇڭغا ئالارسەن». ئۇ، يېرىم چاڭگال ناسىنى چىشى بىلەن كالپۇكى ئارىلىقىغا ئاتتى - دە، ئۆز يولىغا راۋان بولدى.

«ئىڭگە - ئىڭگە - ئىڭگە ...» — بۇ ئاۋاز

ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەلمەكتە ئىدى. بوۋاق گويا ئۆمىلەپ كەلمەكتە، قوغلاپ كەلمەكتە ئىدى. خۇدادىن پەرزەنت تىلەپ، گۈمبەز-مازارلارنى قۇچاقلاپ نالە قىلىۋاتقان كىشىلەر ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى. «شۇلارنىڭ بىرىدىگە بېرىۋېتىپلا قۇتۇلسام بولمىدىمۇ؟» ئۇ، ئارقىغا ياندى، بوۋاقنى قولىغا ئالدى. «ۋاھ، خېلى ئېغىر تۇردىغۇ بۇ، ئاۋازىنىڭ يامانلىقىنى تېخى! مۇنداق بالىنى بىكارغىلا بېرىۋېتەمدىمەن؟»

پاخپايغان چاچ، چاڭگا ساقال ئىچىدە ئەللىك ياش ئەتراپىدا كۆرۈنىدىغان يۈز مەيدىلىك بۇ ئادەم ئەسلىدە يىگىرمە نەچچە ياشقا كىرگەن قەددى-قامەتلىك بىر يىگىت ئىدى. كىچىكىدىنلا چېكىملىك بىلەن قىمارغا بېرىلىپ، ئوغرىلىق يولىغا ماڭغانلىقى ئۈچۈن ئۆز يۇرتداشلىرى تەرىپىدىن قانچە قېتىملاپ تۇتۇۋېلىنغان، مۇشت-پەشۋا ئاستىدا چەيلەنگەن ۋە ئاخىرى قوغلاندى قىلىنغانىدى. ئۇ، يېپى ئۈزۈلگەن لەگلەكتەك ئۇچۇپ-لەيلەپ يۈرۈپ، بۇ ھەشەمەتلىك گۈمبەز ئەتراپىغا چۈشۈپ قالغانىدى. دەسلەپ داشقازانلارغا ئوت قالاپ، سۇ توشۇدى. تۆۋەن دەرىجىلىك سوپى-دەرۋىشلەرنىڭ يۇگۇر-يىتىم ئىشلىرىنى بىجا كەلتۈردى. كېيىنچە بىر داشقازاننىڭ چۆمۈچىگە ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشتى. داشقايناق ئىچكەن-ئىچمىگەن تاۋابچىلارنىڭ بىرمۇنچىسى «توز پۇلى، ئوتۇن پۇلى» سەدىقە قىلىپ كېتەتتى. بەزىلىرى تېخى «مەن ئۈچۈن بىرەر چارەك گۈرۈچ سېلىپ قويسىلا»، «بىر ئوغلاق سويۇپ سېلىۋەتسىلە» دېگەنگە ئوخشاش تەلەپلەر بىلەن بەش-ئون سەر كۈمۈش تاشلاپ كېتەتتى. ئۇ، چاڭگىلى تولغان، ھەمىيىنى ئېغىرلاشقان ھامان قىمارۋاز ئۆلپەتلىرى يېنىغا راۋان بولاتتى.

ئۆتكەن يىلى «ھەزرەت سەيلىسى» مەزگىلىدە ئۇنىڭ تاپاۋىتى ئوبدان بولدى. ھېلىقى ئايال بىلەن تەسادىپى تونۇشۇپ قالدى. ئەمدىلا يىگىرمە ياشقا كىرگەن يېڭىشەھەرلىك بۇ ئايال كەسپىي ھۈنەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئىشقا سېلىپ، خوتۇنسىراپ كەتكەن بويتاقنى ئەسىر قىلىۋالدى. 15 — 20 كۈن بىللە بولۇپ، ئۇنىڭ تاپقان-تەرگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى سىپىرىپ-سۈپۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇشتۇمتۇتلا غايىب بولدى. قورسىقى ئېغىرلاشقاندىن كېيىن بازىرى كاساتلاشتى، ھال-كۈنى قىيىنلاشتى. ئاخىرى بالىنىڭ دادىسىنى ئىزدەپ تاپتى ۋە يېپىشتى.

ئېڭىراۋاتقان بوۋاقنى كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان يۈگلۈق مەخلۇق ئۆز ئىچىدە چوت سوقۇشقا باشلىدى: قوچقاردەك بىر بالىنى بىكارغا بېرىۋېتەمدىمەن؟ پەرزەنت تىلەپ قىلىپ، مازار-گۈمبەزلەرنى قۇچاقلاپ يىغلاۋاتقانلار شۇنچە كۆپ تۇرسا!...

راست دېگەندەك، ناماز بامداتتىن كېيىنلا خېرىدار چىقتى.

— ئەسلىدە بىر سەئىدزادە ئىدىم، ئاپپاق خوجامنىڭ 4 - ئەۋرىسى ئىدىم، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى بۇ دەرۋىش، — بەدۆلەت زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىنكى قەتلى ئام، بۇلاڭ - تالاڭلار نەتىجىسىدە بار ۋەسىلىمىزدىن ئايرىلىپ قالغان.

— بالىنىڭ ئانىسىچۇ؟

— خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتكەنىدى رەھمەتلىك.

— بالىنىڭ ئېتى؟

— بالىنىڭ ئېتى، دەپ كېكەچلەپ قالدى بالىغا ئات قويۇلغان - قويۇلمىغانلىقىدىن بىخەۋەر دەرۋىش، — ھە، بالىنىڭ ئېتى — خوجا زادە، ياق، ياق، خوجا بەگ.

يىراق سەھرادىن كەلگەن ئوتتۇرا ياشلىق مەخدۇمزادە قىرىق بەش سەر كۈمۈش سانىدى - دە، بوۋاقنى ئېلىپ كەتتى. ھازىر ئاق ئايغىر ئۈستىدە بەھوزۇر خىيال سۈرۈپ كېلىۋاتقان ھۆرمەتلىك خوجا ئىشان ئاشۇ تاشلاندۇق بوۋاقنىڭ دەل ئۆزى ئىدى!

ئارزۇلۇق ئاسراندى

«خوجا بەگ» — سەئىدزادىلەرگە ئىخلاس قىلىدىغان دۆلەتمەن ئائىلىنىڭ بىردىنبىر ئارزۇلۇق ئوغلى بولۇپ قالدى. توققۇز ئايدا ئايىغى، ئون ئايدا راۋرۇس تىلى چىققان بۇ ئوغۇل، مەخدۇمزادىنىڭ نەزىرىدە، بوۋاقلىق دەۋرىدە تۇرۇۋاتقان بىر كارامەت ئىگىسى ئىدى. بوۋاقنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسراش، پەرۋىش قىلىش — پۈتۈن ئائىلە ئەزالىرىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان ۋەزىپىسى دەپ بېكىتىلدى. ئۇنىڭ ھەرقانداق يولسىزلىق - بىشەملىكلىرىگە شەرتسىز يول قويۇش شەرت ئىدى. مەخدۇمزادە ئۇنىڭ سۈننەت تويىنى قالتىس ھەشەمەتلىك ئۆتكۈزدى. شۇ يېزىدىكى دىنىي مەكتەپكە ئۆز قولى بىلەن يېتىلەپ ئېلىپ بېرىپ، خەلپىتىم ئالدىغا زەر ياقىلىق تون، زەر يوللۇق سەللە قويدى. ساۋاقداشلىرىغا بىر تاغار ياڭاق ئىنئام قىلدى. خوجا بەگ ئەلا ئەتىۋارلىق شاگىرت سۈپىتىدە مەكتەپكە قوبۇل قىلىندى. دۆلەتمەن ئائىلىدە، راھەت - پاراغەت ئىچىدە ئۆسكەن ئۆز سۆزلۈك، تەرسا، جېدەلخور بالا ئەستە ساقلاش ئىقتىدارىنىڭ پەۋقۇلئاددە ياخشىلىقى بىلەن ھەممىگە تونۇلدى. ساۋاقداشلىرى ئىچىدە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى. 15 ياشقا يەتكەندە، ئەرەب، پارس تىلىدىكى بىرمۇنچە سۆز - ئاتالغۇلارنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلەيدىغان، قىياسەن تەبىر بېرەلەيدىغان ھالغا يەتتى. سوپىزمنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشان خوجا ۋەكىللىكىدىكى «ئىشقىيە» مەزھىپىگە ئىخلاس قىلىدىغان خەلپىتىم بۇ بالىنى راستىنلا «خوجا ئەۋلادى» دەپ بىلەتتى ۋە بۇ بالىدا «بىر خىسلەت بار» دەپ قارايتتى. ئۇنىڭ ئارزۇ - تەلەپلىرىنى شەرتسىز ئورۇندايتتى. ئۆزى نەزىر - چىراغ، توي - تۆكۈنلەرگە كەتكەن كۈنلەردە خەلپەتلىكنى ئۇنىڭغا تاپشۇراتتى. تەكەببۇر خوجا بەگ، خەلپىتىمنىڭ ئورنىغا چىققان ھامان ئىككى يېرىم غۇلاچ كەلگۈدەك ئەۋرىشىم سېرىق سۆگەت چىۋىقىنى قولىغا ئالاتتى - دە، ساۋاقداشلىرىنىڭ باش - كۆزىگە ئايىماي سالاتتى. بۇ ئىشتىن تولىمۇ ھوزۇرلىناتتى. خەلپىتىم شاگىرتلارنىڭ بۇ ھەقتىكى ئەرز - شىكايەتلىرىگە قۇلاق سالمايتتى، بەلكى ياۋاشلىق بىلەن ئىتائەت قىلىش توغرىسىدا تەنبىھ بېرەتتى.

خوجا بەگ تېخىمۇ كۆرەڭلەيتتى، ھەددىدىن ئاشاتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇتاياق ئۆزىدىن ئىككى - ئۈچ ياش چوڭ بولغان قاۋۇل، ئۇستىخانلىق بىر ساۋاقدىشىنىڭ كۆزىنى قۇيۇۋەتكىلى تاس - تاماس قالدى،

يۈزىدە كۆپكۆك ئىز پەيدا قىلدى. بۇمۇخبىلى ھاللىق ئائىلىنىڭ ئارزۇلۇق پەرزەنتى ئىدى. ئۇ، زالىم كىچىك «خەلپەت» كە قاراپ ئوقتەك ئېتىلدى - دە، بىر مۇشت بىلەن ئاغزى-بۇرنىنى قان قىلدى. ئاستىغا بېسىپ، ھەلقۇمىنى ئامبۇردەك قىستى:

— يەنە يوغانچىلىق قىلامسەن؟ ھەددىڭدىن ئاشامسەن؟

— قويۇۋەت، گېلىمنى قويۇۋەت!

— ئاۋۋال جاۋاب بەر: يەنە يوغانچىلىق قىلامسەن - يوق؟!

— قويۇۋەت دەيمەن!

— مانا قويۇۋەتكەن دېگەن! — گەجگىسىگە مىنىۋېلىپ، مۇشتلايتتى، نىقتايتتى. خوجا بەگ يىغلايتتى. باللار كۈلەتتى.— يەنە يوغانچىلىق قىلامسەن؟

— ياق، — دېيىشكە مەجبۇر بولدى خوجا بەگ.

— ئاكا دە! دەمسەن - دېمەمسەن؟! —بېشىنى تېخىمۇ قاتتىق نىقتىدى ئۇ.

— ئاكا، — دېدى خوجا بەگ يىغا ئارىلاش.

— ئوبدان ئاكا دە!

— ئوبدان ئاكا!

— جېنىم ئاكام دە!

— جېنىم ئاكا!

— ھەممىمىزنىڭ ئاستىدىن ئۆمىلەيسەن! ھەممىڭلار قاتار تۇرۇڭلار! ھە، ئەمدى ئۆمىلە!

خوجابەگ ئۆمىلىگەنچە ئىشىكتىن چىقىۋالدى، «خەپ، قەلەندەر!» دەپلا ئۆزىنى تاشقىرىغا ئاتتى. غەلىبە قىلغان بالا ئۆز ساۋاقداشلىرىغا مۇنداق دېدى:

— ئەسلىدە ئۇ، ئاتا - ئانىسىنىڭ، يۇرتماكانىنىڭ تايىنى يوق بىر ئاسراندى، بىر يېتىم ئوغلاق كەلگۈدەك تەڭگىگە سېتىۋېلىنغان يېتىم ئوغلاق! بۈگۈندىن ئېتىۋارەن ئۇنىڭ ئېتى — يېتىم ئوغلاق؛ كىم شۇنداق چاقىرمايدىكەن، جاجىسى مۇشت!

— يېتىم ئوغلاق! — تەڭ ۋارقىراشتى جىمى ساۋاقداش.

خوجابەگ ئاغزى - بۇرنىدىكى قان داغلىرىنى سۈرتمەي، كىيىم - كېچەكلىرىدىكى توپا - توزانلارنى قاقمايلا ئۆيىگە كەلدى، ئاتىسىغا ئۆزىنى ئاتتى:

— مەن زادى كىمنىڭ بالىسى، دادا؟

— سەن مېنىڭ بالام، مېنىڭ ئۆز بالام!

مەخدۇمزادە بۇ بالىنى سېتىۋېلىپ كەلگەندىن كېيىنلا پۈتۈن يۇرتتىكى ئەھلى جامائەتكە ئالاھىدە چاي بېرىپ، بۇ بالىنى «ئۆز پەرزەنتى» دەپ ئېتىراپ قىلغۇزغانىدى. ئەمدى يەنە چاي بەردى. زىياپەت جەريانىدا دەرسخانىدا تەسادىپىي ئوتتۇرىغا چىققان گەپنى يالغانغا چىقىرىۋېتىش، مۇنداق سۆزنى ئېغىزغا ئالماسلىق ھەققىدە ئۆز پەرزەنتلىرىگە پەندى - نەسىھەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى. زىياپەت ئەھلى ۋەدە بەردى. خەلپىتىمۇ بۇ مەسىلىنى ساۋاقداشلارغا

قايتا-قايتا چۈشەندۈرىدىغان، ۋەدە ئالىدىغان بولدى.

قارغا كۆمۈلگەن جەسەت ئاللىقاچان ئېچىلىپ قالغانىدى. نەچچە يىلدىن بۇيان بوزەك قىلىنغان، ئەمەلىيەتتە ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى بىلىپ قالغان بالىلارنىڭ ئاغزىنى يېپەتلەش مۇمكىن بولمىدى. «يېتىم ئوغلاق» دېگەن لەقەم ئۈستىگە «ئانىسى تاشلىۋەتكەن تەخەي»، «كوچىدا قالغان كۈچۈك»، «بالىسىنى يەيدىغان ئوغرى مۈشۈكنىڭ ئاسلىنى» قاتارلىق لەقەملەر قوشۇلۇشقا باشلىدى. كىچىك بالىلار مۈشۈ لەقەملەر بىلەن خوجا بەگنى تېرىكتۈرەتتى. خوجا بەگ ئۇلارنى چېكىدىغانلا بولسا، چوڭ بالىلار تەرەپ-تەرەپتىن كېلەتتى-دە، پۇخادىن چىققۇدەك سالاتتى. سۆز-چۆچەك، جېدەل-ماجرالارنىڭ بۇ قەدەر ئۇلغىيىپ كېتىشى سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. مەخدۇمزادىنىڭ ئاللىقاچان تۇرمۇشلۇق بولۇپ كەتكەن بەش قىزى بىلەن كۈيئوغۇللىرىنىڭ قۇتراتقۇلۇق رولىنى سەل چاغلىغىلى بولمايتتى. چۈنكى بۇلار ياشىنىپ قالغان بۇ دۆلەتمەن زاتنىڭ يەر-زېمىن، مال-دۇنياسىغا قاندىقتۇ بىر يېتىم ئوغلاقنىڭ مىراسخور بولۇپ قېلىشىنى خالىمايتتى، ئەلۋەتتە.

— دادام «ئۆز بالام» دەيدۇ، كىشىلەر بولسا... — خوجا بەگ ياش تامچىلىرى لىغىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۆز ئۇستازىغا تىكتى، يېلىندى، يالۋۇردى، — ئوبدان خەلپىتىم، ئۇ دۇنيا-بۇ دۇنيا خۇش بولۇپ كېتەي، راستىنى ئېيتسىلا، ئۆز دادام كىم؟

خەلپىتىم خېلىغىچە تەڭقىسلىق ئىچىدە قالدى. ئۇنىڭ بىر تەرىپىدە ئابرويلۇق زات — مەخدۇمزادە، ئىككىنچى تەرىپىدە مەخدۇمزادىنىڭ مىراسخورلىرى تۇراتتى. مەخدۇمزادە: «خەلپىتىم، شاگىرتلىرىڭىزنىڭ ھەممىسىگە ئېنىق چۈشەندۈرسىلە، خوجا بەگنىڭ ئۆز بالام» دېسە، مىراسخورلار: «خەلپىتىم، ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى شاگىرتلىرى ئالدىدا ئاشكارا قىلىۋەتسىلە، بۇ ھارامنى كۆزىمىزدىن يوقىتىۋەتسىلە!» دەپ جىكىلىمەكتە، خىزمىتىگە يارىشا ئىنئام بېرىشنى ۋەدە قىلماقتا ئىدى. ھەتتا تېز پۇرسەت ئىچىدە كۆزدىن يوقالمىسا ھاياتلىق يولى كېسىپ تاشلىنىدىغانلىقىدىن بېشارەت بەرمەكتە ئىدى.

خەلپىتىم ئۇزاق ئويلاندى: مەخدۇمزادە قانچە ئابرويلۇق بولغىنى بىلەن ياشىنىپ قالدى. ماڭا ئۇزۇن مۇددەت ئەسقاتىدىغىنى يەنىلا ئۇنىڭ مىراسخورلىرى. يەنە كېلىپ، ئۇلار ئىنئام بەرمەكچى. بۇلارنىڭ تەلىپى بويىچە جاۋاب بەرسەم، زىيان تارتمىغۇدەكمەن.

— بالام — خوجا بەگ، راستىنى ئېيتمىدىغان بولسام، سەن — سەئىدزادە، خوجا ئەۋلادى.

— مەن — سەئىدزادە؟

— مۇنچە ھەيران بولۇپ كەتمىگىن، ئوغلۇم. سېنىڭ ئۆز داداڭ بەدۆلەت قازاغا ئۇچرىغاندىن كېيىنكى بۇلاڭ-تالاڭلار نەتىجىسىدە ئاز-تولا سۇنۇپ قالغان خوجازادە.

— دادام ھاياتمۇ؟

— رىزقى-نېسىۋىسى ئۈزۈلمىگەن بولسا...

— ئاتامنىڭ ئىسمى-شەرىپى؟...

— ئېنىق بىلمەيمەن، ئوغلۇم. قىياسەن ئېيتقاندا، سەئىدبەگ، سەئىد خوجا، سوپى بەگ، خوجا ئىشان...

— ئۇلار ماڭا كۈن بەرمەيدىغان ئوخشايدۇ، پېيىمدىلا يۈرۈشىدۇ.

— ئەقلىڭ جايىدا. ئۇلار ساڭا كۈن بەرمەيدۇ.

— نەدىن ئىزدىسەم بولار، خەلپىتىم؟

— خۇدا ئېسىپ قىلسا، مۇھەببىرەم بوۋۇلىنىڭ قەۋرىگاھى ئەتراپىدىن تاپارسەن. شۇنى بىلىشىڭ كېرەككى، بۇ — تولىمۇ مۇشەققەتلىك سەپەر. داداڭنىڭ ۋەسىيىتىگە يېتىش ئۈچۈن پۇل كېرەك، يەتكەندىن كېيىنمۇ پۇل! داداڭنىڭ ھازىرقى ھال - ئەھۋالى ئالاھىدە ياخشىدۇ. شۇنداقتىمۇ، ھەممىنىڭ تومۇ بولمىسا، يولغا چىقىشقا ئالدىرىما!

بۇ مەسلىھەت ئۇنىڭغا خام قايماق بىلەن يېيىلگەن قاتلىما ناندەك ياقتى. شۇ كۈندىن ئېتىبارەن مېھمانخانا، قازناق، كات - ساندۇقلارغا خۇپىيانە تەكشۈرۈلمىدىغان بولدى. ھەر قانچە قىلىپمۇ چوڭ ساندۇقنىڭ ئاچقۇچىنى قولغا كەلتۈرەلمىدى، چېقىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. توساتتىن ئۇنىڭ كۆزى مېھمانخانىنىڭ شەرقىي تېمىدىكى قوزۇق ئىزلىرىغا چۈشۈپ قالدى. ئېتىۋېتىلگەن، سىلىق سۇۋىۋېتىلگەن بۇ جايلار ئىسلاشمىغانلىقى بىلەن باشقا جايلاردىن ئاز - تولا پەرقلىنىپ تۇراتتى. «مۇشۇ يەردە بىرسىر بارمۇ-قانداق؟» دەپ ئويلاپ قالدى خوجا بەگ. بۇ خىيالنىڭ ئاساسى يوق ئەمەس ئىدى: ئۇنىڭ سۈننەت تويى بولغان كۈنى تام قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە ئوغرى كىرگەن، كات - ساندۇق، مال - بىساتلارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك سىرىپ - سۈپۈرۈپ قاچقانىدى. لېكىن بۇ ئائىلە تېز پۇرسەت ئىچىدىلا ئەسلىگە كېلىۋالدى. ھەتتا بۇرۇنقىدىنمۇ ھاللىقراق تۇرمۇش كەچۈرىدىغان بولۇپ قالدى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە خوجا بەگنىڭ مەخسۇس چاكىرى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كەتكەنىدى:

— قالتىس ئەقىللىق ئادەم ئىكەن جۇمۇ، كارامەت ئادەم ئىكەن!... ئالتۇن - گۆھەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى تورۇس جەگىلىرىدىنىڭ ئارىلىقلىرىغا، ئۆي تېمىنىڭ تۆشۈكلىرىگە تىقىپ قويغانىكەن...

خوجابەگ دەلىزە، دالانلاردىكى قوزۇق ئىزلىرىنىمۇ سەپسالدى. بۇ جايدىكى تۆشۈكلەر ئۆز ئەينى بويىچە تۇراتتى. «ھېلىقى تۆشۈكلەردە چوقۇم ئالتۇن بار!» دەپ جەزمەنلەشتۈردى ئۇ.

— ئات يوق!

— خوجابېگىم يوق!

— ئاتنى ئوغرىلاپ قېچىپتۇ - دە، يېتىم ئوغلاق!

— ئادەم بالىسىنى باقساڭ، ئاغزى - بۇرنىڭنى قان ئېتەر دېگەن شۇ ئەمەسمۇ مانا!

چۇقان - سۈرەن، تاپا - تەنىلەر باغ - ھويلىنى بىر ئالدى. بىردەمدىلا يۇرت - مەھەللىگە تارالدى.

— ئىزدەڭلەر، ئىزچى - خەۋەرچى ماڭغۇزۇڭلار! — دەپ قويۇپلا مېھمانخانا - سارايلارغا ئالدىرىدى مەخدۇمزادە. ئالتۇن جابدۇقلار ساقلىنىدىغان تۆمۈر ساندۇق ئۆز جايىدا تۇرۇپتۇ، قۇلۇپىمۇ ساق. پىششىق خىشلار ئارىسىغا سىغداپ كىرگۈزۈۋېتىلگەن كېسەك ئالتۇنلارمۇ ئۆز جايىدا.

— ئاتتىن باشقىغا تېگەلمەپتۇ - دە شۈكرى، بالا - قازا شۇنىڭ بىلەن كەتكەي بولسىلا.

بەش قىزپەرزەنتكە ئاتا بولغان، ئوغۇل پەرزەنت تەشنالىقىدا چاڭقاپ كەتكەن مەخدۇمزادە بۇ ئەقىللىق «سەئىدزادە»گە تولىمۇ ئىجىل-ئامراق بولۇپ كەتكەنىدى. قىزدىق - قىزدىق تېپىشماق، ھېكايە - چۆچەكلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى. خوجابەگ يەتتە ياشقا كىرگەن يىلى رامىزان ئېيىنىڭ بىر كەچقۇرۇنلۇقى سەككىز قىرلىق پىشايۋان تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ «شىۋۇدقەدرى» توغرىلىق سۆزلەپ بەرگەنىدى:

— شىۋۇدقەدرى — رامىزان ئېيىنىڭ شىۋۇدقەدرى

كېچىسىدە ئاسماندىن چۈشىدىغان يورۇقلۇق — نۇر. ئۇنى كۆرگەن ھەرقانداق كىشىنىڭ شۇ دەقىقىدە قۇچاقلىۋالغان ھەرقانداق نەرسىسى ساپ ئالتۇنغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

— مۇشۇ يوغان تۈۋرۈكنى قۇچاقلىۋالسىمۇ، ئالتۇن بولۇپ قالامدۇ، دادا.

— ئالتۇن بولىدۇ.

— ئاۋۇ چوڭ كۆپنى قۇچاقلىۋالسىچۇ؟

— ئالتۇن بولىدۇ.

— شىۋىقەدىرنى كۆرۈپ قالىدىغان بولسامزە...

— ھە، نېمىنى قۇچاقلىۋالاتتىڭ، بالام؟

— سېنى!

مەخدۇمزادە كانىيىغا قىلتىرىق تۇرۇپ قالغاندەك «غىققىدە» بولۇپ قالغان. «مېنى — ھە؟» دېيەلىگەنىدى تىنىقى كېسىلگەن ھالدا.

— شۇنداق، مەخسۇم دادا، سېنى قۇچاقلىۋالىمەن، سەن ئالتۇنغا ئايلىنىپ قالىدىغان بولساڭ - زە!...

مەخدۇمزادە بىرمەزگىل تەئەججۈپلەنگەن، تەشۋىشلەنگەن، كېيىنچە «گۇدەك ئەمەسمۇ، نېمە دەۋاتقانلىقىنى بىلگۈچىلىكى يوق» دەپ ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بەرگەنىدى. بالا 12 ياشقا كىرگەن يىلى يەنە بىرسوراپباققۇسى كېلىپ قالدى ۋە مۇنداق جاۋاب ئالدى:

— سېنى قۇچاقلىۋالىمەن، مەخسۇم دادا!

مەخدۇمزادە بۇ قېتىممۇ ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بەردى: «بالىلىق يېشىغا توشقان بولسىمۇ، ئەقلى توشمىدى. شۇڭا بۇ جاۋابتىن بىئارام بولۇپ كېتىش بىھاجەت». لېكىن بۇ جاۋاب ھەر زامان ئۇنىڭ ئەس - يادىدا ئىدى. باشقىلارغا دەپ بېرىپ، تەبىر ئاڭلاپ باققۇسى كېلەتتى، ئاغزىدىن چىقىرىشقا پېتىنالمايتتى. «بەگزادىمىز 16 ياشقا كىرىپ قالدى، بىر ئائىلىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىغۇدەك ھالغا يەتتى، — دەپ پىكىر يۈرگۈزدى ئۆتكەن يىلى، — ئوبدان ئوقۇدى — بىلىم تاپتى، ئەقىل تاپتى. يەنە بىرسوراپباقايچۇ؟»

— ئوغلۇم، يەنە بىر دېگىنە، شىۋىقەدىرنى كۆرۈپ قالساڭ...

— مەخسۇم دادا، كېيىم - گەپ؛ سەندىن باشقا نەرسىنى قۇچاقلاپ قالسام، كۆزۈم كۆرمەس، قولۇم تۇتماس بولۇپ قالسۇن!

«ئاغزىڭغا تاش - توپراق!» دېگەنىدى مەخدۇمزادە ئۆز ئىچىدە. ئۇ، ئۈچ قېتىملىق جاۋابنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ پىكىر يۈرگۈزۈشكە، تەشۋىشلىنىشكە باشلىغانىدى: نېمانداق جۆيلۈۋېرىدۇ بۇ بالا؟ ئۆزۈم تاپقان داۋاسى تېپىلماس بالا - قازامدۇ بۇ؟...

مەخدۇمزادا ۋەھىمىلىك ئوي-خىيال ئىچىدە كۆز يۇمۇپ، قەبىھ چۈشلەرنى كۆرىدىغان بولۇپ قالدى: قوتاز قۇيرۇقىدەك قاپقارا كېچە، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن قىپقىزىل يالقۇن چېچىپ تۇرغان غايەت زور قاناتلىق ئەجدىھا يەر - زېمىنغا قاراپ ئوقتەك شۇڭغۇيدۇ. خوجا بەگ ئۈنۈپ چىققاندەكلا پەيدا بولىدۇ - دە، «شىۋىقەدىرى!» دەپ ۋارقىراپ، مەخدۇمزادىنى مەھكەم قۇچاقلىۋالىدۇ. مەخدۇمزادە ئالتۇنغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

— ئالتۇن بۇت! ئالتۇن بۇت! — دەپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىدۇ خوجا بەگ، — كۆزى گۆھەردىن، چىشى مەرۋايىتتىن، تىرناقلىرى ئالماستىن ياسالغان قالتىس بۇت بولۇپ قاپتۇ. ئەڭ ئاۋۋال كۆزىنى ئويۇۋالاي، ئاندىن كېيىن چىشىنى سۇغۇراي، تىرناقلىرىنى قومۇراي! — تىغلىرى پارقىراپ تۇرىدىغان ئۆتكۈر قۇيۇچ قەلەمنى ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىغا توغرىلايدۇ. بىر يېقى تۆگە تاپىنىغا، بىر يېقى بۈركۈت تۇمشۇقىغا ئوخشايدىغان يوغان بولقىنى باشتىن ئېگىز كۆتۈرىدۇ.

— ئاھ، دەپ ئويغىنىپ كېتىدۇ مەخدۇمزادە، — خۇدا، نېمە كارامەتلىك بۇ؟ — دەيدۇ قارا تەر ئىچىدە. بۇنداق ئەھۋاللار نەچچە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن كۆڭلى يېقىن بىر پېشقەدەم ئۆلىماغا ئېيتقان ۋە جاۋاب ئالغانىدى:

— چۈش دېگەن تەتۈرىگە ماڭىدۇ، — دەپ تەبىر بەرگەنىدى پېشقەدەم ئۆلىما، — بۇ ئوغۇل سىلىنى بويلىرى بىلەن تەڭ ئالتۇنغا ئىگە قىلىدىكەن.

مەخدۇمزادە بۇ تەبىرگە گاھ ئىشىنەتتى، گاھ ئىشەنمەيتتى. بەزىدە ئۈمىدلىنەتتى، بەزىدە تەشۋىشلىنەتتى. ئۇ، ھازىر ئەنە شۇ ئۈمىد - ئۈمىدسىزلىك، خاتىرجەملىك - دىشۋارچىلىق گىرەلىشىپ كەتكەن ئاي - يىللارنى ئەسلەۋاتاتتى. تۇۋا - ئىستىغپار ئېيتىپ، خۇداغا ئىلتىجا قىلىۋاتاتتى:

— ئۇ بەدبەختنى ئىز - دېرەكسىز غايىب قىلغىنىڭغا ئۆكۈنمەيمەن، بىر ئاتنىڭ يوقالغىنىغىمۇ ئەپسۇسلانمايمەن. جېنىمغا چىرماشقان بالا - قازانىمۇ شۇ بەدبەخت بىلەن بىللىلا غايىب قىلغايسەن، ئىلاھىم! - دۇئاغا قول كۆتۈرگەن مەخدۇمزادىنىڭ كۆزى تۇساتتىنلا ھېلىقى تۆشۈكلەرگە چۈشۈپ قالدى، — ئاھ، بەش زىقچا ئالتۇن — يۈز سەر ئالتۇن!...

مەخدۇمزادە ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. بەش قىزى بەش تەرەپتىن سەۋرى - تەسەللىي بېرىشكە باشلىدى:

— ئىگەر - يۈگەنلىك بىر ئات — بەش - كۆزۈڭنىڭ سەدىقىسى. مۇنچە پەرىشان بولۇپ كەتمىگىنە، دادا، ئىچىڭگە ئۇرۇپ كەتمىگىنە!

— بىر ئات دېگەن شۇنچە يوغان نەرسىمىدى؟ كات - ساندۇقلارنىڭ ئامان قالغانلىقىغا شۈكرى دېمەمچۇ، دادا!

— ئادەم بالىسى باقساڭ، ئاغزى - بۇرنۇڭنى قان ئېتەر، دېگەندەك «قان ئەتكەن» بولسا، قانداق قىلار ئىدۇق، دادا؟ بىر ئات بىلەنلا تۈگىگەنگە شۈكرى قىل!

— ئىزچى - خەۋەرچىلەر دېرىكىنى ئالالماپتۇ. باردىنى ئوغرى ئالدى، يوقىنى رەمبال دېگەندەك ئىش قىلمايلى، ئىزدەش - سۈرۈشتۈرۈشلەرنى توختىتايلى، دادا.

يوقالغان ئالتۇن توغرىلىق ئېغىز ئېچىش مەخدۇمزادىغا تۈگىمەس تاپا - تەنە، ساقايماس باش ئاغرىقى تېپىپ بېرەتتى. شۇڭلاشقا ئۇ:

— بولدى، ئىزدەشنى توختىتىڭلار، — دېدى دېمى سىقىلغان ھالدا. يۈز سەر ئالتۇننىڭ مېھرىدىن كەچمەك ئاسان ئەمەس. ئىزدەش يوشۇرۇن داۋاملىشاتتى، ئەلۋەتتە.

تۇتۇلماس ئوغرى

يارىشىملىق كىچىككىنە سەللە ئورىۋالغان بەقەم تونلۇق خوجابەگ مەدرىسەگە كېتىۋاتقان دۆلەتمەن تالىپنى ئەسلىتەتتى. ھېچكىم گۇمان قىلمىدى، يول توسمىدى. ئۇ، يۇرتمۇيۇرت ئارىلاپ مېڭىپ، ئىككى يېرىم كۈندە قەشقەر شەھىرىگە كەلدى. ئاتنى سېتىۋەتتى. ئاپپاق خوجا مازىرى تەرەپكە راۋان بولدى. داشقازانلار ئەتراپىدىن، خانىقا بوسۇغىلىرىدىن ئۆز ئاتىسىنى سۈرۈشتۈردى. شەھەر تەۋەسىدىكى چوڭراق خانىقالارنىڭ ھەممىسىنى كېزىپ چىقتى، سۇنۇپ قالغان سەئىدزادە تېپىلمىدى. ئاتنىڭ پۇلى ۋە پارچە - پۇرات تەڭگىلەر ئاخىرلاشقان، نۆۋەت زىقچە ئالتۇنغا كەلگەنىدى. خوجا بەگ «بۇنى ئوتتۇرىغا چىقارسام، كىشىلەر نېمە دەپ قالار؟» دەپ قورقتى، تەشۋىشلەندى. ھېيتگاھ مەيدانىنىڭ غەربىي تەرىپىگە جايلاشقان «تىللا ساردىيى»غا قەدەم قويغاندىن كېيىن كۆڭلى تىندى. چۈنكى، ئالتۇن سودىگەرلىرى —

سەرراپلار بۇ يەردە مىسقاللاپ - سەرلەپ ئەمەس، چىڭلاپ - چارەكلەپ ئالتۇن ئېلىپ سېتىۋاتاتتى. 12 — 15 ياشلىق باللارمۇ بىر سىقىم - بىر سىقىم تىللانى شاراقلىتىپ، زىقچە ئالتۇنلارنى جىرىڭلىتىپ يۈرۈشەتتى.

تەڭگە، يامبۇ دېگەن نەرسىلەر ئادەتتىكى سەرراپلار ئالدىدا گۆلە - قاق، جىگدە - ياڭاقتەك دۆۋىلەكلىك تۇراتتى. خوجابەگ بىر زىقچە ئالتۇننىڭ تۆتتىن بىرىنى ئۆز باھاسى بويىچە كۆمۈش تەڭگىگە تېگىشتى. بۇ تەڭگىلەرنى خىراجەت قىلىش ۋە ھەرقايسى بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا ياتقان ئىگە - چاقىسىز سوپى - دەرۋىشلەرگە سەدىقە قىلىش يولى بىلەن دادىسىنىڭ دېرىكىنى ئالماقچى بولدى ۋە ئىشقا كىرىشتى. 40 نەچچە كۈندىن بۇيان ئاشكارا - يوشۇرۇن ئىزدەش-سۈرۈشتۈرۈشلەر بىلەن ئاۋارە بولغان خوجابەگ ئۈمىدسىزلىنىشكە، روھسىزلىنىشقا باشلىدى. «ئۆلۈپ كەتكەنمىدۇ - يا؟ ئېھتىمال، ياق، ئۆلگەنلىكىگىمۇ ھېچقانداق دەلىل - ئىسپات، گۇۋاھ بولمىسا ....» خوجا بەگ ئىرماش - چىرماش ئوي - خىياللار ئىچىدە «خانىقا كوچىسى»نىڭ ئىچكىرىسىدىكى تاشلاندۇق خانىقانىڭ ۋەيرانە ھۇجرىسىغا قەدەم قويدى. تام - تورۇسلىرى قاپقارا ئىسلىشىپ كەتكەن بۇ ئۆمىچۈك ئۇۋۇسىدا ئىڭراپ ياتقان بىر قېرىنى كۆردى. سەدىقە بېرىپ، دۇئاسىنى ئالدى. «كۆپنى كۆرگەن قېرى ئوخشايدۇ، ئۇنىڭدىنمۇ بىر سوراپ باقاي» دېگەن قارارغا كەلدى:

— بوۋاي، بۇنىڭدىن 17 — 18 يىل ئىلگىرى ئاپپاق خوجام مازىرى ئەتراپىدىكى داشقازانلارغا ئىگىدارچىلىق قىلغان بىر سەئىدزادىنى بىلەمسەن؟

— داشقازانلارغا ئىگىدارچىلىق قىلىدىغان سەئىدزادە؟

— ھەئە، خوجا ئەۋلادى.

— ياق، خوجام. داشقازانلارغا سۇ توشۇپ، ئوت قالايدىغان نامرات سوپى - دەرۋىشلەر ئاز ئەمەس ئىدى. داشقازانلارغىمۇ شۇلار ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. خوجازادىلەر نېمە ئىش قىلىدۇ داشقازان قېشىدا!

— بوۋاي، تۈزۈكرەك ئەسلەپ باققىنا. مەن سوراۋاتقان سەئىدزادە بەدۆلەت ۋاپاتىدىن كېيىنكى بۇلاڭ - تالاڭلار نەتىجىسىدە بىر ئاز سۇنۇپ قالغان.

— نېمە؟ سۇنۇپ قالغان؟ — بوۋاي بېشىنى كۆتۈردى. دەككە - دۈككە ئىچىدە ئۇيان - بۇيانغا قاردىۋالغاندىن كېيىن تېخىمۇ زەئىپ ئاۋاز بىلەن جاۋاب بەردى، — خوجام، راستىنى ئېيتسام، مەنمۇ بىر سەئىدزادە — خوجا ئەۋلادى ئىدىم.

— ئېتىڭ نېمە؟

— ئەسلى ئېتىم — سەئىد خوجا ئىدى، ھازىرقىسى سېيىت دەرۋىش.

— نېمىشقا؟

— ئۆزۈمنىڭ سەئىدزادە، ئېتىمىنىڭ

سەئىد خوجا ئىكەنلىكىنى دەيدىغان بولسام، ئۆلگۈچە دۇمبالايدۇ، كۈن بەرمەيدۇ.

— كىم؟ ئېيىشقا؟

— ئۆزىنى خوجا ئەۋلادى دەۋېلىپ جان باقىدىغان كاززاپلار كۆپىيىپ كەتتى. قول - ئىلكىدە بارلىرى خەقنى ئىشەندۈرۈپ كېتەلىدى. باي بولدى، يامبۇدا ئىشىك تاقىغۇدەك هالغا يەتتى. قول - ئىلكىدە يوقلىرى .... ئاھ، قويىسلا خوجام.

— ئۆي - ماكانىڭ، ئىگە - چاقاڭ يوقمۇ سېنىڭ؟

— قوچقاردەك بىر ئوغلۇم بولىدىغان، هەي، شاۋ غېرىبچىلىقتا ...

— ئۆلۈپ كەتكەنمۇ؟

— خوجام، بۇنى سوراپ نېمە قىلىدىغانلا؟ ... دۆلەتمەن بىر مەخدۇمزادە تالىشىپ تۇرۇۋالدى. بەش قىزغا ئاتا بولغان، ئوغۇل پەرزەنت ۋەسلىگە تەشنا بولغان ئېسىلزات ئىكەن....

خوجابەگ «سەئىدزادە» دەپ تونۇپ كەلگەن ئۆز ئاتىسىنى مۇنچىلىك زەئىپلىشىپ كەتكەن قەلەندەر هالىتىدە كۆرەرمەن دەپ ئويلىمىغانىدى. خۇنۇك بەشىرىسىنى قاتمۇ - قات مەينەتچىلىك بېسىپ كەتكەن بۇ يەكچەشمە مەخلۇقنى قانداقمۇ «دادا» دېيەلىسۇن؟ كېيىم - كېچەكلىرى ئاددىي بولسىمۇ، ئۆزى ساق، يېنى تۇم، مەڭزىدىن قان، پىشانىسىدىن نۇر تېمىپ تۇرغان بولسا، كاشكى!

خوجابەگ خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. شۇنچە نۇرغۇن ئالتۇننى يوقاتقان مەخدۇمزادىنىڭ هەر تەرەپكە ئىزچى-پايلاقچى ماڭدۇرماي قالمايدىغانلىقى شەك - شۈبھىسىز ئىدى. تۇتۇلۇپ قالىدىغانلا بولسا، يۈزىگە قارا سۈرتۈلۈشى، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈلۈپ سازايى قىلىنىشى هەتتا چالما-كېسەك قىلىنىشى مۇقەررەر ئىدى. خوجا بەگ هازىر پاناهلىنىدىغان جاينى بىلمىدىغان، تەجرىبىلىك بىر ئادەمگە مۇهتاج ئىدى. ئېمىشقىدۇ، كۆڭلى يەنىلا مۇشۇ ئادەمنى تارتىپ قالدى. قانداقلا بولمىسۇن ئۆز ئاتىسى ئەمەسمۇ؟ «ئۆز دادام ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلىمادىكەنمەن، قول - ئىلكىمدىكى مال - دۇنيانىڭ هەممىسىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇشۇم كېرەك. ئۇنىڭ كېيىنگە كىرىشىم، سىزىقىمدىن چىقماسلىقىم شەرت. كىچىكىمدىن تارتىپ هەممىنى بويسۇندۇرۇپ كېلىپ، ئەمدىلىككە بىكاردىن - بىكار قانات - قۇيرۇقۇمنى بوغۇشلاپ بېرەمدىمەن؟ يەنە كېلىپ، ئاشۇ سېسىق قەلەندەرگە - هە؟ ئۇنىڭدىن كۆرە....؟»

— بوۋاي، شۇنداق قىلىپ، سېنى نېمە دەپ چاقىرىدىمەن؟

— سەييىت سوپى دەملا، دەرۋىش دەملا، ئۆز ئىختىيارلىرى، خوجام.

— خوپ، سەييىت دەرۋىش دەي. ماڭا قارا، سەييىت دەرۋىش!

— خوش، خوجام.

— بېشىڭنى سىلىسام، قولۇمنى چىشلەمسەن؟ ياخشىلىققا يامانلىق بىلەن جاۋاب قايتۇرامسەن؟

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، خوجام؟ ئىت چېغىدا ئۆز ئىگىسىنى خۇدا دەپ بىلىدۇ. مەن غېرىبقا ياخشىلىق قىلسىلىرى، ئەلۋەتتە...

— مىندىرلىغۇچىلىك ماغدۇرۇڭ بارمۇ؟

— بولمامدىغان، لخوجام، ئەمدىلا قىرىق نەچچە ياشقا كىرگەن تۇرسام.

راست، زىنا ئۈستىدە تۇتۇلۇپ، مۇشت - پەشۋا ئاستىدا قالغانلىقى تۈپەيلىدىن مۇشۇ هالغا چۈشۈپ قالغان بۇ ئادەم ئەسلىدە ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرىدە تۇرۇۋاتقان كۈچتۈڭگۈر دەرۋىش ئىدى. خوجا بەگ مۇهىم بىر

ئىشنى سوراپ قالدى:

— بىرەر ھۈنىرىڭىز بارمۇ؟

— ھۈنەر؟ — كاڭگىراپ قالدى دەرۋىش، — ھۈنەرۋەن كىشى مۇشۇنداق كۈنگە قالامدۇ، خوجام؟

خوجا بەگ ئىزاھات بەردى:

— ئىش ئەپلەشتۈرەلمىسەڭ دېمەكچىمەن.

— بۇ جەھەتتىن تامامەن خاتىرجەم بولسىلا، خوجام. كەمىنە قۇللىرى يىگىرمە نەچچە يىلدىن بۇيان بىكار ياتقىنى يوق بۇ يەردە.

— شۇنداق بولسا، تۇرۇپ تۇر. مەن ساڭا ئاش - تاماق، كىيىم - كېچەك ئېلىپ كېلەي. ئاندىن كېيىن ساتىراشخانىغا، ھاممامغا ئېلىپ باراي.

— رەھمەت، ئىلتىپاتلىرىغا يۈز مىڭ رەھمەت. ئازراق ناسۋال ئالغاچ كېلىشنى ئۇنتۇپ قالمىغايلا، خوجام، مانا ناسۋال قاپاق.

تويۇنغاندىن كېيىن ماغدۇرىغا، يۇيۇنغان، كىيىنگەندىن كېيىن ئادەم سىياقىغا كىرىپ قالغان بۇ مەخلۇق ئالقىنى كەڭ،مەرد خوجا بەگنىڭ ئىلتىپاتىدىن چاكىرى بولۇشقا چىن كۆڭلىدىن رازى بولدى. ئۇلار ئىچكىرى بىر كوچىدىن ئىككى ئېغىز ئۆي ئىجارىگە ئېلىپ ئورۇنلاشتى.

خوجا بەگ يەنىلا دەككە - دۈككە ئىچىدە ئۆتمەكتە ئىدى. بازار - رەستىلەرگە كەمدىن - كەم چىقاتتى. يول يۈرگەندە يان - يېنىغا، ئالدى - كەينىگە دىققەت قىلىشنى ئۇنتۇپ قالمايتتى. مەخدۇمزادىگە ياكى ئۇنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا، ئۆز يۇرتلۇقلارغا ئوخشاپراق كېتىدىغان بىرەر ئادەمنىڭ قارىسىنى كۆرگەن ھامان ئۆزىنى دالدىغا ئالاتتى. كېچىلىرى تىنچ قىنا ئۇخلىيالمايتتى. كۆپىنچە ھاللاردا ئارغامچا - سىرتماق چۈشەپ قالاتتى. بويىنىغا سېلىنغان سىرتماقتىن قۇتۇلسا، يىلاندەك يۆگىشىۋالغان ئارغامچا. ئارغامچىدىن قۇتۇلسا، سىرتماق... قارا تەرگە چۆمۈلگەن خوجا بەگ ئېچىنىشلىق ئىڭراپ كېتەتتى. بۇ ھال بىرنەچچە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن:

— قانداق يوچۇن دەردلىرى باردۇ، خوجام؟ — دەپ سوراپ قالدى سەييت دەرۋىش، — كۈندۈزلىرى خاتىرجەمسىزلىك، كېچىلىرى بىئاراملىق ئىچىدە ئۆتۈۋاتقىلى نەۋاخ. كەمىنە قۇللىرىغا ئېيتسىلا، گۇمان قىلمىسىلا، كۆڭۈللىرىدىكى غەم - تەشۋىش تۈگۈنلىرىنى يېشىۋەتسىلە.

خوجا بەگ ئەپچىللىك بىلەن يېڭى چۆچەك توقۇشقا كىرىشتى:

— سەئىد ئەۋلادىغا مەنسۇپ بولغان بىر ئاتىنىڭ قوشكېزەك ئوغۇللىرى ئىدۇق. بالاغەتكە يەتكۈچە قوشكېزەكتەك يېقىن ئۆتتۇق. خۇدا مېنىڭ كۆڭلۈمگە «ئاق تاغلىق» ئەجدادلىرىمنىڭ ئىشتىياقىنى سالغانىكەن، شۇلارنىڭ يولىدا ماڭدىم، ئاكام «قاراتاغلىق»لارنىڭ.

— ئەقىللىرىگە ئاپىرىن، خوجام. «قارا تاغلىق» دېگەنلەر مۆھتەرەم بۇۋىمىزنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرگەن «ئىسھاقىيە»چىلەرنىڭ دەل ئۆزى ئەمەسمۇ؟

— ئاتام «ئاق تاغلىق»لارغا ئېتىقاد قىلاتتى، مېنى قوللايتتى، بەك ئارزۇلايتتى. شۇڭلاشقا ئۆز ئىلكىدىكى ئالتۇنىنىڭ ھەممىسىنى ماڭا خۇپىيانە ھالدا مىراس قىلىپ بېرىۋەتكەنىدى، ئاكام بىلىپ قاپتۇ. مېنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتىش قەستىگە چۈشۈپتۇ. يۇرتنى تاشلاپ قېچىپ چىقماقتىن باشقا ئامال بولمىدى.

— پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەنلىرى تولىمۇ ئوبدان بولۇپتۇ. ئالتۇن دېگەن ھاياتلىق يىلتىزى، ئامەت يۇلتۇزى ئەمەسمۇ، خوجام.

— ئۇ، قان - قېرىنداش ئەمەس، ئۆتۈپ كەتكەن قارا نىيەت زىياندىش. ئۇنىڭ قولىدىن

ھەر بالا كېلىدۇ. ئىزچى - چوماقچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ قالامدىكىن دېگەن تەشۋىشتە مەن.

— مۇنداق دېسىلە، خوجام، — ئۇشتۇمتۇت ئېرىشكەن شەپقەتچىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن تەشۋىشلەنگەن دەرۋىش بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن دېدى، — شەھىدانە خوتەنگە كېتىپ، «ئىمام جەپىرى سادىق مازىرى»دا، ياق، خوجام، خوتەنگە ئەمەس، تۇرپانغا كېتىپ، ئەسھابۇلكەھبتە بىر قانچە يىل تۇرۇپ كەلسەك قانداق؟

— ئەسھابۇلكەھبتە؟

— شۇنداق، خوجام. بىر تالاي جان - جانىۋارلار ئۆچەككە كىرمىسە، قىشتىن چىقالمايدۇ. ئۆچەكتىن بولسا، باشقىچە تۈس - قىياپەت بىلەن چىقىدۇ. ئەسھابۇلكەھب غارىدا بېرىشىمىزمۇ خۇددى شۇنداق گەپ. بىراق بىز ئۇ يەردە تىپتىنچ ئۇخلىمايمىز.

— نېمە ئىش قىلىمىز؟

— سەيلە - زىيارەت، دۇئا - تىلاۋەت، سودا - تىجارەت، — ھەييارلىق بىلەن كۈلۈپ قويدى ئۇ.

— تىجارەت؟

— شۇنداق، خوجام. سىلە مەدداھنى كۆرگەنمۇ؟

— كۆرگەن، جەڭنامىمۇ ئاڭلىغان.

— ھەببەللى! مۆھتىرەم بوۋىمىز ھىدايىتۇللا ئىشان خوجامۇ يۇرتتا مەدداھلىق قىلىپ، ھەددى - ھېسابسىز مال - دۇنيا تاپقان، ئىززەت - ئىناۋەت تاپقان. بۇ ھۈنەرنى بىزمۇ ئۆگىنىۋالىدىغان بولساق...

— بىزمۇ مەدداھلىق قىلامدۇق؟ — ھەيرانلىق بىلەن سورىدى خوجا بەگ.

— شۇنداق، خوجام. ھەركۈنى مەدداھلارنىڭ جەڭنامە - رىۋايەتلىرىنى ئاڭلايمىز. گېزى كەلسە، ئۆيگە چاقىرىپ، مەدداھلىق قىلدۇرىمىز. جىمى ھۈنەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆگىنىۋالىمىز. سىلە مەدداھ، مەن «دوست» تارتىپ بەرگۈچى. بىرنەچچە ئادەم يالىلىۋالىمىز، ئۇلارمۇ «دوست» تارتىشىپ بېرىدۇ. دەسلەپ يېزا - سەھرالاردا، كېيىن شەھەرلەردە تاپاۋەت قىلىمىز. پۇل دېگەننى چويلا بىلەن ئەمەس، تور بىلەن سۈزىمىز، تور بىلەن!

— ئاكام ئىزدەپ كېلىپ قالسىچۇ؟

— غەم قىلمىسىلا، ئۇنى شۇنداق بابلايمىزكى، — چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى سىيىت دەرۋىش، — كارغا يارايدىغان يىگىتلەردىن بىر قانچىنى تونۇشتۇرۇپ قويىمەن. كېلىنى بىلەن پارچە - پۇرات خىراجەتلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىدىغانلا بولسىلا، سىلىنى ھەرقانداق خەۋپ - خەتەر، بالا - قازادىن ساقلىيالايدۇ. سىلىنى تۇتۇشقا جۈرئەت قىلىدىغان ئادەمنىڭ بېشى ئونىمىكەن؟!

— ئەسھابۇلكەھبكە قاچان ماڭىمىز؟

— مۇشۇ تىجارەتنىڭ يولىنى بىلىۋالغاندىن كېيىنلا.

— بەك كېچىكىپ كەتمىسە بولاتتى.

— «سەۋرىنىڭ تېگى سېرىق ئالتۇن» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ، خوجام؟ مۇنچە ئالدىراپ كەتمىسىلە. مەدداھلىقنى بىلمىسەك، پۇل تاپالمايمىز، يول تاپالمايمىز، ئىناۋەت تاپالمايمىز، مۇرىت - مۇخلىس توپلىيالمايمىز. مۆھتىرەم بوۋىمىز نەچچە يۈز يىل ھۆكۈم سۈرگەن شۇنچە قۇدرەتلىك سەئىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ئۈچيۈزمىڭ مۇرىت توپلىغانىكەن. ئەسھابۇلكەھبكە بارغىچە ئۈچيۈز، قايتىپ كەلگىچە ئۈچمىڭ مۇرىت توپلىيالىساق، شانۇشەۋكەتلىرى خەلقى - ئالەمگە تارالمامدىغان! نى - نى سوپى - ئىشانلار، ھاكىم - بەگلەر، ئەمەلدارلار ئاياغلىرىنى تاۋاپ قىلمامدىغان!..

دۆلەتمەن ئائىلىدە خوجايىنلىق كىبىرىسى بىلەن چوڭ بولغان خوجا بەگ ئۇزاقتىن بۇيانقى

شېرىن چۈش، لەززەتلىك خىياللىرىنىڭ مېغىزىنى چېقىۋاتقانداك خۇش بولۇپ كەتتى.

ئۇ، ھاياجانلىنىۋاتتى، ئالدىرايتتى. سېيىت دەرۋىش ئۇچار قانات چاپارمەنلەردىن بىرقانچىنى ئۆز خوجايىنىغا تونۇشتۇردى. خوجا بەگ ئۇلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ئەركىن يۈرەلەيدىغان، ھەرقانداق سورۇنلارغا بىمالال بارالايدىغان بولدى. مەدداھلارنىڭ پۇل سۈزۈش ھۈنىرى خوجا بەگنى ئەسىر قىلىۋالدى. مەدداھلار شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن سۆزلەيتتىكى، پۈتۈن سورۇن ئەھلىنىڭ كۆڭلىنى قانداقتۇر بىر سېھرىي كۈچ بىلەن ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالاتتى. ئۇلار دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە بولسا، ھەرقانداق كىشى ئۇنىڭ تىلىگەن نەرسىسىنى بەرمەسلىكنىڭ ئامالىنى قىلالمايتتى:

— ئۆز قۇدرەت كامالى بىلەن ئالەم بەنا قىلغان، بىرسىقىم تۇپراقتىن ئادەم بەنا قىلغان ئۇلۇغ قۇدرەت ئىگىسىنىڭ ھەققى- ھۆرمىتى ئۈچۈن، — دەپ باشلايتتى مەدداھ،- ئۇشبۇ سورۇنغا جەم بولغان بارلىق ئەركەك زاتىنىڭ خىسلەت ۋە پەزىلىتىنى خاس كۆزى بىلەن كۆرۈپ، خاس تارازىسى بىلەن ئۆلچەپ تۇرغۇچى ئۇلۇغ ھېكمەت ئىگىسىنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ئۈچۈن، پانىي ئالەمگە ئىمان بىلەن كېلىپ، باقىي ئالەمگە ئىمان بىلەن كېتىش ئارزۇ - ئىستىكىدە يانغان ئىمانى كامىل بىر يىگىتتىن بىر دانە تىللا تىلەيمەن!

— ئامىن! — دەپ تەكشى قول كۆتۈرەتتى تۆت تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇلغان سەككىزنەپەر دوست تارتقۇچى شېرىنكىيىغلامسىرىغان ئاۋاز بىلەن. مەدداھ سەدىقە تىلەش سۆزلىرىنى داۋاملاشتۇراتتى:

— خۇدا يولىدا سەدىقە قىلىنغان بۇ تىللا ئۇلۇغ روزى مەھشەر كۈنلىرى ئالتۇن لىباسلىق سەككىز پەرىزاتقا ئايلىنىپ، سەككىزجەننەت بوسۇغىسىدا ھازىر بولغاي، چەكسىز ئىززەت - ئىكرام بىلەن سالام - تازىم بەجا كەلتۈرۈپ، خۇش نەپەسلىرىدىن ئىپار تارقىتىپ، نەزمە - بېيىت چاچقۇسى چاچقاي...

«دوست» تاتقۇچى سەككىز ھەمشىرىدىكى مەرد - سېخى يىگىتنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن سەككىز جەننەت دەرۋازىسى ئالدىدا چىققان سەككىز پەرىزاتنىڭ نەزمىسىنى باشلايتتى:

«ئول خۇدادۇر يەتتە ئىقلىم پادىشاھى- قازىسى،
خاس قولىدا- ئىلكىدە گۇناھ - ساۋاب تارازىسى.
تاللىغايسەن، ئەي سېخى، سەككىز بېھىشتىن قايسىنى،
مەرد - سېخىلەرگە ئوچۇق سەككىز بېھىش دەرۋازىسى...»

سەدىقە تىلىگۈچى مەدداھ تېخىمۇ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن داۋاملاشتۇراتتى:

— ئالتە كۈنلۈك ئالەمنىڭ راھەت - پاراغىتىگە ھەۋەس قىلمايدىغان، مال - دۇنيانى دوست تۇتمايدىغان مەندەك بىر تەركىي دۇنيا نەسىھەتچىگە بىر دانە تىللا سەدىقە قىلغان ئىمانى كامىل ئەركەك زاتى سەككىز جەننەت ھۆرلىرى ئارىسىدا تالاش - تارتىشتا قالغاي:

ئەي يىگىت، ئالدىڭغا چىقتىم، جەننەتۇل مەئۋاغا كىر،
جەننەتۇل پىردەۋسكە كىر، گۈللىرى بەرناغا كىر.
ئەي يىگىت، شامۇ سەھەر كۈتتۈم سېنى تەشنائى - زار،
جەننەتۇل رىزۋانغا كىرگىن، كەۋسەرى دەرياغا كىر...

مەدداھلار قىيامەت كۈنىنىئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ كەلگەندەك ناھايىتى ئىشەنچلىك سۆزلەيتتى. ئۇلار گىزيا ئەرش مۇئەللەق ئۈستىدە خۇدا بىلەن پەرىشتىلەر ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن سۆھبەتلەردىن تارقىپ، يەتتە قات زېمىن ئاستىدىكى ۋەيلۇن دوزاقتا كۆيۈۋاتقان گۇناھكارنىڭ داد - پەريادىنىچە

ھەممىنى بىلەتتى. قازا قىلغۇچىنىڭ قايسى مالائىكە تەرىپىدىن قانداق سوراق قىلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرەلەيتتى. قىسقىسى، مۇشۇ سورۇندىكى ھەر قانداق بەندىنىڭ ئاخىرەتتە كۆرىدىغان جەبرى-جاپا، ھوزۇر-ھالاۋەتلىرى ئۇنىڭ مەزكۇر مەدداھقا بولغان ئىخلاس-ئېتىقادىسىغا باغلىق ئىدى. مەدداھ ئۆزلۈكسىز سەدىقە تىلەيتتى، تۆتكۈپپاكچىسى «ئامىن!» دېيىشىپ بېرەتتى، تۆتكۈپپاكچىسى يوغان داستىخاننى تۆت تەرىپىدىن تۇتۇپ، سورۇننى ئايلىناتتى. سەدىقە قىلىنغان ئالتۇن-تىللا، كۈمۈش تەڭگە، مىس داچەن، تون، بەلباغ، پىچاق، نان، تۇخۇم ... قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى داستىخانغا تاشلىناتتى. بۇلارنى كۆرگەن خوجا بەگنىڭ كۆزلىرى ئالىچەكمەن بولۇپ كېتەتتى. «قالتىس ھۈنەر ئىكەن! — دەيتتى ئۇ تەقەززالىق ئىچىدە. — بىر ئۆگىنىۋالسام - زە...»

خوجا بەگ بۇ ھۈنەرنى راسا بېرىلىپ ئۆگىنىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەھەرادىن ئادەم كېلىپ قالدى. ئۇلار خوجا بەگنىڭ پېيىغا چۈشتى، خوجا بەگنىڭ ياللانمىلىرى ئۇلارنىڭ پېيىغا. ئۇلار ئۈچ كىشى ئىدى، خوجا بەگنىڭ ياللانمىلىرى ئۇلارنى قاتتىق ئۇرۇپ پۇتى باسماس، قولى تۇتماس ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى-دە، كەلگەن يېرىگە قوغلىۋەتتى. خوجا بەگ يەنە تەشۋىشكە چۈشتى: «ھەمراھلىرىم يوق چاغدا كېلىپ قالسا، ئەھۋالىم قانداق بولار؟ ئۈچ ئەمەس، ئوتتۇزى كېلىپ قالسىچۇ؟...»

خوجا بەگ يار-يۆلەكچىلىرىنى كۆپەيتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە قىزىقچى-ھەزىلكەشلەر، سېردىكچى-ھەييارلار، چېكەرمەنلەر، كەمچىك قىمارۋازلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار خوجا بەگدەك ئالىقىنى ئوچۇق بايۋەچچىنى تاپقىنىغا خۇش. خوجا بەگ ئۆز كۈنىنى زېرىكمەس ۋە تەشۋىشسىز ئۆتكۈزگىنىگە خۇش ئىدى.

تىنچىق-دىمىق تۈگىمەيۋاتقان، سەپەر تەييارلىقى تازا يۈرۈشمەي تۇرۇۋاتقان كۈنلەردە بارات ئېيى كىرىپ قالدى. تۆنەك كېچىسى يېقىنلاشتى. خوجا بەگ سەھەرادىكى چاغلىرىدا بارات ئېيى كىرىش بىلەن تەڭ مەھەللىدىكى بالىلارنىڭ ھەممىسىنى ياغلىق قاپاق ئوغۇرلاشقا سەپەرۋەر قىلاتتى. بالىلار ئۆز ئۆيلىرىدىكى ياغلىق قاپاقلارنى ئوغۇرلاپ چىقاتتى. يولدىن ئۆتكەن ھارۋىكەشلەرنىڭ كىچىككىنە ياغلىق قاپاقلىرىنىمۇ ئارام بەرمەيتتى. تۆنەك كېچىسى بۇ قاپاقلارنى ئۇزۇن ياغاچلارنىڭ ئۇچىغا باغلاپ ئوت ياقاتتى-دە، مەشئەلدەك كۆتۈرۈپ، مەخسۇس قوشاقلارنى ئېيتىپ، ئۆيمۇ-ئۆي كېزەتتى ياكى مازار-ماشايىخلار تەرەپكە راۋان بولاتتى. خوجا بەگ بۇ ئويۇننىڭ تەشكىللاتچىسى، بالىلارنىڭ سەردارى بولغانلىقى ئۈچۈن ئەڭ چوڭ مەشئەلنى كۆتۈرۈپ، سەپ ئالدىدا ماڭاتتى، قوشاقنىمۇ باشلاپ بېرەتتى. ھەممىنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرەلىگەنلىكى ۋە بويسۇندۇرالىغانلىقى بىلەن پەخىرلىنەتتى، ھوزۇرلىناتتى.

شەھەردە شۇنداق ئادەت بارمىدۇ - يوقمىدۇ؟

— ئاغىنىلەر، تۆنەك كېچىسى يېقىنلىشىپ قالدى! — خوجا بەگنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغاندەكلا سۆز باشلىدى بىر ئالاقانات، — ئۆز ئۇۋىمىزدا يېتىپ چۈش كۆرەمدۇق ياكى يىگىتلىكىمىزگە لايىق ئىش كۆرەمدۇق؟

— ئاسمانغا ئوت ياقىمىز! — دەپ جاۋاب بېرىشتى باشقىلار.

— ياغلىق قاپاقنى نەدىن تاپىمىز؟

— ئوغۇرلايمىز! — تەڭ ۋارقىراشتى باشقىلار، — خۇدا يولىدا ئوغۇرلۇق قىلىش گۇناھ ئەمەس. قاپاق ئوغۇرلىيالمىغانلار ئوغۇل بالا ئەمەس!

خوجا بەگنىڭ بېشىغا كۈن چۈشتى: قاپاق ئوغۇرلىيالمىغان كىشى ئوغۇل بالا ھېسابلانمايدۇ، «قورقۇنچاق» دەپ ئەيىبلىنىدۇ،

مەسخىرىگە قالىدۇ، ئابرويى تۆكۈلىدۇ. نېمە قىلىش كېرەك؟ خوجا بەگ ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، ئاخىرى دەڭ - سارايلىرىنى چارلاپ بېقىش قارارىغا كەلدى - دە، ئىككى ھەمراھىنى ئەگەشتۈرۈپ، تۆشۈك دەرۋازا سىرتىغا قاراپ راۋان بولدى.

يېرىم كېچە ئىدى. خوجا بەگلەر سۈكۈتچە كىرگەن كۈچۈكتەك ئۆمىلەپ يۈرۈپ، كارۋان سارىيىدىكى ھارۋىلارنىڭ تېگىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى. كۆپ يىللاردىن بۇيانقى بارات ئېيىدا ياغلىقپاقلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان ھارۋىكەشلەر ئېھتىيات قىلغانمۇ ياكى باشقا بالىلار ئاللىقاچان ئوغۇرلاپ بولغانمۇ، ئىشقىلىپ، كۆزلىگەن نەرسە قولغا چىقمىدى.

خوجابەگ تولىمۇ تىت-تىت بولدى. قۇرۇق قول قايتىش — ئابرويىدىن ئايرىلىپ قېلىش بىلەن تەڭ ئىدى. ئۇ، ھەمراھلىرىنى پايلاقچىلىققا ئورۇنلاشتۇرۇۋېتىپ، يەر بېغىرلاپ تىرەجەپ مېڭىپ، ئاختۇرۇشنى داۋاملاشتۇردى. ئەنە، بىر بۇلۇڭغا چۆكتۈرۈلگەن ئون نەچچە تۆگە ئىشتىھا بىلەن پاخال يەۋېتىپتۇ. ناھايىتى سۇس كولدۇرما ئاۋازى ئاڭلىنىۋېتىپتۇ. «شۇنچە ئاۋارە بولۇپ، قۇرۇق قايتقىچە...».

خوجا بەگ كولدۇرمىلىق تۆگە يېنىغا سۈرۈلۈپ كەلدى. چېچىلىپ كەتكەن پاخالنى يىغىنلاشتۇرۇپ قويدى. كىچىككىنە گۈل تاشتىكى ھەجىملىك بىر كولدۇرما، ئۆدەك تۇخۇمچىلىك بىر تالاي كولدۇرما ئالقانچە كەڭلىكتىكى قوش قەۋەت تاسمىغا ئۆتكۈزۈلۈك تۇرۇپتۇ. «سىيىت دەرۋىش تۆگە بىلەن سەپەر قىلمىغاچ دەۋاتقانىدى، مەن مىنگەن تۆگىنىڭ بويىنىغا ئېسىپ قويىدىغان بولسام» ئۇ، تاسمىنى مىڭ تەسلىكتە كېسىپ، كولدۇرمىلارنى يەكتىكىگە يۆگىدى. ھەمراھلىرىدىن يوشۇرۇنچە ئۆمىلەپ، ساراي بوسۇغىسىدىن چىقىۋالدى-دە، يول قاسنىقىدىكى باراقسان سۆگەتلەر سايىسى قوينىغا سىڭىپ كەتتى.

ھارغان-چارچىغان، ئۇيقۇسىز قالغان خوجا بەگ چاشكا ۋاقتى بىلەن ئويغاندى، ياستۇقى ئاستىغا يوشۇرۇپ قويغان كولدۇرمىلارنى ساناشقا باشلىدى. ئۆدەك تۇخۇمى چوڭلۇقىدىكى كولدۇرمىلار قىرىق ئىدى. بىر قاداق ئېغىرلىقتىكى چوڭ كولدۇرمىنىڭ سىرتى تۆمۈردەك، ئىچى مىستەك قىلاتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ياڭاق چوڭلۇقىدىكى تېشى بۆلەكچىلا پارقىراپ تۇراتتى. خوجا بەگ ئويلاپ قالدى: «تۇچىمىدۇ ياكى مىسمىدۇ؟» چوڭ كولدۇرمىنىڭ ئىچىگە، كىچىك كولدۇرمىلارنىڭ پاقىراق تەرەپلىرىگە چوڭقۇر سەپسالدى. تۇساتتىنلا «ئالتۇنمىدۇ؟» دېگەن گۇمان تۇغۇلدى-دە، جىددىيلەشتى. ئۆز ئىلكىدىكى زىچچە ئالتۇنلار بىلەن سېلىشتۇرۇپ باقتى. چىشلەپ كۆردى، چېكىپ باقتى. ئاخىرى ھۆكۈم چىقاردى: ئالتۇن ئىكەن، جىڭ ئالتۇن!

خوجا بەگنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى: كولدۇرما دېگەننىمۇ ئالتۇندىن ياسامدۇ؟ شۇنچىلا ئالتۇننى تۆگىنىڭ بويىنىغا ئېسىپ قويغان قانداق ھاماقەتتۇ ئۇ؟

ياش خوجايىنغا ناشتىلىق ئېلىپ كىرگەن سىيىت دەرۋىش ھەيرانلىق بىلەن سورىدى:

— ۋاھ، بۇ كولدۇرمىلار نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان نەدە ئىدى، خوجام؟

— پىنھان جايغا يوشۇرۇپ قويغانىدىم، كېچىچە ئېلىپ كەلدىم.

— قالتىس كولدۇرمىلار ئىكەن! سىلە مىنىدىغان تۆگىنىڭ بويىنىغا ئېسىپ قويىدىغان بولساق-زە!... — ساناپ، سىلاپ بېقىپ سورىدى، — بوۋىلىرىدىن قالغان تەۋەررۈك ئىكەن-دە؟

— شۇنداق.

— تۇچمۇ-مىسمۇ؟

ئۆزەڭ دەپباقىنا، نېمىدەك تۇرىدۇ؟

— مۆھتىرەم بوۋىلىرىدىن مىراس قالغىنىغا

قارىغاندا...

— ھە، نېمىدەك تۇرىدۇ؟

دەرۋىش توغرىدىن-توغرا جاۋاب بېرىش ئورنىغا بىر ۋەقەنى بايان قىلدى:

— تۆچ، مىس كولدۇرما دەپ سېتىۋالغىنى مۇشۇنداق كولدۇرما چىقىپ قېلىپ، باي بولۇپ كەتكەن كولدۇرمىچىلار، تۆمۈر-تەسەكچىلەر ئاز ئەمەس. يارباغ دەرۋازىسى تەرەپتە ھارۋا جابدۇقلىرىنى ساتىدىغان بىر كىشى بولىدىغان. دۇكىنىدا ئىگەر-يۈگەن، نۇختىدىن تارتىپ ئۇزۇن-قىسقا قامچا، چوڭ-كىچىك كولدۇرمىلارنىڭ ھەممىسى بولىدىغان. خېرىدار بىلەن چىقىشالمايدىغان تەرسا، تۇڭ ئادەم ئىدى. سودىسى يۈرۈشمەي، سېرىقتال تۇرمۇش كەچۈرىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. مانا ھازىر پۈتۈن يارباغ تەۋەسىدە ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان باي يوق. ئاڭلىساق، بۇ ئادەم مۇشۇنداق غايىب خەزىنىگە ئۇچراپ قالغانىكەن. ھەيران بولمىسىلا، خوجام. يۇرتىمىز ئەزەلدىن ئالتۇن-گۆھەرنىڭ كانى ئىكەن. شاھ-سۇلتانلىرىمىزنىڭ لىگەن-پەتنۇسلىرىدىن تارتىپ، چىنە-قوشۇقلىرىغىچە، ئۈتۈكىنىڭ ناھالىسىدىن تارتىپ ئاتلىرىنىڭ تاقىسىغىچە ھەممىسى ئالتۇندىن بولغانىكەن. ئات-تۆگىلىرىنىڭ يۈگەن-چۇلۇكلىرى، چوڭ-كىچىك كولدۇرمىلىرىمۇ ئالتۇندىن بولىدۇ-دە، ئەلۋەتتە. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ نەرسىلەر قولدىن-قولغا ئۆتۈپ، ئاخىرى ئالتۇن بىلەن مىسنىڭ پەرقىنى ئايرىيالمايدىغان نادانلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ قالىدۇ-دە، بېشىغا كۈن چۈشكەن ھامان ئېلىشىغا ساتىدۇ ياكى ئات-تۆگىلىرىنىڭ بوينىدا قويۇۋېرىدۇ.

بۇ تەھلىلگە قايىل بولغان خوجا بەگ مەغرۇرانە سوئال قويدى:

— مۆھتەرەم بوۋىمىزمۇ پادىشاھ بولغان ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق، 19 يىل پادىشاھ بولغان، يۇرت سورىغان!

— سەپەر قىلغاندا تۆگىگە مىنگەن؟

— ئەلۋەتتە.

— مۇشۇ كولدۇرمىلارنى ئۆزى مىنگەن تۆگىگە ئاسقان؟

— بۇنىڭدا شەك يوق!

— دېمەك، بوۋىمىزنىڭ ماڭا قالدۇرغان بۇ تەۋەررۈكىنىڭ ساپ ئالتۇن ئىكەنلىكىدىمۇ شەك يوق، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، خوجام. بۇ تەۋەررۈك-ھەزرەتلىرىنىڭ شەك-شۈبھىسىز سەئىدزادە ئىكەنلىكلىرىنىڭ روشەن دەلىلى، شاھىدى! ئەسىھا بۆلكەھەبكە يۈرۈش يولىمىزدا قالتىس ئەسقاتىدىغان بولدى-دە، بۇ تەۋەررۈكلەر!

ئالتۇن كولدۇرملىق ئىشان

ئۇچقۇر ئاتلارغا مىنگەن بىر توپ «سودىگەرلەر» دەڭ-سارايلارغا چۈشەر-چۈشمەي تۇرۇپلا «خۇشخەۋەر» يەتكۈزۈشكە باشلايتتى.

— ئالتۇن كولدۇرملىق ئىشان كېلىۋاتىدۇ!

— جاناب رەسۇلۇللانىڭ 32- نەۋرىسى. خوجا ئىشان خوجام كېلىۋاتىدۇ!

— بۇ ئۇلۇغزات قوش گۈمبەز دېگەن يۇرتتا بىرلا «سوپ» دەپ، قىرىق يىللىق ئەمانىڭ كۆزىنى ئېچىۋېتىپتۇ!

— بەشتوغراق دېگەن مەھەللىدە بۇ ئۇلۇغزات راسلاپ بەرگەن دېمىدىنى ئىچكەن يەتتە بىمار سەللىمازا ساقىيىپ كېتىپتۇ.

— كالتە قۇيرۇق دېگەن يۇرتتا ساپساق بىر نائەھلى بۇ ئۇلۇغزاتنىڭ كاراماتىگە ئىشەنمەپتىكەن، شۇ كېچىسى ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈپ قاپتۇ. ئەھلى جامائەت قاردىبۇدەك بولسا، بۇ بەدبەختنىڭ ھەلقۇمىدا ئەزرائىل تىرنىقىنىڭ ئىزى تۇرغۇدەك.

— بۇ ئۇلۇغزاتنىڭ نەزەرىگە يولۇققانلار نۇسرەت تاپىدۇ، غەزىپىگە يولۇققانلار دۇئايىبەتكە كېتىدۇ. بۇ زاتنىڭ مۇبارەك دىدارىنى كۆرگەن ۋە ئىجابەتلىك دۇئاسىنى

ئالغاندىن بۇيان سەپەرىمىز بىخەتەر بول-
ماقتا، سوددىمىزغا بەرىكەت ياغماقتا. سىلەرمۇ
دۇئاسىنى ئېلىشۇپلىشقا ئالدىراڭلار. بىخوتلۇق
قىلىپ، پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويماڭلار!
بىزمۇ بۇ يۇرتتا بىر قانچە كۈن تۇرۇپ،
شۇ ئۇلۇغزاتنىڭ دۇئاسىنى يەنە بىر قېتىم
ئالغاندىن كېيىن يولغا چىقماقچىمىز.

— تونۇيالماي قالماڭلار، بۇ نەۋقىران
ئۇلۇغزات مىنگەن نار تۆگىنىڭ بويندا
ئالتۇن كولدۇرما بار! بۇ كولدۇرما — ھەزرىتى
ئاپپاق خوجامدىن مىراس قالغان تەۋەررۇك.

«ئەسھابۇلكەھەب غارى» — تۇرپان ئوي-
مانلىقىنىڭ تۈيۈق يېزىسى تەۋەسىدىكى
غار. موللا مۇسا بىننى موللا ئەيسا خوجا ساي-
رامى (1836 - 1917 - يىللار) غا ئوخشاش
مەشھۇر تارىخچىلىرىمىز تەرىپىدىن
«ئەسھابۇلكەھەب تۈيۈقتا» دەپ ئېتىقاد
قىلىش توغرا ئەمەس، مۇنداق ئېتىقاد قىل-
غۇچىلار بولسا، خۇددى فىرئەۋن، نەمرۇد،
ھامان، قارۇن ۋە ئۇلاردىن باشقا كاپىرلارغا
ئوخشاشلا دوزاخقا كىرىدۇ» دەپ ھۆكۈم قى-
لىنغان بۇ جايىنىڭ قايسى تارىخىي دەۋردە
قانداق سەۋەب بىلەن «ئەسھا بۇلكەھەب»
ئاتىلىپ قالغانلىقى ھېچكىمگە مەلۇم ئەمەس
ئىدى. ھەر خىل سىياسىي سۇيىقەستچىلەر،
دىنىي نەيرەڭۋازلار تەرىپىدىن «يېرىم بەي-
تۇلمۇقەددەس» دەرىجىسىگە كۆتۈرۈۋېتىلگەن
بۇ جاي — ئەقىل چىرىغى ئۆچۈرۈۋېتىلگەن
نادان خەلقنىڭ مۇقەددەس تاۋابگاھى ئىدى.
قاتمۇ - قات ئازاب - كۈلپەت تاغلىرى ئاس-
تىدا يەنجىلگەن جاپاكەش خەلق پۈتۈن
يىللىق مېھنەت ھوسۇلىنىڭ كۆپ قىسمىنى
سەدىقە قىلىش بەدىلىگە بۇ غارنى بېسىپ
ياتقان «ئەسھابۇلكەھەب» ئىسىملىك ئۇلۇغ-
زاتتىن خەيرىخاھلىق، باشپاناھلىق، نىجادلىق
تىلەيتتى. بۇ يەرنىڭ تەييار تاپ شەيخ،
ھارامزادە چىراغچىلىرى — بىچارە خەلقنىڭ
يىغىلىق ياشلىرىدىن ھاسىل بولغان قانلىق
دېڭىزدا بەھوزۇر يايراپ، سەمرىپ كەتكەن
يىرتقۇچ لەھەڭلەرنىڭ دەل ئۆزى ئىدى!
ئۇلار ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرى بىر - بىرىدىن
سەت-بەدھەيۋەتلىك بۇت، تاش بۇت، تۆمۈر بۇت-
لارغا ماكان بولۇپ كەلگەن بۇ كىچىككىنە غارنى
خۇدانىڭ كالامىدا زىكرى قىلىنغان «ئەسھابۇل-
كەھەب غارى» قىلىپ پەدازلاش ئۈچۈن) ھەر
كۈنى ھەر ياڭزا ئەپسانىلەرنى توقۇپ
چىقىشاتتى. بۇ جايىنىڭ ھەققىي سىرىنى مۇ-
كەممەل ئىلمىي دەلىللەر بىلەن ئېچىپ تاش-
لىغۇچى دانىشمەنلەرنىڭ ھاياتلىق يىلتىزىغا
پالتا چاپاتتى. ئىگىلىۋېلىنغىنىغا 50 يىل
توشمىغان «قۇيرۇقلۇق مازار غوجام» نىڭ
سىرىنى ئېچىش شۇنچە ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى
تەۋەللۇت قىلغان يەردە، بۇ جايىنىڭ ھەقى-
قىي سىرى ھەققىدە سۆز ئېچىش مۇمكىنمۇ؟

بۇ يەرگە كېلىدىغانلارنىڭ مۇتلەق كۆپ-
چىلىكىنىڭ مەقسەت - مۇددىئاسى تاۋاب
قىلىش، ساۋاب تېپىش ئىدى. ئۇلار ئاتىغان-
لىرىنى سەدىقە قىلاتتى - دە، دۇئا - تىلا-
ۋەتلىرىنى تۈگەتكەندىن كېيىنلا كېتىپ قا-
لاتتى. بۇ يەرنىڭ داشقايناقلىرىنى سېغىن-
غىپ كېلىدىغان گال ئاۋارىلىرىمۇ يوق
ئەمەس ئىدى. ئۇلار خالىغانچە داشقايناق
ئىچىپ، ئۇدۇل كەلگەن يەردە ئېغىناپ يېتىش
بىلەن كۈننى كەچ قىلىشقا خۇش ئىدى.
بەزىلەرنىڭ كېلىش غەرىزى بىزنىڭ خوجا
بەگنىڭكىدەك ئىدى.

«ماختانغىلى يات يەر ياخشى» دېگەن
گەپنى يادىدا چىڭ ساقلىغان يىراش ساختى-
پەز — خوجابەگ — قەشقەر تەۋەسىدىن ئۆت-
كەندىن كېيىنلا ئۆزىنى «سەئىدزادە خوجا
نىشان» دەپ رەسمىي جاكارلىدى. ئۇ مىنگەن
نار تۆگىنىڭ بويندا ئېسىلغان ئالتۇن كول-
دۇرمىلار بۇ جاكانىڭ زۇۋانلىق گۇۋاھچىسى
ۋە تەرغىباتچىسىغا ئايلاندۇرۇۋېلىنغانىدى،

ئۇ مارالبېشىغا يەتكۈچىلىك ئارىلىقتىلا ئۆز ئەگەشكۈچىلىرىنى 35 كە يەتكۈزدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە سېرىق پاختا يىپىدىن توقۇلغان يېپىنچى مەللە تون كېيگۈزدى. يورغا ئىشەكلەرگە مىنگەن ئۇزۇن كۆلا، يوغان سەللىلىك قوشۇن خىلمۇ - خىل تۇغ ئەلەملەرنى كۆتۈرۈۋالغانىدى. داپ - دۇمباق، ناغرا- سۇنايلىقلىرى مەخسۇس ھارۋىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. بۇ سۆلەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك قوشۇن يۇرت - مەھەللىلەرنىڭ بايلىقىنى ئەجدىھادەك دەم تارتىپ ماڭاتتى:

— ھەزرىتى ئاپپاق خوجامنىڭ ئارزۇلۇق نەسلى — خوجا ئىشان خوجام ھەر بىرىڭلارنىڭ بەخت - سائادىتىنى دەپ، ئەسھابۇلكەھەب قەبرىگاھىغا راۋان بولماقتا، — تەشۋىق قىلاتتى مۇرىت - مۇخلىسلار ئۆز خوجىسىنى ئۇلاھلاشتۇرۇپ، — بۇ ئۇلۇغزاتنىڭ نەزەرىگە يولۇقۇش پۇرسىتىنى قولدىن بەرمەڭلار، دۇئايىبەتكە كېتىپ قېلىش خەۋپىدىن ھەزەر ئەيلەڭلار!

خوجابەگ ئۆز يولىدىكى يۇرت - مەھەللىلەرنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئالدىنئالا يولغا سېلىۋېتىلگەن ھېلىقى «سودىگەر» لەر ئارقىلىق بىلىپ تۇراتتى. مەلۇم يۇرتقا كېلىپ، بىر مەيدان مەدداھلىق قىلغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈرۈش ئالدىدا سورۇن ئەھلىدىن سورايتتى:

— ئەي خۇدانىڭ مۆمىن بەندىلىرى، جاناب رەسۇلۇللانىڭ ئىخلاسمەن ئۇممەتلىرى، يۇرتۇڭلاردا 100 ياشتىن ئاشقان توققۇز ئەر، 13 مەزلۇم بار، بىلەمسىلەر؟

ئۆز يۇرتىغا ئەمدىلا ئاياغ باسقان بۇ ئۇلۇغزاتنىڭ كارامىتىگە ھەيران قالغان سورۇن ئەھلى بىر ھازاغىچە زۇۋان سۈرەلمەي قالاتتى.

— يۇرتۇڭلاردىكى مۇنچە كۆپ ئادەمنىڭ مۇنچە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىنىڭ سەۋەبىنى بىلەمسىلەر؟ دۇرۇس، سىلەر بىلمەيسىلەر. چۈشۈمدە زاھىر بولغان ئالامەتلەردىن قارىغاندا، يۇرتۇڭلارنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى قەدىمكى قەبرىستاننىڭ شىمالىدىكى توغراقلىقتا مىڭ ياشلىق توغراقتىن بىرى بار. جىمى ھېكمەت ۋە مۆجىزە ئەنە شۇ توغراقنىڭ قويىنىدىكى ئەڭگۈشتەردە.

سورۇن ئەھلى تەۋرەيتتى، قېرى توغراق قويىنىدىكى «ئەڭگۈشتەر»نى كۆرۈشكە ئالدىرايتتى.

— تەخىر قىلىڭلار، — دەپ ئاگاھلاندۇراتتى خوجا ئىشان، — بۇ ئەڭگۈشتەرنى رامىزاننىڭ ئون يەتتىنچى كۈنى ناماز بامداتتىن بۇرۇن ياكى روزى ھېيت، قۇربان ھېيت كۈنلىرى ھېيت نامىزى مەزگىلىدە كۆرۈشكە بولىدۇ.

يۇرت كاتتىلىرىدىن بىر نەچچىسى بۇ «ئەڭگۈشتەر»نىڭ ئۆز ئىلكىدە بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. بەزى كېسەلمەن كىشىلەر ئۇنىڭ خاسىيىتى بىلەن شىپا تېپىپ، ساقىيىپ كېتىشكە ئالدىرايتتى. بەزىلەر ئىشان خوجام سۆزىنىڭ راست-يالغانلىقىنى بىلىشكە قىزىقاتتى. شۇ كېچىنى ئۇلار قېرى توغراق ئەتراپىدا تالاش-تارتىش، جېدەل-ماجىرا بىلەن ئۆتكۈزەتتى. تاپقان «ئەڭگۈشتەرى» رەڭلىرى ئۆچۈپ، ئوقۇغۇسىز ھالغا يەتكەن بىر كىتاب بولۇپ چىقاتتى. ئۇلار ئەجەل ۋەھىمىسى ئىچىدە بۇ ۋەقەنى ئاشكارا قىلاتتى.

— چۈشۈمدە ئايان بولغان بىشارەتلەردىن قارىغاندا، — تەھدىت تەلەپپۇزى ئارقىلىق ئەزرائىلنىڭ قارا كۆلەڭگۈسىنى خەلقنىڭ كۆزىگە كۆرسىتەتتى خوجا ئىشان، — بۇ كىتاب خۇدانىڭ مەرھەمىتى ئىدى. بىمەھەل قول تەككۈزگەنلىكىنىڭ كاساپىتىدىن پۈتۈكلەر ئۆچۈپتۇ. دېمەك، نۇر ۋە نۇسرەت يۇرتتىن كۆچۈپتۇ.

«گۇناھكارلار» تىزلىناتتى، ئاھ ئۇراتتى، يۇرت ئەھلى يالۋۇراتتى:

— بىزنى بۇ ئازاب-كۈلپەتتىن خالاس ئەتسىلە، خوجام.

خوجا ئىشاننىڭ جاۋابى بىر ئېغىزلا ئىدى:

— سەدىقە بالانى يەر، تووا گۇناھنى.

خوجا ئىشان ئىككىنچى يۇرت تەۋەسىدە ئۇيۇشتۇرغان تۇنجى قېتىملىق مەدداھلىق سورۇندا باشقىچە بىر سوئالنى ئوتتۇرىغا قوياتتى:

— ئەي غاپىللار، گۇناھكار بەندىلەر، يۇرتۇڭلاردا ئۆلۈم-يېتىم، ئاغرىق-سىلاق نېمانچە كۆپ؟ بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلەمسىلەر؟

سورۇن ئەھلى بۇ گەپنىڭ راستلىقىغا ئىشىنەتتى، لېكىن ئۇنىڭ سەۋەبى ھەققىدە سۆزلەشكە ئامالسىز ئىدى.

— چۈشۈمدە ئايان بولغان بېشارەتلەرگە قارىغاندا، — خوجا ئىشان خېلىغىچە كۆز يۇمغاندىن كېيىن داۋاملاشتۇراتتى، — ھۆرمەتلىك ئىمامىڭلار ئىبلىسنىڭ قولى ئارقىلىق كۆمۈلگەن قانداقتۇر بىر ھارام مەخلۇقنىڭ ئۇستىخىنى ئۈستىگە سەجدە قىلىدىكەن. شۇ سەۋەبتىن نامىزىڭلار راۋا ئەمەس، تىلەكلىرىڭلار ئىجابەت ئەمەس. سىلەر ئۆلۈم-يېتىم، ئاغرىق-سىلاق، بەختسىزلىكلەردىن خالىي ئەمەس.

كىشىلەر جامە مېھرابى ئاستىدىن بۆرىنىڭ ياكى ئىتنىڭ قۇيرۇقى ياكى ئېشەكنىڭ پايخىنىنى تاپاتتى. «بالا-قازادىن خالاس بولغان» خەلقلەر بۇ ئاجايىپ كارامەت ئىگىسىنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشقا ئالدىرايتتى.

خوجا ئىشان بىر يۇرتنىڭ مەلۇم بازىرىدا خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ خىسلەتلىك ھاسىسى بارلىقىنى ئېيتسا، يەنە بىر يۇرتنىڭ بەلگىلىك جايىدا ھەزرىتى ئەلى مىنگەن دۇلدۇلنىڭ بىر جۈپ تاقىسى بارلىقىنى ئېيتاتتى. ئىزدەپ كەلگەن كىشىلەر راستىنلا غەلىتە ھاسا، ئاجايىپ يوغان تاقىلارنى تاپاتتى. ئالتۇن كولدۇرمىلىق ئىشاننىڭ شان-شۆھرىتى كۈنسېرى ئۆسەتتى.

جۇلجۇل كىيىملىك يالىڭاياغ قەلەندەرگە پۇچۇق نان بېرىشنى ئېغىر ئالىدىغان نى-نى پىخسىقلارمۇ شۆھرىتى ئالەمنى بىر ئالغان، سۆلىتىنى ھارۋا تارتالمايدىغان بۇ دەبدە-بىلىك تىلەمچىلەر ئالدىغا پەتنۇس-پەتنۇسلاپ ئاق تەڭگە تۆكۈشكە مەجبۇر ئىدى. چۈنكى، بۇ ئالدامچىلار ئۆز خوجىسىنى جەننەتكە يول خېتى كەسكۈچى پەۋقۇلئاددە تولۇق ھوقۇقلۇق پەرىشتە، ئۆزلىرىنى بولسا، جەننەتنىڭ دەرۋازىۋەنلىرى قىياپىتىدە تەسۋىرلەيتتى. جەننەتنىڭ ھۇزۇر-ھالاۋىتى بىلەن ئالداپ، دوزاقنىڭ ئازاب-مۇشەققەتلىرى بىلەن قورقىتاتتى. ياراملىق ئاتقا مىنىپ كېتىۋاتقان بىرەر سادda ئىنسانىنى ئۇچراتقان ھامان سېيىت دەرۋىش ئۇنىڭدىن سورايتتى:

— مۆھتەرەم سەئىدزادە ھەزرەتلىرى، بۈگۈن كېچە چۈشلىرىدە ئايان بولغان ئالتۇن قاناتلىق دۇلدۇل مۇشۇ ئەمەسمىكىن؟

— قولىقىدىن تارتىپ، قۇيرۇقىغىچە دەل ئۆزى شۇ!

— ئەي مال ئىگىسى، ئاڭلىدىڭمۇ؟ — خىتاب قىلاتتى سېيىت دەرۋىش، — بۇ جانىۋار سەئىدزادە ھەزرەتلىرىنىڭ نەزىرىگە يولۇقتى. بۇ — ساڭا كەلگەن ئامەت. دەرھال سەدىقە قىلىپ، دۇئاسىنى ئال. دىلغۇلدا بولما، ئىككىلەنمە، دۇئا يېنىپ كېتىپ قېلىشتىن ھەزەر ئەيلە!

— بول، دۇئاسىنى ئال! — دەپ تەھلىكە سالاتتى ئوتتۇز نەچچە دەرۋىش، — پۇشايماننى

ئالغىلى قاچا تاپالماي قالمىغىن يەنە.

مال ئىگىسى ئېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالاتتى. خوجا ئىشان دۇئاغا قول كۆتۈرەتتى:

— روزى مەھشەر كۈنلىرى ئاسمان ئوتتىن، زېمىن چوغدىن بولغاندا، جاناب ئىمام ھەسەن - ئىمام ھۈسەيىنلەرنى جىنىدىن جۇدا قىلغان كەربالا دەشتىنىڭ ئاتەشلىرى ھەلقۇمىڭدىن بوغۇپ، نەپەس ئېلىش لەززىتىدىن مەھرۇم قىلغاندا...

ئوتتۇز نەچچە دەرۋىش يوقىرىقى ۋەقە - ھادىسىلەرنى دەل مۇشۇ مىنۇتتا ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ تۇرۇشۇۋاتقاندەك تووا - ئىستىغبار قىلىشىپ تۇراتتى. خوجا ئىشان داۋاملاشتۇراتتى:

— قىلىچتىن ئۆتكۈر، قىلدىن ئىنچىكە پىلسىرات كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ كېتىشكە ئامالسىز بولۇپ تۇرغىنىڭدا، كەمىنە سەئىدزادىگە نەزىر قىلىنغان ئۇشبۇ جانۋار سېنى تۈمەننىڭ غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتىكى ۋەيلۇن دوزاخ تەكتىگە چۈشۈپ كېتىش قىسمىتىدىن ئامان - ئېسەن ساقلاپ، جەننەتۇل پىردەۋسنىڭ نازۇنېمەتلىك قۇچىقىغا ئۇدۇللا ئېلىپ كىرىپ كەتكەي، ئىلاھا ئامىن!

— ئامىن - ئامىن! — دەپ تەكشى قول كۆتۈرەتتى ئوتتۇز نەچچە دەرۋىش. مال ئىگىسى ئۆز جانۋارىنى ئىختىيارسىز سەدىقە قىلىشقا مەجبۇر ئىدى. ئۇنداق قىلمايدىكەن، يەتتە كۈن ئىچىدە بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىماي قالمايتتى. (خوجا ئىشانىنىڭ يوشۇرۇن قەست قىلغۇچى مەخسۇس ئادەملىرى ئۆز خوجىسىنىڭ ئىناۋىتىنى قوغداش، يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن قاتىللىق قىلىشتىنمۇ يانمايتتى.) تىلەمچىلەر قوشۇنى يۇرت كەزگەنسېرى تولۇقلىنىپ، كېڭىيىپ، تېخىمۇ ھەيۋەتلىك تۈس ئالاتتى. خوجا ئىشان دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە، سەرلەپ ئالتۇن، جىڭلاپ كۈمۈش، جۈپلەپ ئات - تۆگە ھەققىدە ئېغىز ئاچاتتى.

ئالتۇن ۋە ئالتۇن جابدۇقلاردىن غەيرىي ئولجىلارنىڭ كۆپچىلىكىنى ئۆز ئەگەشكۈچىلىرىگە ئۈلەشتۈرۈپ بېرەتتى. شۇڭلاشقا ئۇ «نەسەبۇلكەھەب» قەبرىگاھىغا يېتىپ كەلگەندە، ئەگەشكۈچىلىرى 100 دىن ئېشىپ كەتكەنىدى. خوجا ئىشان يولبويى تاپقان - تەرگەنلىرىنىڭ بىر قىسمىنى بۇ يەرنىڭ شەيخلىرىگە سوۋغا قىلدى.

— مۆھتىرەم بوۋىمىز ھىدايىتۇللا ئىشان خوجىمۇ بۇ مۇقەددەس جاينى تاۋاپ قىلىپ كەتكەن، — خوجايىنلارچە كىبىرى بىلەن قارشى ئالدى ئۇلار، — بىر مەزگىل زىيارەت ۋە تىلاۋەتتە بولۇشىڭىزغا ئىجازەت.

«نەسەبۇلكەھەب»نىڭ شەيخلىرى مول تەجرىبىلىك مۇغەمبەرلەردىن ئىدى. ھەرقانداق كىشىنىڭ بۇ يەردە ئىززەت - ئىناۋەت تېپىپ كېتىشىگە، ئۆز مەنپەئەتىگە تەھدىت پەيدا بولۇۋېلىشىغا يول قويمايتتى. ئۇلار خوجا ئىشان مۇرىتلىرى ئىچىگە ئۆز ئادەملىرىنى كىرگۈزۈش ئارقىلىق بۇلارنىڭ غەرەز - قەستىنى بىلىۋالدى - دە، تەقىپ ئاستىغا ئالدى. ئۈچ - ئاداۋەت ئۇلغايدى، كالتەك - چوماقلار ھەرىكەتكە كەلدى. مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ بىر قىسمىدىن ئايرىلىپ قالغان خوجا ئىشان قۇمۇل تەرەپكە مېڭىپ، شامەخسۇت چىڭۋاڭنىڭ ئايىغىغا باش قويۇشقا مەجبۇر بولدى:

— ئەي ئالەمپاناھ چىڭگاڭ ئاتا، مۆھتىرەم بوۋام ھىدايىتۇللا ئىشان خوجام ئۇشبۇ قۇمۇل دىيارىدا تۇغۇلغان، جانابلىرىنىڭ شانۇشەۋكەتلىك ئەجدادلىرىنىڭ چەكسىز خەيرىخاھلىق ۋە ئاتىدارچىلىقىنىڭ سايىسىدە ئۆسۈپ كامالەتكە يەتكەن. شۇ مۆھتىرەم زاتنىڭ نەسلى بولمىش كەمىنە قۇللىرىمۇ شۇنداق خەيرىخاھلىق ۋە ئاتىدارچىلىققا مۇھتاجدۇر.

— بوۋىمىز ھىدايىتۇللا ئىشان خوجا

پۈتۈن تەڭرىتاغ ۋادىسىنى غالدان قوۋۇنتەيجىنىڭ ئالقىنىغا سېلىپ بېرىش بەدىلىگە ئاباخ خوجىلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن، — دېدى شاھمەخسۇت چىڭۋاڭ ئالاھىدە ھۆرمەت تەلەپپۇزى بىلەن، — ھازىر مېنىڭ بېشىممۇ ساق ئەمەس. تۆمۈر ئىسىملىك قورايلىق ياغاچى سەلتەنەتلىك تەختىمگە تەھدىت سېلىۋاتىدۇ، ھاياتىمغا تەھدىت سېلىۋاتىدۇ. ئۆز ئابرويىڭىز ۋە تەسىرىڭىز ئارقىلىق پۈتۈن قۇمۇل تەۋەسىدىكى بەش شەھەر، ئون ئىككى تاغنى يېڭىباشتىن ئالقىنىمغا كىرگۈزۈۋېلىشىمغا ياردەم بېرەلىسىڭىز...

— پۈتۈن كۈچ - قۇدرىتىم ۋە ئەقىل - پاراسىتىمنى تەسەررۇپ ئەيلىگەيمەن. بارلىق مۇرىت - مۇخلىسلىرىمنى بۇ مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئورۇنداشقا سەپەرۋەر قىلغايمەن، چىڭۋاڭ خوجام.

— مۇرىت - مۇخلىسلىرىڭىزنى قانچىلىك تۆپەيتىسىڭىز شۇنچە ياخشى. ئۇلارنىڭ بارلىق خەج - خىراجىتى ئوردىدىن، — سېخى ئالقىنىنى كەڭ ئېچىۋەتتى قېيىن ئەھۋالدا قالغان شاھمەخسۇت، — قېنى، ئىشقا كىرىشىڭ!

خوجا ئىشان «ئەسھابۇلكەھف» قەۋرىگاھىنى نەچچە يىل تاۋاب قىلىپ، ھەددى - ھېسابسىز ساۋابقا ئېرىشكەن ئۇلۇغزات، ئەۋلىيالىق مۇقامىغا يەتكەن سەئىدزادە سۈپىتىدە مەدداھلىق سورۇنىنى ئىگىلىدى. يەتمىش - سەكسەن مۇرىت ھۆكمەت ئېيتىپ، جەرە سېلىپ، ئۆز خوجىسى ئەتراپىنى يەتتە قېتىم ئايلىنىپ بولغىچە، نەچچە يۈز ئاڭلىغۇچى — تاماشىبىن مەيدانىغا تولاتتى. مۇرىتلار ئاجايىپ - غارايىپ جەڭنامىلەرنىڭ بىرەر بۆلۈكى ئاياغلىشىش بىلەن تەڭ «يائاللا، يا ھەزرەت، يا رەھىم، يا رازىق» دەپ يىغا - زارە قىلىشىپ كېتەتتى. خوجا ئىشان دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە، شاھ - سۇلتانلارغا ياۋاشلىق بىلەن بويسۇنۇشنىڭ «ۋاجىپ»، قارشى تىغ كۆتۈرۈشنىڭ «ئېغىر گۇناھ»ئىكەنلىكىنى قايتا - قايتا شەرھلەيتتى. قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قاتناشقان پەرزەنت ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى نەسىھەت ئارقىلىق تاغدىن قايتۇرۇپ كېلىشنىڭ «ساۋابى» ھەققىدە گەپ ساتاتتى. ئۇنىڭ قوزغىلاڭچىلار ئىچىگە ئاشكارا - يوشۇرۇن ھالدا كىرگۈزگەن مۇرىت - مۇخلىسلىرىمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ئۇلار زىچ بىرلەشكەن خەلق قوزغىلاڭچىلىرى قوشۇنىنى بۆلۈش - پارچىلاش، ئومۇمىيۈزلۈك سۈلھى تەلەپ قىلىش پىكىر ئېقىمى پەيدا قىلىش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئورۇنداش بىلەنلا قالماستىن، ئۆز خوجايىنلىرىغا مەخپىي مەلۇمات يەتكۈزۈپ تۇراتتى.

سەلتەنەتلىك خەلق قوزغىلىڭىنى قانلىق باستۇرۇشتا تېگىشلىك خىزمەت كۆرسەتكەن خوجا ئىشان ئۆزى تاما قىلغاندەك ئىلتىپاتقا ئېرىشەلمەي قالدى.

— مالمانچىلىقلار تۈپەيلىدىن خەزىنىمىز قۇرۇقدىلىپ قالغاچقا، سىزنى تولۇق رازى قىلالمىدىم، — دېدى شاھمەخسۇت چوڭ لىپاپىنى ئۇزىتىپ، — ئۇنتۇلماس تۆھپىلىرىڭ ئۈشبۇ مەكتۇپتە ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلدى. ياڭجاڭجۈڭ ئالىيلىرىنىڭ شاھانە ئىلتىپاتىغا مۇشەررەپ بولغايسەن.

چەكسىز ئۈمىد ۋە چوڭ تاما بىلەن ئۈرۈمچىگە كەلگەن خوجا ئىشان كۆپ قېتىملىق ئۇرۇنۇشلاردىن كېيىن جاللات ياڭ زېڭشىنىڭ قانلىق تاپىنىغا يۈزىنى يېقىش بەختىگە مۇيەسسەر بولدى. ئۆز تۆھپىسىنى قانچىلىك مۇبالىغە قىلالىسام، شۇنچە نۇرغۇن ئىنئامغا ئېرىشىمەن دەپ خام خىيال قىلغان خوجا ئىشان بۇ يەردىمۇ دېيەرلىك ئىلتىپاتقا ئېرىشەلمىدى. چۈنكى، ئۇنىڭ گەپ - سۆزلىرى «غەلىبە مېۋىسى»گە ھېچكىمنى يېقىن يولاتمايدىغان تەكەببۇر ياڭزېڭشىنغا ياقمىغانىدى.

يولا قەلەم بىلەن بىر نېمىلەرنى يازدى-دە، خوجا ئىشانغا ئۇزاتتى:

— بۇنى قەشقەردىكى ماتىتەيگە تاپشۇرسالا، كاتتا ئىنئام ئالىسەن.

خوجا ئىشان ئۇيسۇرلۇك دەۋرىدە، دۆلەت قۇشى كىمنىڭ بېشىغا قونسا، شۇ كىشى ئۆلگەن پادىشاھنىڭ تاجۇتەختىگە ئىگە بولىدىغان ۋەقە تەسۋىرلەنگەن چۆچەكنى كۆپ قېتىم ئاڭلىغان ۋە «شۇ دۆلەتتە بولۇپ قالسام، ئەشۇ قۇش مېنىڭ بېشىمغا قونسا . . .» دېگەن ئوي-خىيالدىمۇ بولغانىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ قولىدا ياڭ جاڭجۇڭ ئالىيلىرىنىڭ خېتى، ياق، ئالىي ئەمىر - پەرمانى تۇرۇپتۇ. دۆلەت قۇشى قونغان دېگەن شۇ ئەمەسمۇ؟

باشپاناھسىز قۇل

پەيشەنبە — قەشقەر شەھىرىدە بازار بولىدىغان كۈن. توپ - توپ قارا بۇلۇتلار شەھەر سېپىلى ئۈستىدە لەيلەپ يۈرەتتى. يۇرت-يۇرتتىن كەلگەن بازارچىلار بەش چوڭ دەرۋازا ئارقىلىق شەھەرگە قاراپ ئاقماقتا ئىدى. ھەزرەت تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئاسمان پەلەك چاڭ - توزان كەلكۈنى ھەممىنى ھەيران قالدۇرماقتا، تەشۋىشكە سالماقتا ئىدى:

«نېمە كارامەتتۇ بۇ؟» ئاچچىق چاڭ - توزانلار كەلكۈنى ئىچىدە شاۋقۇن - سۈرەن بىلەن كېلىۋاتقانلار خوجا ئىشان ۋە ئۇنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرى ئىدى. سەپ ئالدىدا ئالتۇن كولدۇرملىق نار تۆگىگە مىنگەن خوجا ئىشان، ئارقىسىدا يۈز ئەللىكتەك سوپى - دەرۋىش. ھەر بىر سوپى - دەرۋىشنىڭ قولىدا بىردىن قەپەز، قوشۇقلۇق ياكى ئۇستىگە تور يېپىلغان سېۋەت، ھەر بىر قەپەز-سېۋەتتە ئون - ئونبەش ئاق قۇشقاچ. سوپى-دەرۋىشلەر بىلەن ئەگەشكۈچى ئامما ئوتتۇرىسىدا چىرايلىق بېزەلگەن ۋە ئالدى تەرىپىگە پەردە تارتىلغان ئۈچ دانە مەپە. سوپى-دەرۋىشلەر قەپەز-سېۋەتلەرنى بىر دەم باشتىن ئېگىز كۆتۈرسە، بىر دەم ئوڭ - سولغا ئايلاندۇراتتى. تۇرۇپ - تۇرۇپ قەپەز - سېۋەتلەر بىلەن بىللە چۆگىلەپ جەرە سالاتتى:

ھەزرىتى ئىتتەي جاناب، ھۇم،
يارلىقى ئايەتكە باب، ھۇم.
بۇ ئۇلۇغزات باشپاناھ، ھۇم،
بولمىسا ئەل- يۇرت خاراب، ھۇم.
بولمىسۇن ئەل بەختىگە، ھۇم،
بۇ جاناب بىمار - بىتاپ، ھۇم.
ئەيلىدۇق تەكبىر - دۇئا، ھۇم،
قىبلىگە ھەر ئان قاراپ، ھۇم.
ھەزرىتى ئىتتەيگە خاس، ھۇم،
بۇ دۇئا - تەكبىر، ساۋاب، ھۇم.
شۆھرىتى ھاتەم كەبى، ھۇم،
ئەلئارا كەتسۇن تاراپ، ھۇم.
ھۇۋى ئاللا، ھۇم...

ياڭ زېڭشىنىڭ «ئالىي يارلىقى»نى ئېلىپ، مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، زور داغدۇغا بىلەن يولغا چىققان خوجا ئىشان قەشقەرگە يېقىنلاشقاندا، توپ - توپ كىشىلەرنىڭ بۇ ئەزىزانە يۇرت تەۋەسىدىن قېچىپ چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

— تولۇم چاشقان — ماتىتەي ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى، — دەپ شىكايەت قىلىشتى بۇ باشپاناھسىز سەرگەردانلار، — ھاياتلىق كېمىمىزنى تەۋەككۈل دەرياسىغا سېلىپ، رىزقى - نېسىۋىمىز چېچىلغان تەرەپكە قاراپ ئاقماقتىن بۆلەك ئامالىمىز قالمىدى!

ئۇلارنىڭ دېگەنلىرى راست ئىدى. ئالۋاڭ-ياساق، باج - سېلىقلار ھەددىدىن زىيادە كۆپ ۋە ئېغىر ئىدى. بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ

بولالمايۋاتقان خەلق ئۈستىگە موم سېتىۋېلىش مەجبۇرىيىتى تېڭىلدى. موم ماتىتەيىنىڭ زاۋۇتىدا ئىشلەپچىقىرىلاتتى ۋە پۈتۈن كىرىمى ئۇنىڭ يانچۇقىغا كىرەتتى. موزدۇزيامامچىدىن تارتىپ، ئاشپەز ـ ناۋاي، تۆمۈرچى ـ مىسكەرگىچە ھەتتا ئىگە ـ چاقىسىز تۇل خوتۇن، قارىغۇ تىلەمچىگىچە ھەممە كىشى موم سېتىۋېلىشقا، يەنە كېلىپ، ھەر ئايدا سېتىۋېلىشقا مەجبۇر ئىدى. بۇ ئېغىرچىلىقنى كۆتۈرەلمەيۋاتقان خەلقنىڭ شىللىسىغا «قۇشقاچ ئالۋىڭى» ئىسىملىك غەلىتە يۈك يۈكلەندى. «قۇشقاچ ئېگىسى جىننىي زەئىپلىككە داۋا» دەپ ئاڭلىغان ھايۋان تەبىئەتلىك ماتىتەي ئىنسانىيەت ئالىمى ئاڭلاپ باقمىغان بۇ ئالۋاڭنى خەلققە تاڭغانىدى. بۇ مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلالمىغان بىر تالاي كىشىلەرنى مال ـ بىساتىدىن، پۇت ـ قولىدىن ھەتتا جېنىدىن جۇدا قىلغانىدى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان خوجا ئىشاننىڭ ئىچ ـ ئىچىدە شەيتان قۇترىغانىدى. بۈگۈن ماتىتەيگە بولغان ساداقىتىنى نامايىش قىلماقچى، ياڭزىڭشىننىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ، ئالاھىدە ئىلتىپات ۋە ئىمتىيازغا ئېرىشمەكچى ئىدى.

كوچىغا پاتماي قالغان سوپى ـ دەرۋىشلەر ئوردا ئالدىنى چاڭ ـ توزانغا كۆمۈۋەتكەندىن كېيىن دوتەي يامۇل تەرەپكە قايرىلدى. نار تۆگىنى خىزمەتكار مۇرىتىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، كۆمۈش قەپەز كۆتۈرگەن ھالدا پىيادە كېلىۋاتقان خوجا ئىشان قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەر قورشاۋى ئاستىدىكى قارا دەرۋازىدىن ئۆتۈپ، سەيناغا كىردى. ئۇنىڭ كەينىدىن قەپەز ـ سېۋەت كۆتۈرگەن سوپى ـ دەرۋىشلەر بىلەن ياسىداق ئۈچ مەپە. سوپى ـ دەرۋىشلەر بار ئاۋازى بىلەن جەرە سېلىپ، سەۋدايىلارچە پىرقىرىماقتا، يامۇل سەيناسىنى چاڭ ـ توزان قاپلىمىغا غەرق قىلماقتا ئىدى. سوغۇق تەلەت، تەكەببۇر ماتىتەي ئوردا پەلەمپىيى ئۈستىدە پەيدا بولدى. قاش ـ قاپاق، كۆز چاناق، ساقال ـ بۇرۇتلىرى توپا ـ تۇپراق ئاستىدا قالغان ئەرۋاھسىمان بۇ ئادەملەرگە مەسخىرىلىك تىكىلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ماتىتەي ھەزرەتلىرى، — سەجدە قىلغاندەك ئىڭگىلدى خوجا ئىشان.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ماتىتەي ھەزرەتلىرى، — جىمى دەرۋىشلەر تەڭ ئىڭگىلدى، قەپەز ـ سېۋەتلەر ئېگىز كۆتۈرۈلدى. خوجا ئىشان نەزمە باشلىدى:

ھەزرىتى ئىتتەي جاناب،
ھۆكمىڭىز ئايەتكە باب.
بىزنى، ئەي شەپقەتچىمىز،
قىلغىلى كەلدۇق تاۋاب.

پۈتۈن سوپى ـ دەرۋىشلەر بۇ ئىمانسىزلىق ئىنقرار نامىسىنىڭ ھەر بىر مىسراسىغا «ھۇۋ ئاللا، ھۇ»مەنى قېتىپ، جەرە سېلىشقا باشلىدى.

ئۇلار قاتتىق يەرگە پېتىپ تۇرغان ئىزلىرىنى يۆتكىمەستىن ھەر يانغا تولغىناتتى، قەپەز - سېۋەتلەرنى گاھ ئېگىز كۆتۈرەتتى، گاھ ئۆز ئەتراپىدا ئايلاندۇراتتى.

— خوش، نېمە گەپ؟ — ئورۇق ئېنەكنىڭ يېلىنىدەك خالتىلىشىپ كەتكەن قاپاقلىرى ئاستىدا قالغان كىچىككىنە كۆزلىرىدىن سوغۇق نۇر تارقاتتى ماتتەي.

— ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئىخلاسمەن مۇرىت - مۇخلىسلىرىم بىلەن بىرلىكتە ئەسھابۇلكەھەب قەۋرىگاھىدا ئىستىقامەتتە، شامەخسۇت چىڭۋاڭ ئالىيلىرى بىلەن ياڭ زىڭشىن جاڭجۇڭ ئالىيلىرى ھوزۇرىدا خىزمەتتە بولۇپ كەلگەنىدىم. جاناب ئالىيلىرىنىڭ مېھىر - شەپقەت ئاپتىپىدا نۇرلىنىپ تۇرغان ئەزىزانە قەشقەر دىيارىغا قەدەم قويغاندىن كېيىنلا قۇشقاچ تۇتۇش ھەققىدىكى ئەمىر - پەرمانلىرىدىن ۋاقىپ بولدۇم. چەكسىز ساداقەت ۋە شەرتسىز ئىتائەت كەمىرىنى مەھكەم باغلاپ، ئاياغلىرى ئاستىدا ئىگىلىپ تۇرغان كەمىنە قۇللىرىنىڭ ئەرزىمەس سوۋغىسىنى قوبۇل قىلغايلا، — كۈمۈش قەپەزنى ئۈننىڭ قارا سايىسى چۈشۈپ تۇرغان پەلەمپەينىڭ بىرىنچى باسقۇچىغا قويدى. جىمى قەپەز، سېۋەت قوشۇقلۇقلار ئۈست - ئۈستىلەپ تىزىلدى، — جاناب ئالىيلىرىنىڭ تەن ساھەتلىكى ۋە ھوزۇرى - بىزنىڭ بەختىمىز ۋە مۇرادىمىزدۇر. جانابلىرىنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقى ئۈچۈن...، — خوجا ئىشان يادەك ئېگىلگەن بېلىنى تولغاپ، مەپىلەر تەرەپكە ئىشارە قىلدى. ھەر مەپىدىن ئاقپەرەنجىلىك ئىككى خوتۇن بىلەن ئوتقاشتەك قىزىل دۇردۇنغا ئورالغان بىر قىز چۈشتى. ئالتە خوتۇن ئۈچ قىزنى يۆلەپ سۆرەپ يۈرۈپ، ماتتەينىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى:

— بۇ ئەرزىمەس سوۋغىمىز جاناب ئالىيلىرىغا مەنزۇر بولسا ....، — خوجا ئىشان نارىسىدە قىزلارنىڭ يۈزىنى بىر - بىرلەپ ئېچىشقا باشلىدى. دۈتا قىلىش، ئالداش، تەھدىت سېلىش، مەجبۇرلاش ۋاستىلىرى ئارقىلىق قولغا كىرگۈزۈۋېلىنغان بۇ مەسۇمە دېھقان قىزلىرى ئۆزلىرىنى قانچىلىك ئېغىر قىسمەتلەرنىڭ كۈتۈپ تۇرغانلىقىدىن بىخەۋەر ئىدى، ئەلۋەتتە. ئىگەكلىرى خالتىلىشىپ كەتكەن بەدرەڭ مەخلۇقنىڭ چىرايىغا كۈلكە ياماشتى. «جانلىق سوۋغا»لارنى مەخسۇس ھوجرىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشارىتىنى قىلىۋەتكەندىن كېيىن سورىدى:

— خۇش، ئۆزۈڭ كىم؟ نېمە تەلىپىڭ بار؟

خوجايىنىنىڭ كىچىككىنە كۈلۈمسىرىشىدىن چەكسىز ئۈمىدلەنگەن بۇ مالاي بىچارىلىق - ناتاۋانلىقنى دەرھال ئۇنتۇغانىدى:

— بۈيۈك خانتەڭرى ۋادىسىنى ئۆزىگە قاراتقان، پۈتۈن ئىسلامىيەت دۇنياسىغا شان - شەۋكىتىنى تاراتقان، ھەزرەت تەۋەسىدە ئاسمانپەلەك گۈمبەزنى قۇچاقلاپ ياتقان ئاباق خوجا ئۇنۋانلىق ئۇلۇغزات ئەۋلادىدۇرمەن ...

ئۇنىڭ تەكەببۇرلۇقى، مەمەدانلىقىنى ياقتۇرمىغان ماتتەينىڭ چىرايىدا كۈلكىنىڭ ئەسەرى قالمىغانىدى. «يوقرالىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلار - قىلماي تۇرۇپلا يوغانچىلىقىنى ئۇنىڭ!»

— مال - دۇنيا، مەنسەپ - ئەمەل دېگەنلەرگە نەزەر - گۈزەرىنى سالمايدىغان، پانىي دۇنيانىڭ راھەت - پاراغەتلىرىگە ھەۋەس قىلمايدىغان تەركىي دۇنيا دەرۋىش مەن. مۆھتەرەم بوۋىلىرىمنىڭ مۇبارەك ئىزلىرىنى تاۋاپ قىلىپ، چىرىقىنى ياندۇرۇپ ئۆتمەكتىن غەيرىي مۇددىئايىم يوق.

— ياخشى مۇددىئا، — تەستىقلىدى ماتىتەي.

— مۇبادا، جاناب ئالىيلىرى ئۆز خىزمىتىگە مۇناسىپ تاپسا ۋە مەرھەمەت قىلسا...

ماتىتەي خېلى بۇرۇنلا «ئالتۇن كولدۇرمىلىق ئىشان كېلىۋېتىپتۇ، مۇرىت - مۇخلىسلىرى كۆپ، مال - دۇنياسى ھەددى - ھېسابسىز ئىكەن»، دەپ ئاڭلىغانىدى. بۈگۈن سالام - تازىمغا كىرىدىغانلىقىدىنمۇ خەۋەر تاپقان، بىر مىڭ سەر ئالتۇن تاما قىلغانىدى. بۈگۈنكى سوۋغىلار ئۇنىڭ نەزىرىدە ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى. شۇڭلاشقا سوغۇققىنە جاۋاب بەردى:

— شاھانە ئوردىدىن قەبرىگاھنى، شاھ خىزمىتىدىن ئىستىقامەتنى ئەلا بىلىدىغان بىر تەركىي دۇنيا دەرۋىش ئۈچۈن ئەڭ مۇقەددەس جاي — يەتىملا تىلاۋەتخانىدۇر.

خوجا ئىشاننىڭ تاما خالتىسىغا تاش - تۇپراق تولغانىدى. «ۋۇي، قېرى قاقباش!— دەپ غۇدۇرىدى ئىچىدە، — شۇنچە ئىخلاس - ئەقىدە بىلەن بەرگەن جاۋابىڭ شۇمۇ تېخى؟ ياڭ جاڭجۇڭ ئالىيلىرىنىڭ مەخسۇس مەكتۇبىنى كۆرمىگۈچە ھوشۇڭنى تاپمايدىكەنسەن - دە!»

مەخسۇس مەكتۇپ، خوجا ئىشاننىڭ نەزىرىدە، چاقناپ تۇرغان گۆھەر ئىدى. بۇنى كۆرگەن ماتىتەينىڭ يۇمۇق كۆزلىرى ئالا چەكمەن بولۇپ كېتەتتى. «ئەپۇ قىلىڭ، سەئىدزادە، شەيتىنىم سىزنى كىچىك كۆرسىتىپ قويۇپتۇ، — دەپ يالۋۇراتتى ئۇ، — خالىسىڭىز، يېنىمدا قېلىڭ، پېقىرغا باش مەسلىھەتچى بولۇڭ، ئەقىل ئۆگىتىپ تۇرۇڭ...» بىراق، بۇ «گۆھەر»نى كۆرۈپ چىققان ماتىتەينىڭ چىرايىدا مەنسىتمەسلىكتەك غەيرىي ئالامەت ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۆزىنى «مۇستەقىل خاقان» ھېسابلايدىغان تەكەببۇر ماتىتەي ھۆكۈمرانلىق تەختى تەۋرەپ قالغان ئۈرۈمچى جاڭجۇڭىنىڭ بىر پارچە قۇرۇق خېتىگە پەرۋاھ قىلىپ كەتمەيتتى، ئەلۋەتتە.

قەھرىلىك چاقماق قاتمۇ - قات بۇلۇت كۆكسىنى يېرىپ ئۆتتى. ھەيۋەتلىك گۈلدۈرماما ساداسى ئاسمان ئۆلكىسىنىڭ بىپايان سۇ ئامبىرىنى چاك - چېكىدىن بوسۇۋەتتى.

— كېتىمەن، — دېدى ئالدىراپ قالغان ماتىتەي، — لازىم تېپىلغاندا چاقىرتىمەن.

ئىززەت - ئابرويى يەكسان قىلىنغان خوجا ئىشان دېمىسە بولمايدىغان مۇھىم گېپى ئەمدىلا يادىغا كەلگەندەك، ئالدىغا تەمشەلگەنىدى، شىددەتلىك ئىلتىق تۇتقان مۇھاپىزەتچىلەر توسۇۋالدى:

— يەنە نېمىگە قاراپ تۇردىسەن؟ قايت! — ئۆزىنى دالدىغا ئېلىۋالغان دەرۋىشلەرگە ۋارقىرىدى، — ھەر قايسىڭنىڭ پاناھلىنىدىغان يېرى ئەمەس بۇ، قايتىش!

— خوجام، يېغىۋاتقان يامغۇرنى كۆرۈۋاتقانلا؟

— كونا گۇمبەز، پۇچۇق شامگۆرلىرىڭنى تېپىشىۋالماسەن تېزرەك!

يولۋاستەك ھەيۋە بىلەن ئوۋغا چىقىپ، ئېچىرقاپ ھالى قالمىغان ئىمجان تۈلكىدەك قايتقان خوجا ئىشان ئۇزاق كېچىلەرنى ئۇيقۇ - ئارامسىز ئۆتكۈزمەكتە ئىدى. زىققا كېسەللى ئاخىرقى باسقۇچقا يەتكەن بىماردەك ھاسىرايتتى، تولغىناتتى، ئويلىناتتى:

«ئاھ، باش - پاناھسىز قول ھالغا چۈشۈپ قالدىمغۇ مەن؟ يېقىنلاشقىلى، ئىشەنچىسىگە، خەيرى- خاھلىقىغا ئېرىشكىلى بولماسمۇ ئۇ قېرى قاقباشنىڭ؟ ساتالمىغان ئاق - قارا مولىلىرىدىن ئىككى - ئۈچ مىڭ تۇۋاق سېتىۋالسامچۇ؟ ...»

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

رۇبائىلار

موللا مۆمىن

شەك قىلما، «ئۇ ئالەم»تەشۋىشى بىكار،
بۇ دۇنيا شەۋقىنى ئەتكىن ئىختىيار.
بىز بالا، ئۇ ئاتا(«ياراتقان»دېگەن)،
ئاتىسى بالىنى ئۇرغان نەدە بار؟

* * *

قولۇمدا كالا مۇل، ئاغزىمدا سۇرە،
ئاللاھقا تېۋىنىپ تۇرىمەن ئۆرە.
ياتقىنىم، قوپقىنىم—ھەممىسى گۇناھ،
ساۋابچۇ، بۇرادەر ھالىمنى كۆرە!...

* * *

ئىمام مېنى«كاپىر» دەيدىكەن،
ۋەجى: ئىچكەن شاراب—مەيدىكەن.
ئىچسە كاپىر، يېسىچۇ، تەۋۋا،
«ھالال-ھارام» دېمەي يەيدىكەن؟

* * *

ئۆلۈككە تۆھمەت ياش قاتىسەن موللام،①
پىدىرىگە ئۆزۈڭنى ئاتىسەن موللام.
سوراقچى پەرىشتە ئەخمەقمۇ شۇنچە،
نېمىشقا ئىماننى ساتىسەن موللام؟

* * *

ئەي ھاجى، ئايلىنىپ چىقتىڭ جاھاننى،
راستلىقتىن بىز گەپ قىل، يەشكىن گۇماننى.
—رەسۇلنىڭ يۇرتىدا يۈكسىلىش قانچە،
ئەرەبلەر نېمىدە ئۆلچەر«ئىمان»نى؟

* * *

«ئا، ب»گە قاملاشماس، ئەي نادان، تىلىڭ،
شۇڭلاشقا قازاننىڭ ئىچىدەك دىلىڭ.
ھالىڭ شۇ ۋە لېكىن مەسچىت خۇمارسەن،
ئويلاپ باق: بۇ ھالدا گۈللەرمۇ ئېلىڭ؟

* * *

پەلسەپىگە ئېيتالماي تەپسىر،
جۇپ سانلاردىن ئاشۇرۇپ كەسىر،
نەۋاقىتچە يۈرىمىز ئاداش،
خۇراپاتقا بولۇپ ئەل-ئەسىر؟

* * *

دېمىگىن ھەر ئىشنى«تەقدىر- ئىرادە»،
ئىنساننىڭ ئىدراكى ئاندىن زىيادە.
ئىشانغا قول بەرسەڭ ئېتىمدۇ ئېشەك،
ئۇ مىنەر ئۈستۈڭگە، ئۆزۈڭ پىيادە.

* * *

كۆزنى ئاچ بۇرادەر ئىمكان ساڭا يار،
پۈرسىتىڭ غەنىمەت- تېنىڭدە مادار.
ھېلىھەم يۈرەمسەن مازار ئارىلاپ،
ھوشنى تاپ، تىرىكلەر ئارىسىغا بار!

* * *

بىلمەسەڭ ئۆگەنگىن، مەلۇم بولىدۇ،
ئۆگەنگەن، چۈشەنگەن ئالىم بولىدۇ.
بىلىپ قوي: كىمكى بولسا گەر نادان،
تەقدىرگە قول، ئۆزىگە زالىم بولىدۇ.

* * *

مەي ئىچتىم ھەييامنىڭ قولى- جامىدىن،
سۆزلىدىم قۇرلاردا ئۇنىڭ نامىدىن.
—ئاپىرىن،— دېدى ئۇ،—بولايلى ئىلپەت،
رەنج كۆرۈپ يۈرمەيسەن غەپلەت دامىدىن.

---

① ئىسلام دىنىنىڭ ئايرىم مەزھەپلىرىدىكى، ئۆلگەن كىشىنىڭ يېشىنى قەستەن ئاشۇرۇپ ھېسابلاپ، ھەر بىر ياش ئۈچۈن مەلۇم مىقداردا پىدىيە ئالىدىغان، مۇشۇ ئارقىلىق ھايات ۋاقتىدا ئۆتكۈزگەن «گۇناھى»نى سېتىۋالىدىغان خۇراپىي ئادەت كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئوچېركلىرى

نىزامىدىن ھۈسەيىن

3 - سەنئەت تۈرى ۋە سەنئەت شەكىللىرى

بىز مۇناسىۋەتلىك تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ، سەئىددىيلەر ئالتۇن دەۋرىنىڭ سەنئەت تۈرى، شەكىللىرىنى ماھىيەت جەھەتتىن بىر پۈتۈن مىللىي خاسلىققا ياتىدىغان، تارماق — تەركىب لىنىيىلىرى ئىنتايىن كەڭ ۋە كۆپ خىللىق تۈر، شەكىللەر ئىدى دەپ قارايمىز. بۇ خىل شەكلى مىللىي خاسلىق، مېنىڭچە — كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئىسلام تۇرمۇشى ۋە ئىسلام چۈشەنچىسى بىر قەدەر قويۇق سىڭگەن، ئىجتىمائىي مىللىي مەدەنىيەت، مىللىي ئاڭ، شەكىل، پسىخىك ھالەت، غۇرۇر، ئارزۇ... يېتەرلىك ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، زامان، ماكان، ئىجتىمائىي تەرەققىيات، تۈزۈم روھى دەۋرى قىلىنغان ۋە بۇ خىل ھالەتلەر ئۆز ئارا زىچ بىرىكىپ، سىڭىشىپ ئالاھىدە مەۋجۇدلۇق ھاسىل قىلغان پاك مىللىي خاسلىقتۇر. ئەگەردە تارىختىكى ھەر خىل ئالاقىلەر، ھادىسە، سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن شۇ زامانلاردىكى سەنئىتىمىزنىڭ تۈر، شەكىللىرىدىگە شەرقىي ئاسىيا ياكى باشقا جايلارنىڭ جۈملىدىن ئەرەب، پارس، ھىندى، تاڭغۇت، موڭغۇل، خەنزۇ، مانجۇ ۋە باشقىلارنىڭ سەنئەت تۈر، شەكىللىرى ياكى بۇ خىل تۈر، شەكىللەرنىڭ تەسىرلىرىمۇ ئارىلاشقاندۇ... دېگۈچىلەر بولسا، (مېنىڭچە بىزگە ئۇ چاغلاردا ئەرەب، پارس... لارنىڭ بەزى تىل، تۇرمۇش، دىنىي ئادەت... لىرى شەكلەن تەسىر سۈپىتىدە يۇقۇندى بولۇپ كىرگەنلىكى راست) بىز ئۇلارغا: بۇ خىل تەسىرلەر پەقەت بىر ئەزىم دەرياغا باشقا دەريا، ئېقىنلاردىن بىر نەچچە قاچا سۇنىڭ قوشۇلۇپ كەتكىنىدەكلا شەكلەن تەسىرلەر ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتمە قىلىمىز. ھەتتاكى شۇ زامان ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ خىل شەكىل، تەسىرلەرنى مىللىي سەنئەت تۈر، شەكىللىرىمىزنىڭ تەقلىدچىلىك ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن شۈمۈرۈۋېلىپ پايدىلانغانلىقىنىمۇ ئىنتايىن قىممەتلىك ئىجابىي ھالەت ياكى بىباھا سەنئەت ئىستىلى ئىدى* دەپ تونۇيمىز. چۈنكى بۇ خىل شۈمۈرۈۋېلىش تارىخىمىزدا ھېچقاچان يېقىنىش خاراكتېرىدە ئەمەس بەلكى يېقىندۇرۇش — (ئۆزلەشتۈرۈۋېلىش) ئاساسىدا داۋام

* بېشى ئۆتكەن سانلاردا

ئەتكۈزۈلگىنى ئۈچۈن ئۇنى خاسلىققا تەگكەن داغ ھېسابىدىن ئەمەس بەلكى خاسلىققا قوشۇل-
غان زىننەت، قىممەتلىك مەنىۋى بايلىق ھېسابىدىن ئالقىشلاش، قەدىرلەش — شۇ زامان
دەۋرىي روھىنىڭ مۇقەررەر ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. دېمەك بۇ يەردە مۇقەررەر خۇلا-
سە شۇكى، ئۇ چاغلاردىكى ئۇيغۇر مىللىي سەنئىتىنىڭ تۈر، شەكىللىرى خۇددى پروفېسسور يول-
داش جاۋسۇگۇاڭ تەسۋىرلىگەندەك: ئۇ قەدىمىي غەربىي دىيار سەنئىتىنىڭ نوقۇل داۋامى
بولۇپ، ئۆز ئالدىغا ئالاھىدە سەنئەت ئىدى. ئۇ شەرقىي ئاسىيا سەنئەت سىستېمىسىغىمۇ، ياۋ-
روپا سەنئەت سىستېمىسىغىمۇ ئوخشىمايتتى... ئۇ سەنئەت ئۆزىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا
ھىندىستان، پارس، ئەرەب، شىمالدىكى كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەر ۋە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتى-
كى خەنزۇلار مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە يولۇققان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئىچىدىكى ھېچقايسى-
سىغا ئوخشىمايتتى. ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل گەۋدە ھاسىل قىلىپ دۇنيا مەدەنىيىتىگە ئۆزگىچە
تۆھپە قوشقان... (《شىنجاڭ ئەدەبىيات—سەنئەت خەۋىرى》 1986 - يىل 1 - سان 46—47- بەت-
لەر) سەنئەتنىڭ تۈر، شەكىللىرى ئىدى...

بىز بۇ سەنئەتنىڭ تۈرى ۋە شەكىللىرى دېگىنىمىزدە: بىر پۈتۈن مىللىي سەنئەتنىڭ
ئىككى چوڭ تۈر — (ئېقىن)نى يەنى 1 - قەلەمدە سەنئەت ياكى يېزىق، سىزىق مەنبە قىلىنى-
دىغان سەنئەت تۈرىنى، 2 - قەلەمسىز سەنئەت ياكى يېزىق، سىزىق مەنبە قىلىنمايدىغان
خەلق سەنئىتى تۈرىنى ۋە مۇشۇ تۈرلەرنى چۆرىدىگەن سانسىزلىغان سەنئەت شەكىللىرىنى
كۆزدە تۇتىمىز. تارىخىي خاتىرىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە: قەلەم سەنئىتى تۈرىنىڭ شۇ چاغ-
لاردىكى رەسمىي ئىجتىمائىي ئاممىۋىلاشقان تەركىبىگە ئومۇمەن سەھنە- ئەممدانلاشتۇرۇلغان
ئاپتورلۇق سەھنە ئويۇنلىرى — يەنى كۈي - ناخشا، كونسېرت، مۇزىكا، ئەلشاد — (ئومۇممخور)،
داغدۇغ — (گېمەن)، ئولام ياكى ئولامچىلىق — (خەۋەرلەندۈرۈش، جار سېلىش خورى)، مەش-
رەپ، مۇتەيۋە — (سەھنە ئېيتىشۋازلىقى)... لەر — (بەزى ماتېرىياللاردا 99 خىل دەپ تە-
رىپلەنگەن)نى تولاراق مەنبە قىلغان، كۆپ خىللىق شەكىللەر بىرلىكلىرى بىلەن ئىپادىلىنىپ
تۇرىدىغان زامان شەكىللىرى — (مەلۇم سىياسىي، ئىجتىمائىي تۈزۈملەرگە بېقىنغان سەنئەت
شەكىللىرى) كىرەتتى. بۇ خىل سەنئەت تۈرىنىمۇ يەنىلا مۇنۇ تۆت چوڭ ئۆزگىچە شەكىلگە
يەنى بىر - بىرىدىن ئۇرغۇن ھالەتلىك تارماق شەكىللەر بىلەن شەكلەن پەرقلىنىپ تۇرىدى-
غان شەكىللەرگە تۈرلەندۈرۈشكە بولاتتى. بۇ تۆت خىل ئۆزگىچە شەكىل: ① سەھنە — ئەمە-
دان سەنئەت شەكىللىرى ياكى ئۆملۈك سەنئەت شەكىللىرى، ② ئوردا - مەھكىمىلەر ياكى
ئەھلىي سەلتەنەتچىلەر سەنئەت شەكىللىرى، ③ دىنىي سەنئەت ياكى دىنىي ھەمدۇ - سانا
سەنئەت شەكىللىرى، ④ داستانچىلىق ياكى مەدداھلىق — (ئاقما - كوچمە) سەنئەت شەكىللى-
رىدۇر. بۇنىڭ ئالدىنقى ئىككى خىلى 16 - ئەسىردىن ھازىرغىچە ئۆلىنىپ كېلىۋاتقان — مۇ-
زىكا، سۆز — (تېكىست)، ئاھاڭ، ھەرىكەت — (ئاساسەن ئۇسسۇل)دىن ئىبارەت تۆت تەركىبلىك
ھالەت بىرلىكىدە قىياپەتلىنىدىغان، گىردىم ۋە سۆلەت تۈزۈش ھاجەت بولغان ۋە مۇكەممەل
مىللىي شەكىللەر خاسلىقى بىلەن دۇنياۋى ئىلمىي سەنئەت ئۇستۇنلۇكىدە شۆھرەتلىنىپ كەل-
گەن ئەڭ تۈپ شەكىللەردۇر. 3 - خىل سەنئەت شەكىللىرى بولسا مەلۇم دىنىي كۈچلەر بولۇپ-
مۇ شۇ زاماندىكى تەسەۋۋۇپ كۈچلىرىدىگىلا خاس، ئىجتىمائىيەت ئۈچۈن سەلبىيلىك ماھىيىتى
ئېغىرراق، ئىپتىدائىي ئىدىئاللىستىك ئەپچەش سەنئەت شەكىللىرىگە ياندىشقان بىر خىل سەنئەت

شەكىللىرىدۇر. بۇ شەكىل — ئاساسەن مەلۇم بىر ئەر باشلامچىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئىبا-دەت ئۇقۇمىدا ئۇيۇشتۇرۇلىدىغان سۆز — (ھۆكمەت)، ھەرىكەت — (ساما . . .) بىلەنلا تۈس ئالىدىغان، دىنىي ئورۇنلار، ئۆيلەر ھەتتا ئوچۇقچىلىقتا ئورۇنلىنىدىغان بولغىنى ئۈچۈن ئال-دىنقى ئىككى خىل سەنئەت شەكىللىرىگە ياكى مۇزىكا، ئۇسسۇل، سۆز، ئاھاڭ بىرىككەن سەن-ئەت شەكىللىرىگە ياندىشالمايدىغان، كېيىنكى چاغلار ئۈچۈن غەلىتىلىك ئالاھىدىلىكى بىلەن سورۇنسىز — (قەدىرسىز)لىشىۋاتقان، بىر خىل ئىسكەتسىز سەنئەت شەكىللىرىدۇر. 4 - خىل سەنئەت شەكىللىرى بولسا — يۇقىرىقى شەكىللەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىدىغان «تەييارغا تەي-يار»، «نەخقە—نەق»، ئەڭ كۆڭۈللۈك ۋە ئەڭ ئاممىۋى، ئىجراچىلىرى جەلپداش، ئەل- يۇرت — (مەھەللىۋى) سەنئەت شەكىللىرىدۇر. بۇ خىل سەنئەت شەكىللىرىنىڭ تەقلىدىي داۋامى ھازىر-غىچىلىكمۇ خەلقىمىز ئارىسىدا «ۋەزخانلىق ياكى مەدداھلىق»، «كوچا نەغ-مىسى»، «جان نەغمە»، «تىلەم نەغمىسى»، «نەخ نەغمە»... دېگەندەك ناملار بىلەن ساقلىنىپ كەلمەكتە. ساماۋەر، ئاشخانا، مەيخانىلار...دىمۇ بۇخىل نەغمىلەرنىڭ داۋام قىلىۋاتقانلىقىنى ھېلىھەم دائىم ئۇچرىتىپ تۇرماقتىمىز.

+++++++◁ «تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن ▷+++++++

....
ئاقار ئۆرلەپ يىراقلارغا،
راۋانى قوش ئىرۇر نەغمە.
يارالغاندا يېپىشقاندۇر،
مۆجىزىلەر ھەمرىيى نەغمە.
....
چۈمەنزاردىن، باياۋاندىن —
بېيىك① ئاتلاپ كېتۇر نەغمە.

ساراي، ئايۋان، ئېتىز، خامان—
بايانى مىلك ئىرۇر نەغمە.
....
جاھاندا تەڭدىشى يوقتۇر،
قۇياشتەك بىغۇبار نەغمە.
شىپادۇر ھەممە دىللارغا،
بۇ ئەلنىڭ خەزىنىسى نەغمە.
— «ئاي چاغ كويلىرى»دىن ②

تېماتىك زۆرۈردىيەتلەر تۈپەيلىدىن تەرىپاتىمىزدىكى شەكىللەرنىڭ بەزىبىر مىسالى تەركىبلىرى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز.

سەھنە — ئەمدان سەنئەت شەكلىگە ئائىت بەزىبىر مەنبەلىك مىساللار

شۇ زامانلار خاسىيىتى بىلەن ئىجادىي يېڭىلىق سۈپىتىدە جەمئىيەتلەشكەن يېڭى سەنئەت شەكىللىرىنىڭ ئەڭ يىرىك مىسالى تەركىبلىرىدىن بىرى—سەھنە — ئەمدان سەنئەت شەكلىدۇر. بەزىبىر سەنئەت تەتقىقاتچىلىرى بۇخىل سەنئەت شەكلىنى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئىجتىمائىي سەھنە—ئەمدان سەنئىتىنىڭ كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىردىكى مۇقەددىمىسى ياكى يېڭىلىنىش باسقۇچىنىڭ ئارىلىق بېكىتى ئىدى دەپ قاراشماقتا. مېنىڭچىمۇ شۇنداق. دەرۋەقە بۇ ئارىلىق— ئىجتىمائىي ئەقىل، ئىدراك، مۇھەببەت، ئىنسانىنىڭ ئىجتىمائىي ئازادلىقى، بولۇپمۇ ئايالالرنىڭ

---

① بېيىك — ئېگىز - ئېگىز تاغلار مەنىسىدە. ② «ئاي چاغ كويلىرى» — ئاي چاغ — كۆڭۈللۈك شۇ زامان ئوخشاتمىلىقى بىشارەت قىلىنغان بۇ كويلەر — (قوشاق، غەزەللەر) شۇ زامانلاردىن بىزگىچە شەكلىنى يېڭىلاپ مەزمۇنىنى يوقاتماي، ئۇلىنىپ كەلگەن تارىخىي قوشاقلاردۇر. مىسالىمىزدىكى بۇ قوشاق-لارنى مەن 1951- يىلى قارا قۇرۇمنىڭ ئازغانسال دارىسىدىكى پېرىخۇن ھەسەيدىن باقشىنىڭ قولىدا ساقلىنىپ تۇرغان «سەيدە خانلار» ناملىق خەلق داستانىنىڭ «ئاي چاغ كويلىرى» قىسمىدىن كۆچۈرۈۋالغان ئىدىم. — مۇئەللىپ.

ئىجتىمائىي تەقدىرى، ھۆرلۈكى، تەڭلىلىكى، مەدەنىيە، تەربىيە، ئىنسان غورۇرى، ئىلمىي ئالى، ئۈمىد - ئارزۇلار...ھەققىدىكى ئىجابىي تېمىلار ئوچۇق يورۇتۇلغان، سەنئەتنىڭ ئىجتىمائىي رولى، دەبدەبىسى، كۈچى بىر قەدەر جارى قىلدۇرۇلغان،سەنئەت ئىددىيىسى،سەنئەت كۈچلىرى ۋە ھامىيلىق سەنئەت مۇئەللىپلىرى بىلەن سەنئەت كوللېكتىپلىرى — (بىرلىكلىرى)، تۆرلۈك كونا زامان دىنىي خۇراپات، توسالغۇلاردىن خالاس قىلىنغان، بېيىغان، بىرقەدەر يېتىلگەن پۈرسەت ئاردىلىقتۇر. شۇڭا بۇ ئارىلىقنى ھازىرقى زامان سەھنە سەنئىتىمىزنىڭ كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەردىكى بىر ئۇلانما — (يېتىلىنىش) مۇقەددىمىسى دېيىشكىمۇ ھەقلىقمىز. ئەلۋەتتە. شۇ زامانىنىڭ سەنئەت يادنامە تەۋرۈكلىرىدىن بىرى بولغان «ئۇشۇشاق» سەھنە سەنئەت شەكلى بۇ قارىشىمىزنىڭ ئەمەلىي دەلىلىدۇر.

«ئۇشۇشاق» ئەرەبچە سۆز بولۇپ، مۇھەببەت دېگەن مەنىدە. بۇ سۆز سۇلتان ئابدۇرەشىتخان زامانىدىن بۇيانقى سەنئەت تىلىمىزنىڭ لۇغەت تەركىبىدە بىرگە مەنسۇپلىشىپ ياكى ئۆزگىرىپ تۇرۇپتۇ. «سۆيگۈ» نىڭ ئورنىنى ئالغان بۇ ئاتالغۇنىڭ ئەسلى مەنە دائىرىسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى ھازىرغىچە بىلىپ كۆرگىنىمىز يوق. بىراق بۇ ئاتالغۇدىن «ئۇشۇشاق» توغرىسىدا بىرگە مۇنداق بىر خاتىرە يېتىپ كەلگەن: «...مۇسۇلمانلىقتا كۆپۈرانە— ناشايان قىلىقلار، ساز، نەغمە - ناۋالار، كۈلكە — ئەپسانە قىلىقلار...قەتئىي تەرك ھېسابلانغان زامانلارنىڭ بىرى ئىردى. پىر -ياران - ئۇلۇغلارنىڭ پايى - قەدەملىرى تېخىيەتمىگەن، دۇئا - نەپەسلىرى تەسىرى پۈرسەت تاپمىغان ئۇلۇغ ئىقىن بويلىرىدىكى يەر باشى سەھراسىدا شاھ تاتارلىق ① چوكان سىككەك - خاتۇن ئامەتلىرى ئاسرانغا ئۆرلەپ شاھى رەشىدىل ئەزىم ② بىلەن 40 كېچە - كۈندۈز كۆپرانە- ناشايان «ئۇشۇشاق»بىدئەتلىكى سادىر ئەتتىلەر... شاھى ئالەم شادلىقى خالايىققا ئالقىش ئەتمەك ۋاجىبلىنىپ، بىدئەتلىك قىلىدىغان تەرسائى بەندىلەرنىڭ سانى ئېشىپ، نوخالىرى ئۆرلەپ، ئاشكارا ئۇشۇشاق قىلماققا تۇتۇندىلەر...بۇ ئىش ئادەت بولۇپ يايىلدىلەر...شاھى ئالەم چوكان خاتۇنى بىرلە 40 كېنىزەك، 40 ئەللامە، سىپاھ ھەمراھ ئەيلەپ كۆكيەر، يۇلبۇرسى ③ ئوردىگاھلىرىدا ④ ئۇشۇشاق رەققاسلىرى، شادلىق كۆرسەتتىلەر...تاراتتىلەر، بۇ چاغلار تارىخقا تۇققۇزيۈز ئەللىك يەتتە رەجەپ، شەئبان ⑤ ئىدىلەر...» — («سەئىدنامە» پارچە قوليازما 6 - بەت) ⑥.

بىزگە مەلۇمكى، دەرۋەقە كونا ئىسلامىيەت پرىنسىپلىرىدا مۇسۇلمانلار خۇدايى تىرىكچىلىكتە سۈننەت بۇيرۇلمىغان ياكى ۋاجىب قىلىنمىغان غەيرىي ئىبادەت ۋاستىلىرىدىن، شەكىللىرىدىن — (ھەرخىل سەنئەت چالغۇلىرى، سەنئەت گىرىملىرى، سەنئەت كىيىم - كېچەكلىرى، سەنئەت سورۇنلىرى، سەنئەت تىل، يېزىق، قىلىقلىرى، سەنئەت بۇيۇملىرى...) يىراق — خالىي

---

① شاھ تاتار— مەكىتنىڭ ھازىرقى قومۇش مەھەللە كەنتى. ② رەشىدىل شاھى ئەزىم—سۇلتان ئابدۇرەشىتخاننىڭ بىرخىل سۆپەت نامى يەنى بەزىبىر دىندار تارىخچىلار قويغان سۆپەت ئىسىم. ③ كۆكيەر، يۇلبۇرسى — قاغىلىقتىكى ھازىرقى كۆكيار، يۇۋۇس كەنتلىرىنىڭ نامى. ④ ئوردىگاھ — ھەربىي گازارما. ⑤ رەجەپ، شەئبان — 7 - ، 8 - ئايلار. ⑥ «سەئىدنامە» — سەئىد ئاسىپ ۋاخانى — (ئېھتىمال ۋاخان تاجىكى بولسا كېرەك — ئا) ئىسىملىك بىر كىشىنىڭ كۆچۈرمە ئاپتورلۇقىدا 1911 - يىللىرى ئەتراپىدا كۆچۈرۈلۈپ كۆپەيتىلگەن پارچە رىسالە. ئىشانلار تارىخىمۇ ياكى سەئىدلەر تارىخىمۇ ئۇنىسى ھازىرچە نامەلۇم.

تۇرۇشلىرى تەكشىلەنگەن ياكى قەيت قىلىنمىغانلىقى بەرھەقتۇر. ئەمما سۇلتان ئابدۇرەشىتخان ئىسلامىيەتنىڭ 10 - ئەسىرلەردىكى بۇ ئۇقۇملىرىدىن 16- ئەسىر دەۋرى شارائىتى بويىچە چەتنەپ، غورۇرى غالىبلىقى بىلەن مىلادى 1550 - يىلى 7 - ، 8 - ئايلاردا تەسەۋۋۇپ كۈچلىرىنىڭ دىققەت ئېتىبارىدىن يىراقراق، ئۆزىنىڭ ئوردىگاھلىرىدىن يېقىنراق، ئەڭ پاك، ھاۋالىق، باغ - چىمەنلەر كانى، چېچەن، قەلبى پاك، زېرەك ئاھالىلەر ئارىسى- ئۇلۇغ ئېقىن بويىدىكى يارباش — (قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى ئۇلۇغ دەريا يەنى ئۇلۇغ ئۆستەڭ ۋادىسىدىكى يار بېشى سەھراسى) تا 26 ياشلىق مەھبۇبى مەلىكە، سازەندە ئامانىسا — (ھېكمەت شاھ تاتارلىق يەنى ھازىرقى قومۇش مەھەللىلىك) خېنىم بىلەن (ئابدۇرەشىتخان ئۇ چاغلاردا 39 ياشلاردا ئىدى — ئا) جايلىشىپ ئوشاقلىق بىلەن مەشغۇل بولغان، ئىشقى ئويۇن، ئىجادىيەت پەيزىنى سۈرگەن. ئېنىقراق ئېيتقاندا بۇ جاينى يازلىق ئارامگاھ قىلىپ مەلىكە ئامانىسانىڭ ئوشاق ئۇسۇلى — (مۇھەببەت ئۇسۇلى) ۋە ئۇنى چۆرىدىگەن سەككىز ئۇسۇل پەردىسى، ئوشاق نەغمىسى ھەم ئۇنىڭ يەتتە نېقراتلىق ساز قىسمى، ئوشاق ئەلنەغمىسى — (سەھنە كونسېرتلىرى) ۋە ئۇنىڭ بىر نەچچە خىل ئۇسۇل شەكىللىرى ئىجاد قىلىشىغا ۋە ئۇنى جەمئىيەتلەشتۈرۈشىگە — (سەھنە — ئەمەلىلاشتۇرۇشىغا) ئىلھام- مەدەت بەرگەن، يېتەكلىگەن. خۇددى «ئاي چاغ كۆيلىرى» دا تەسۋىرلەنگەندەك:

...قىرىق قىز قىرىق خىل قىلىق ناز بىلەن،   قىزىرىپ قارداشلار قىرىق كۈلەپ كۈلگەن،
قىرىق سۆز، قىرىق ئۈن، قىرىق ساز بىلەن،   قىرىق پىرلىق قەدىردان قېدىرى① بىلەن

....

دېگەندەك ھالەت بولغان. شۇنداقلا خۇددى ئۇيغۇر موللا ئىسمەتۇللا مۆجىزىنىڭ 1854 - يىلى يازغان «تەۋارىخ مۇسىقىيۇن» — (مۇزىكىلار تارىخى) دېگەن ئەسىرىدە قەيت قىلىنىشىدەك شۇ قېتىملىق ئارامچىلىقتا مەلىكە ئامانىسا خېنىم بىر قىسىم مۇزىكا ئەسىرىنىڭ باش ئورىگىنالىنى شۇ جايدا ئىشلىگەن:

....

كىشى كەلدى جاھانغا كۆردى تەڭسىزلىك بالاسىنى،
خۇداۋەندە قوبۇل قىلغىن پەقىرلەر ئىلتىجاسىنى.

چىمەندە گۈل ئېچىلغاندا قىلۇر بۇلبۇل نېچۈك تاقەت،
شۇ چاغ بۇلبۇل تۇرالمدۇ جاراڭلاتماي ناۋاسىنى.

ئادالەت بىرلە دۇنيادا ھۆكۈم سۈرسە ئۇلۇغ خىسلەت،
شۇڭا ئەل باش پاناھ دەرلەر دىيارىم پادىشاھىنى.

ھەقىقەت ھەم ئادالەتنىڭ ئۇلۇغ سەردارىنى يادلاپ،
نەفىسە ② چالدى شۈكرانە قىلىپ بۇ پەنجىگاھىنى.

«تەۋارىخ مۇسىقىيۇن»دا مۇنداق دېيىلىدۇ: «... مەلىكە ئامانىسا خېنىم سۇلتان ئابدۇرەشىتخاننىڭ خانىشى ئىدى. ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ يېگانە شائىرەسى بولۇپ «دىۋان نەفىسى» — (نەفىسە شېئىرلىرى توپلىمىسى) ناملىق شېئىرلىرىدىن بىر كىتاب يازغانىدى. خەتتاتلىقتا ئۇستۇن ماھارەتكە ئىگە ئىدى. مۇزىكا ئىلمىدىمۇ شۇنداق كامالەت ئىگىسى ئىدىكى، سۇلتان ئۇنىڭغا تاقەتسىز ئاشىق ۋە ئىختىيار شەيدا بولغانىدى...» ...«خۇدايى تائالا بۇ قىزغا شۇنداق ئەقىل- پاراسەت ئاتا قىلغانىدىكى ... «دىۋان نەفىسى»نى يازدى. خوتۇن - قىزلارغا نەسىھەت قىلىش مەزمۇنىدا «ئەخلاقى جەمىلە» — (گۈزەل ئەخلاق) ناملىق بىر كىتاب يازدى. «شۇرۇھۇل قۇلۇب» — (قەلبلەر شەرھى) ناملىق بىر رىسالە يازدى.

① قېدىرخان يەركەندى كۆزدە تۇتۇلغان. ② «نەفىسە» — ئامانىسا خاننىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى ياكى سۈيەت نامى بولسا كېرەك — ئا.

شائىرلىق، نەغمىچىلىك، خەتتاتلىق توغرىسىدا بۇنىڭدەك مەنىلىك كىتاب ئاز. «ئىشرەت ئەنـ
گىز»، ناملىق بىر مۇقامىنىمۇ بۇ مەلىكە ئىجاد قىلغانىدى... 34 يېشىدا تۇغۇتتا ۋاپات بولـ
غان...» («ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدىن تېزىس» 140 - بەت).

ئەپسۇسكى، شۇ زامان جاھالەت كۈچلىرىنىڭ ئوردا ئىشلىرىدا ياماشقان ۋەكىل گۇرۇھلىرى
ياكى تەرسا «پىر - ئالى» تەسىردارلارنىڭ پىتنە - خۇسۇمەتلىرىدىن ھەزەر ئەيلەش، ساقلىـ
نىش زورۇرىيىتى بىلەن بۇ خىل ئەمگەكلەرنىڭ مۇئەللىپلىك شەرىپى سۇلتان ئابدۇرەشىتخان
نامى بىلەن شۆھرەتلەنگەن — (ئاتالغان) ئىدى. ئەڭ ئەپسۇسلۇق يەنە بىر ئىش شۇكى، سەئىـ
دىيەلەر نەسەبلىرىگە مەنسۇپسىزلىقى تۈپەيلىدىن ئۇيغۇر سەنئىتىنىڭ جۇملىدىن ئۇيغۇر مۇزىكا
سەنئىتىنىڭ شۇ چاغلاردىكى داھى ئىجادچىلىرى — ئامانىنساخان، قېدىرخان، مەھمۇد ئاكا...
لارنىڭ ئاشۇ تارىختىكى ئىجادىي تۆھپىلىرى سەئىدىيەلەر تارىخچىلىرى تەرىپىدىن تۈزۈكرەك
شەرھىيلەنمىگەن ياكى ئىجادىي ئېتىبارىدىن چەتتىرەك قالدۇرۇلغانىدى. خەلقىمىز ئۆزىنىڭ
تارىخىنى تارىخقا ئۇلاپ رىۋايەت شەكلى بىلەن ئەجدادلارغا ئىز - سېلىپ تۇرۇشتەك پىسىخىك
خۇسۇسىيەتلىرىدە بۇ خىل قىممەتلىك تارىخنىڭ ئىزىنى يوقىتىپ قويغىنى يوق. بۇنىڭغا
ھازىرچە بىرلا مىسال شۇكى، شۇ چاغلاردا يۇقىرىقى زاتلار بىر ياز ئېھتىيات ئارامگاھى قىلغان
جاي — «ئۇلۇغ ئېقىن يەر باشى»نى (بەزىلەر كېيىنكى چاغلاردا «يار بېشى» دەپ خاتا تەلەپپۇز
قىلىپ ئادەتلەنگەن — ئا) ھازىرغىچىلىكمۇ ھازىرقى زامان سەھنە ئەلنەغمىسى — (سەھنە مۇزىكا ئو-
مۇمىي خورى، سەھنە ئۇسسۇل دەبدەبىلىرى ھەم سەھنە سەنئەت نامايىشلىرى...)نىڭ ئىپتىـ
دائىي مۇقەددىمىلىرى ياكى يېڭىلانغان مۇقەددىمىلىرى ھېسابلىنىدىغان «ئوششاق» باشتىلا— تۇنجى
قېتىم ئىجاد قىلىنغان جايىنى تارىختىكى ئورۇن شەرىپى بىلەن «ئوششاقباش» — (ئوششاقـ
چىلىق باشلانغان جاي مەنىسىدە) نامى بىلەن ئاتاپ، يادلىنىپ كەلگەن. دەل مۇشۇ يەردە
ھازىر ھەقلىق ھالدا شۇنىمۇ ئىزاھلاش زۆرۈركى، بۇ قىممەتلىك سەنئەت ئادرېسىنى قانداقتۇر
كېيىنكى چاغلارنىڭ بەزى «بىلەرمەن»لىرى «ئوششاقباش» — (ئىسكەتىمىز، قولاشمايدىغان،
ئوششاق - چۈششەك خەلق...ياشايدىغان يۇرت...) ئۇقۇمىدىن چۈشىنىپ، سەلبىي مەنىلىك سۈپەت
ئىسىم ئۇقۇمىدىن ئاتاپ كېلىشكە باشلىغان. ھازىرقى چاغلارغا كەلگەندە بولسا تېخىمۇ يىراقـ
لىشىپ (50 - يىللاردىن بۇيان) ئۇ يەرنى «ئوششارباش» — (ئوششار ئەمەس باشنىڭ
تەتۈر ھەمراھسى) ئۇقۇمى بىلەن ئاتاپ كېلىشمەكتە. بۇ بىر ئاكسىز پېشكەللىك ھېسابلانسا
ئەجەب ئەمەس.

+++++++◁ «تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن ▷+++++++

قانداقلىكى بىرەر ئىشنى ئىشلەشتە،
ئاخىرىنى ئويلاپ كۆر، قالما تەشۋىشتە.
....

ئەيىبلىمە بىراۋنى ئويلىماي كۆرمەي،
ئۆز ئەيىبىڭنى دوستۇم ياخشىراق بىلمەي.
....

كىرىشمەكچى بولساڭ بىرەر ئىشقا ئۇدەم،
چىقىش يولىنى كۆزلەپ ئاندىن باس قەدەم.
....

كىمنىڭكى يار بولسا بىر بۇردا نانى،
ئۆزىگە يارىشا ئۆي - ئاشيانى.

— ناسىر خىسراۋ

بۇ خىل ئىجابىي سەنئەت ۋەزىيىتىنىڭ شۇ زامانغا نىسبەتەن بولغان ئىلغارلىق ۋەزنىنى
تۆۋەندىكىچە يەكۈنلەش مۇمكىن: ① جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي سەنئەت ئەركىنلىكى، بولۇپمۇ
ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي سەنئەتكە كىرىش ئورنى (كونا دىنىي، ئەنئەنىۋى خۇراپىي ئادەت،
بېسىم - رامكىلاردىن قۇتۇلۇپ جەمئىيەتكە يۈزلىنىش ئورنى) ھاكىمىيەت كۈچى بىلەن

كاپالەتلەندۈرۈلگەن. [2] ئۇسسۇل بىلەن ھەرىكەتلەر قىياپەتلىنىدىغان مۇزىكا، مۇزىكا بىلەن شەكىل ئالىدىغان ئارىلاشما ھەرىكەت، ئۇسسۇل ۋە بۇ خىل سەنئەت ھالەتلىرى ئورۇندىلىنىدىغان چوڭ سەھنە — (ئىجتىمائىي ئىلمىي سەنئەت سورۇنلىرى) مۇتلەق جەمئىيەتلەشتۈرۈلگەن، كېڭەيتىلگەن، دەخلىسىزلەندۈرۈلگەن. [3] سەنئەتنىڭ ھەر قانداق تۈر، شەكىللىرىنى مەۋجۇد دۇنيا مۆجىزىلىرىنى ئۆرنەك، ئەۋرىشكە قىلىپ ئەركىن تاللايدىغان، ئەركىن ياسايدىغان ھەم بۇ ساھەدىكى كەسپىي، ئىجادىي، مۇلازىمەت... ئىشلىرىنى دەخلىسىز ئىشلەشكە بولغان يېڭى ئىجتىمائىي ئادەتكە ئۇل سېلىنغان، يول قويۇلغان. [4] سەنئەت سېپىدىكى ئىجادىيەتلەرنى، سەنئەت بەلگىلىرىنى، ۋاسىتىلىرىنى، شەكىللەرنى، ماتېرىياللارنى، مەنبەلەرنى، ئورۇن ۋە ھەرخىل سەنئەت بۇيۇملىرىنى بەرپا قىلىش، ياساش، تېپىش، ئىشلىتىش، زۆرۈرى ئىجتىمائىي كەسپ - ھەرىكەتلەر قاتارىدا ئېتىبارلىنىدىغان، قوغدىلىدىغان ۋەزىيەت تۇرغۇزۇلغان.

بۇ يەردە شۇنىمۇ قەيت قىلىش لازىمكى، بۇخىل سەنئەت شەكىللىرى بىلەن سەنئەت ۋەزىيىتى ھامان يەنىلا شۇ زامان ئەنئەنىۋى جەمئىيەت تۈزۈمىنىڭ — (ھىللىي فېئودالىق تۈزۈمىنىڭ) ئېتىقاد، ئەدەب - ئەخلاق دائىرىسىدىن يەنى شۇ زاماننىڭ شارائىت چەكلىمىسىدىن ئاساسەن ھالقىپ كېتەلمەسلىكتەك سەلبىي ئەھمىيەتتىن تولۇق خالىي بولۇپ كېتەلمىگەن. بۇ ھالەت تولىراق ئەر - ئاياللار ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت تېمىسىدا شۇ دەۋرنىڭ فېئودالىق مۇناسىۋەت ئەنئەنىلىرىنى چىقىش قىلماي مۇمكىن بولمىغانلىقى، دىنىي سەۋەبلەر ياكى مەلۇم ئىدېئولوگىيىلىك تەسىر، بېسىملار سەۋەبلىرى تۈپەيلىدىن (سۇلتان سەئىدخان، ئابدۇرەشىتخانلارنىڭ ئاتالمىش تەسەۋۋۇپ ئېتىقادچىلىرىغا دىنىي، روھىي جەھەتتىن ئىختىيارسىز ئېتىقاد قىلىشقا توغرا كەلگەنلىكى تۈپەيلىدىن) ئىجتىمائىي ئەركىن سەنئەت رەقىبلىرىنىڭ يەنىلا خىرىسمەنلىك بىلەن مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشقانلىقى، بەزىبىر ئەرەب، پارس... تىل رامكىلىرىنىڭ ئۇيغۇر سەنئەت تۇرمۇشىغا ئۇسسۇپ كىرگەن ۋە كىرىۋاتقانلىقى ھەمدە يېڭى ئادەت كۈچلىرىنىڭ كونا ئادەت كۈچلىرى بىلەن كۈچ سېلىشتۇرمىدا يېتەرلىك ئۈستۈنلۈك تىكلەپ تۇرالمىغانلىقى... ھالقىلىرىدا ئىپادىلىنىپ تۇرغان. بۇ خىل «زامان چاتىقى» كونا ئىسلام ئىدېئولوگىيىسى پرىنسىپلىرىغا ئارىلىشىپ تارىختا ھامان بىزنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتىمىز بىلەن زىددىلىشىش مادارىدىن ھازىرغىچىمۇ قېلىپ قالغىنى يوق، ئەلۋەتتە.

سەئىدىيىلەر ئالتۇن چاغلىرىنىڭ يۇقىرىقىدەك زىددىيەتلىك سەنئەت مەۋقەلىرى — (مەدەنىيەت مەۋقەلىرىمۇ ھەم) توغرىسىدا ئەينى زاماندا سۇلتان ئابدۇرەشىتخان ھۇزۇرىدا ئۆتكەن يەكەنلىك شائىر ئاياز بەگ مۇنداق يازىدۇ:

ساقى مەي پەرەخبەخش تۇتكىم باھار كەلدى، بولدى چىمەن مۇنەۋۋەر - ئېچىلدى رەڭگى گۈللەر،
ئىشرەت زامانى يەتتى ئول گۈلئۇزار كەلدى. تۇت جام روھ پەرۋەركىم غەمگۇزار كەلدى.

بۇ شېئىرنىڭ مەنە تەرجىمىسى مۇنداق:

ئى ساقى خۇشاللىق بەخش ئەتكۈچى شارابىڭنى سۇنغىل، چۈنكى باھار كۈنلىرى كەلدى. خۇشاللىقنىڭ زامانى يېتىپ كەلدى. گۈل يۈزلۈك سۆيگۈنىمىز كەلدى. چىمەن باغلار جۇلالىنىپ رەڭمۇ - رەڭ گۈللەر ئېچىلدى. شادلىق شارابىنى ئۈزمەي قۇيغىنكى، دەۋرىمىزنىڭ دەرمانى كەلدى.

يەنە ئابدۇرەشىتخان جەمئىيىتىنىڭ سەنئەت ئۇستازلىرىدىن بىرى — يازغۇچى، مەشھۇر ئالىم قېيدىرخان يەركەندى شۇ چاغلارنىڭ سەنئەت ۋەزىيىتى توغرىسىدا توختىلىپ:

مۇقام جاھاندا ئاڭلانغان ساياسى، ھېچ تەڭ كېلەلمەس بۇلبۇل ناۋاسى،
جاھانغا جاڭگى قالغۇن ساداسى، ئالەمدە يوقكى بۇنىڭ باھاسى.

....

ھەشتاردىمىز قىلسا خەندان دىيارىمىزنىڭ گۈلىستانىدا،
قوزغۇن ئۆلۈپ، بۇلبۇل كۈلەر نەغمە-مەشرەپ داستانىدا.
12 چوڭ تولۇن ئايدەك دىل رىشتىگە مەشئەل ياقار،
ئۆزىنىڭ ئەمەس—بۇنىڭ ئەمەس—دىلكەشلەر بوستانىدا.

....

كەچتىم مەن زامانىمدىن، كەمبەغەل كەيسە كۆلانى،
ياخشىكىم - ياماندىمدىن. شەيخلەرنىڭ ئادىمى ئەمەس.
ئاق سەللە، يېشىل سەللە، ئۆلگۈچە ئېيتسام مۇقامنى،
بىزارمەن تامامىمدىن. مەن ئۈچۈن ماتەم ئەمەس.

دېمەك بىز سەئىددىيىلەر ئالتۇن چاغلىرىنىڭ سەھنە - ئەمەلدان سەنئەت شەكىللىرىنى ئەنە شۇنداق زىددىيەتلىك دەۋر شارائىتىدىن يەنى «قوزغۇن»، «بۇلبۇل»، «ئىشرەت» — (شادلىق)، «ئاق سەللە، يېشىل سەللە»لەر ئارىلىشىپ تۇرغان زامان شارائىتىدىن كۆزىتىشكىمۇ زامىن بولىمىز. ئەمما بۇخىل زامىنلىق تارىختا ئۆتكەن ھەقىقىي ئىلمىي قەھرىمان، ئىللەتنىڭ پەخرى - غورۇرى ھېسابلىنىدىغان سۇلتان سەئىدخان، ئابدۇرەشىتخان...لارنىڭ ئومۇمىي سەنئەت ئۇتۇقلىرىنى — (ئىلمىي مەدەنىيەتكە قوشقان تۆھپىلىرىنى) سەلبىي كۆپتۈرۈشلەرگە سەۋەب بولالماسلىقى كېرەك، ئەلۋەتتە.

ھۆرمەتلىك ئۇستاز مۇئەللىپلىرىمىزنىڭ ھازىرقى زامان ۋەكىللىرىدىن بىرى بولغان يولداش ئابدۇكېرىم راخمان «شىنجاڭ داشۆ ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1983 - يىل 1 - سانىدا بىزنىڭ بۇ مەۋقەيىمىزگە ياندىشىپ مۇنداق يازىدۇ: «ئابدۇرەشىتخاننىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى مۇھىم تۆھپىسى— ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇزىكا مىراسلىرىنى توپلاش، رەتلەش، بېيىتىشتا كۆرۈلىدۇ...ئابدۇرەشىتخان مۇزىكا ئىلمىنىڭ مۇسەننى ئىدى. «ئىشرەت ئەنگىمىز» مۇقامىنى ئىجاد قىلدى .... شۇ دەۋرنىڭ ئاتاقلىق مۇقامچىلىرىنى ئۆز ئەتراپىغا توپلىدى. ئابدۇرەشىتخان دەۋرىدە ئۇيغۇر خەلق ناخشا - مۇزىكىلىرى— (ئۇقتىلىق ھالدا 12 مۇقام) نى توپلاش، رەتلەش، ئۆگىنىش ئورنى تەشكىللىنىپ، ئۇنىڭغا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر مۇقامشۇناسى، شائىرەسى ئامانىسا بىلەن قېدىرخان يېتەكچىلىك قىلدى ....» بۇ پەقەت ئابدۇرەشىتخان دەۋرىنىڭ مۇزىكا، مۇقام ساھەسىدىكى نەتىجىلىرىدىنلا بىر تەرىپىدۇر. ئۇلارنىڭ يەنە ئۇسسۇل، ئەلنەغمە، كۆرەك سەنئىتى—(سەھنە كونسېرتلىرى)، مۇرەككەپ سەھنە-ئەمەلدان تاماشالىرى، خور... ۋەھاكازا سەنئەت شەكىللىرى بويىچىمۇ ياراتقان نەتىجە - ئۇتۇقلىرىنى ھەم ئىزدەش، تېپىش، تەتقىق قىلىش، ئۆگىنىش بىز ئۈچۈن يەنىلا قەدىرلىك مەجبۇرىيەتلەردىندۇر.

قەدىمىي سەنئەتنىڭ بەزى شەكىللىرىدىن مىساللار

سەئىددىيىلەر ئالتۇن چاغلىرىنىڭ ئەڭ جانلانغان سەنئەت تۈرى — قەدىمىي سەنئەت ياكى يېزىق، سىزىقسىز خەلق سەنئىتى تۈرىنىڭ ئەڭ ئاممۇۋىلاشقان شەكىللىرىنى ئاساسەن تۆۋەندىكى تەركىبىي شەكىللەرگە مەركەزلەشتۈرۈپ: ① نەغمىلەر، غەزەل—قوشاقلار، بېيىت، مۇتەيۇدلەر، ھەزىل - زىغىزىقلەر، تېپىشماقچىلىق، قىزىقچىلىق، گەپدانلىق، دورامچىلىق، مەسخىرىۋازلىق، لاپخورلۇقلار.... نى چۆرىدىگەن ئىشقى - كۈي نەغمىچىلىكى ياكى مەشرەپبازلىقلار، ② چالغۇ ياكى چالغۇلۇق ھەرىكەت بىلەن بىرىككەن رىۋايەت، چۆچەك، تارىخ، ۋەقەلەر،

ئەپسانىلەر، تەنە - دارتىشلار، ئەگىتمە - قاس چىقىرىشلار ھەم شۇنىڭغا ئوخشاش تۇرمۇش تې-
مىلىرىنى ئىپادىلەيدىغان داستانچىلىق ياكى نەسىرۋازلىق.... لار بـويىچـە تـەتقىق قىلىشقا
بولىدۇ. بۇ خىل سەنئەت - ئەلىمساقتىن بىرى روھىي دۇنياسىغا، ئۆمرى روھىغا، پىسخولوگى-
يىگە سەنئەت مىجەزى سىڭىپ كەتكەن ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ ھەممە ئىنىق ھەرىكەتلىرىدە، ئۆي-
لىرىدە، بۆشۈكتىن گۆرگىچە بولغان بارلىق تىرىكچىلىكلىرىدىچە ئاب ھاۋاغا ئوخشاشلا سىڭىپ
تۇرىدىغان - (قوبۇل قىلىنىدىغان، ئىجاد قىلىنىدىغان) قىلىق سەنئىتى ياكى جان سەنئىتى-
دۇر. تارىختىن بىرى يەر يۈزىدە سەنئەت مىجەزى يوق، سەنئەت تۇيغۇسى ئۆلگەن ياكى سەن-
ئەتنى يات كۆرىدىغان بىرەرمۇ ئۇيغۇر نەسلىنى ئۇچراتقىلى بولمىغاندەك، بۇ خىل جان سەن-
ئىتىنىمۇ بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئارىسىدىن ھازىرغىچىلىك چىنىمىز، قېنىمىز، غورۇرىمىز، ۋىجدا-
نىمىز، سۆزىمىز، تەقدىرىمىز، ئىزدىمىزنىڭ سىمۋولى شەكلىدە ئۇچرىتىپ، قەدىرلەپ كەلمەكتىمىز.

يۇقىرىقى پىكىرلىرىمنى ئىپتىياج، زۆرۈرىيەت ۋە ئىمكانىيەت چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن
بىر نەچچە مىسالى ماۋزۇلار بىلەنلا (قىسقارتىپ) ئاساسلاپ كۆرمەكچىمەن.

مەشرەپلەر توغرىسىدا

تارىخىمىزدا مىللىي خاسلىق ئالاھىدىلىكى ئالاھىدە ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان، ئەڭ ئاممىۋى،
ئەڭ باي مەزمۇنلۇق، ئىلمىي سەنئەت شەكىللىرىمىزدىن بىرى - كۈي - نەغمە يەنى مەشرەپتۇر.

سەئىدىيەلەر ئالتۇنچاغلىرى ئويۇن سەنئىتىنىڭ خېلى كۆپ ساقىندى ياكى ساقلاندى
نەمۇنىلىرىمۇ تارىختىن بىزگە ئاساسەن سەنئىتىمىزنىڭ مۇشۇ شەكلىدىن تولاراق ئۆلىنىپ،
ئىپادىلىنىپ كەلگەن ۋە كەلمەكتە. مەسىلەن، قارا قۇرۇملۇقلاردىكى «چىمەن كۈي نەغمىلە-
رى»، قۇمۇل تاغلىرىدىكى «كۆك نەغمىلىرى»، خوتەن سەھرالىرىدىكى «نورۇز» نەغمىلىرى،
لوپنۇر - تاتىرانلاردا ساقلانغان ھەر خىل «ئاي»، «كۈن» كۈي نەغمىلىرى، باشقا جايلاردىكى
«بۇلبۇل»، «گۈل»، «ئاشىق»، «مەشۇق» .... كۈي نەغمىلىرى ھەم بۇ خىل كۈيلەرگە مەنسۇپ
ھەر خىل سەنئەت بۇيۇم، ۋاستىلىرى (ئومۇمەن باھار سىمۋولى) بۇ پىكىرىمىزنىڭ دەلىلىدۇر.
بۇ ھەقتە پانتوسوپ مۇنداق يازىدۇ: «خۇشاللىقتىن يايرىغان بۇ تەرەپلەردە خەلق شادلىقىنى
جاكارلاش ئۈچۈن چېچەكلىك چىمەن يەنى «ئۆلەن» سۆزىنى قوللىنىپ كۈيلەيدۇ (ناخشا ئېيت-
تىدۇ، مەشرەپ ئوينايدۇ، دېمەكچى - ئا). مىللىي سەنئەتتە خوتۇنلىرىنىڭ چەككەن، توقۇغان
بۇيۇملىرىغا ئەنە شۇ سەۋەبتىن چېچەكلىك چىمەنلەرنى ئەكس ئەتتۈرگەن نۇسخىلار چۈشۈرۈلىدۇ...
بۇ ئۆلىنىپ كېلىۋاتقان سەنئەت ئەنئەنىسىدۇر...» («شەرق تارانچىلىرى» 57—59 - بەتلەر).

كۈي - نەغمىلەر..... قوشاق .... بېيىتلار تارىخ گۇۋاھچىسى ۋە سۇلماس مىراسنامە-
لەر بولغىنى ئۈچۈن تارىخىمىزدىكى كۈي - نەغمە- (مەشرەپ) لەرنى ھازىرقى زامان سەنئەت
شەكىللىرىمىزنىڭ كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىردە يېگىلانغان يەنىمۇ بېيىتىلغان خەزىنە بۆشۈك-
لىرىدىن بىرى دەپ قاراشقىمۇ توغرا كېلىدۇ، ئەلۋەتتە. تارىخىي مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە،
سەئىدىيەلەر ئالتۇنچاغلىرىنىڭ دەسلەپىدە نەغمە - كۈيلەرنىڭ - (مەشرەپلەرنىڭ)جارىلىنىش
دائىرىلىرى ئاساسەن شەھەر، بازارلار، كۆجۈم مەدەنىي تۇرالغۇ رايونلار ئارا مەلۇم شارائىت-
تىلا ئوينىلىدىغان تار ئىجتىمائىي سورۇنچىلىقتىن ياكى غەلىبە، تەنتەنىلەر نىشانلىنىدىغان
(مەلۇم كۈچلەر شادلىنىدىغان) چەكلىك دائىرىلەردىن ئىبارەت بولغان بولسا، كېيىنچىرەك(ئاب-
دۇرەشىتخان زامانلىرىدا) ئومۇمەن ئادەم قەدىمى يېتىدىغانلىكى ھەممە جايلارغىچە بىردەك ئومۇملى-
شىشقا، مەلۇم خۇراپىي رامكىلاردىن، سەلبىي كۈچلەرنىڭ، ھۆكۈمران دىنىي، سىياسىي ئىدىيەلەرنىڭ

تەسىرىدىن خالاسلىنىپ، ئۆزلەش پۇرسەت پەيلىلىرىگە كۆتۈرۈلۈشكە يۈزلەنگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن مەشرەپلەرنىڭ تەكامۇللىشىش، راۋاجلىنىش، يېيىلىش دائىرىلىرى پۈتۈن ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىلا ئەمەس ئوتتۇرا ۋە كىچىك ئاسىيا ئەللىرىگە، ھەتتاكى پۈتۈن دۇنياغىمۇ كېڭىيىش، تەسىر كۆرسىتىش دەرىجىسىگىچە يېرىپ يەتكەن. خۇددى ھۆرمەتلىك ۋەقەشۇناس ئۇيغۇر مامۇت ئىسلام تەرىپلىگەندەك؛ كادالا مەشرەپلەر (چوڭ، مۇكەممەل ئىلمىي مەشرەپلەر - نى) 120 خىلغا (12 مۇقام، 72 ساز، سانىقسىز كۈي، نەغمە، ئۇسۇل. پەددىلەرنى چىقىش قىلغان چوڭ ئىلمىي مىللىي مەشرەپلەر دېمەكچى - نى)، «چىمە» مەشرەپلەر (ھەممىلا يەردىن بىردەك ئۇنۇپ چىقىدىغان ئوت - چىم ئوخشاشلىقى تەقلىد بولغان ئىجادىي، يەرلىك، چاقار، مەھەللە مەشرەپلىرى دېمەكچى - نى) كۆكتىكى يۇلتۇزلاردەك جاھاننى قاپلاپ كەتكەن.... شەھەر، بازار، لەنگەر، كۆچۈم جايلاردىكى تۇرمۇش ئورۇنلىرىدىن تارتىپ تاغ - قاران، باياۋان سەييادلىرى— (ئوۋچى)، چوپان، قانقىغانلارنىڭ ئوتاق - (ئوتاۋ) لىرىغىچە، كارۋانلارنىڭ مەنزىلگاھلىرى بىلەن، سەييالارنىڭ قونالغۇلىرىغىچە مەشرەپلەر كېڭەيگەن، ئومۇملاشقان. بەزى يەرلىك تېرىخدى خاتىرە مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە؛ 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە سەئىدىيلەر زامانلىرىدىكى مەشرەپلەرنىڭ ساقىنى داۋامى سۈپىتىدە ساقلىنىپ كەلگەن تەقلىدىي شەكىللەر 100 دىن جىقراق بولغان. بۇنىڭدىن قۇمۇل، تۇرپان مەشرەپلىرى 11 خىلنى، قارا قۇرۇم، پامىر مەشرەپلىرى 13 خىلنى، يخالاستان، زەرەپشان، گېس، تۈمەن دەريا ۋادىلىرىدىكى مەشرەپلەر— (يەكەن، قەشقەر ئويمانلىقى - نى) 20 خىلنى، ئاقسۇ، كۇچا، بۈگۈر .... مەشرەپلىرى 20 نەچچە خىلنى، تاتىران، ۋاشەرى، كروران - (چەرچەن، چارقىلىق، لوپنۇر....) لار مەشرەپلىرى 17 خىلنى، ئالمىلىق - (غۇلجا، تارباغاتاي، ئالتاي، بورتالا . . . . لارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) مەشرەپلىرى 14 خىلنى، باش بالىق- (ھازىرقى ئۈرۈمچى، شىخەنزە، قاراماي، ماتاغ، سانجى ئوبلاستى .... تەۋەلىكىدىكى جايلار) مەشرەپلىرى 7-8 خىلنى تەشكىل قىلغان بولاردىن قەدىمىراق مەشرەپلەر خىللىرىنىڭ ئەڭ كۆپ ساقلانغان جايلىرى قۇمۇل، قارا قۇرۇم، پامىر، ئالتۇن قۇرۇم، كوئېنلۇن... تاغ ئارىلىرىنىڭ يىراق تاغ ئىچى ئاھالىلەر رايونلىرىدۇر.

«تەنەپپۇسلۇق بوۋغىلار» دىن

ئايال ئېيتىدۇ:
ئەسسالام دەپ ئۆيگە كىرسەم،
تۆردە بىر مېھمان تۇرۇر.
قاشلىرى قىيغان قەلەمدەك،
كۆزلىرى ئويناپ تۇرۇر.
....
مەن سالام بەردىم ساڭا،
قىلغان ئىشارەتلىڭ قېنى؟
كۆڭلى يازلىغىنى خەۋەر
ئەقلىڭ - كارامەتلىڭ قېنى؟
ئەر ئېيتىدۇ:
تۆردە مېھمانلىق بولۇپ،
تۇرغان چېغىم - كۈلگەن چېغىم.

رەھمىتىم - مېھرىم بىلەن،
ساڭا بېرىلگەن بۇ دىلىم.
....
بىر سالامغا مىڭ ئىشارەت،
قىلىۋىقىم ئارزۇ ھەۋەس.
بۇ كۆڭۈلنىڭ قىشى يوقتۇر،
ئەقلىم - كارامەتىم پەۋەس.
ئايال ئېيتىدۇ:
دىل خۇمارىم سەن ئەرۇرسەن،
شوخلا بويلۇق شۇل يىگىت.
لەۋزىدىن شېكەر تامادۇر،
خۇشمۇ تاقەتلىك يىگىت.

....
سەن ئۈچۈن كۆيمەكلىكىم،
غەپلەت ئەمەس، يا، جانئەمەس.
كۆڭلى مەز كۈن، قىلچەدەك يوق،
مەن ساڭا ئورتاق نەپەس.
....
ئەر ئېيتىدۇ:
بۇ ئەزىز قەلبىڭ ئۈچۈن،
قەلبىم، ۋۇجۇدۇم سەندەدۇر.
ئىككى دۇنيا بىر قەدەمدۇر،
سەن بىلەن ئۆتسە نەپەس.

— (قارا قۇرۇملۇقلاردىكى توي مەشرەپ بېيىتلىرىدىن)

مەشرەپ مۇتەيۋەللىرىدىن

... ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم جامائەت!

... بىزنىڭ يۇرتىمىز ئىچىدە، ئۇ يەردىمۇ ئەمەس، بۇ يەردىمۇ ئەمەس چېتىدە، ئاكامنىڭ، ياق ئاكامىنىڭ ئاكىسىنىڭ، ياق! ياق! ئۇكامنىڭ قېيىن ئاتىسىنىڭ قېيىن ئانىسىغا تۇغقان كېلىدىغان، ئاڭلىمىغان، بىلمىگەن يېقىن تۇغقانلىرىمىزنىڭ ئۆيىدە تۇغۇلغان بىر قوي قوزىلاپتۇ. بېشى ئىتقا، قۇيرۇقى قويغا، قاۋىشى كۈچۈككە، مەرىشى قوزىغا ئوخشايدىكەن، تۈشۈكتىنمۇ كىرىدىكەن، ئىشىكتىنمۇ كىرىدىكەن، ئوتنىمۇ يەيدىكەن، گۆشنىمۇ يەيدىكەن. بۇنىڭ گۆشى ھالالمىدۇ؟ نېمە دەپ ئات قويىمىز؟

— بۇنىڭ جاۋابى ئوڭاي: ئالا كۆڭۈل، مىجەزى خەش، ئاللاھ ئۇقۇشماي ياراتقان، قەدرى كۆل-دۆپراق، چالا ئىنسانلارنىڭ خۇي - پەيلى ... دەل شۇنداقتۇر.

مانا بۇ مەشرەپ مۇتەيۋەللىرىنىڭ نەسرىي شەكلىدۇر. نەزم شەكلىدىمۇ نۇرغۇن. مەسىلەن:

....

ئەي خالايىق بىلىپ - بىلمەي قالماڭلار،
بىر نەزم بار قۇلاق سالماي قويماڭلار.
ئۆلگەنىكەن بىر تۆگە ئۆزى بەك ئورۇق،
يېغىنىڭ كۆپلۈكىدىن ھېچ مادارى يوق.
ئۆلگەن يېرى سۇدا ئەمەس ياكى قۇرۇق،
ئۆلگەن ۋاقتى شامغا يېقىن سەھەر - يورۇق.

بۇ نەزمنى بىلىپ بولدۇم ئاڭلاپ قويساڭلا،
ئەل ئىچىدە مېنىمۇ بىر داڭلاپ قويساڭلا؛
بېخىل كارۋان تۆگىسىدۇر ئۆزى بەك ئورۇق،
يۈكلەنگەن ياغ چىقىدىن ھېچ سانى يوق.
كۆۋرۈك ئۈستى يېقىلىپتۇ پالاق - پۇلۇق،
شام شەھرىگە يېقىنلاپلا تاڭلا يورۇق.

....

بىز يەنە مەشرەپ مۇتەيۋەللىرىنىڭ زىغىرىق شەكىللىرىنىمۇ — (ھەرپ ياكى مەلۇم بىر خىل تىل ئادىتى شەكلى بىلەن مەشرەپكە زىغىرىق چىقارغۇچى، قىزىقتۇرغۇچى، ئالاھىدە ھەييار ئالامانلار ئۇستاتچىلىقىنىمۇ — ئا) ئۇچرىتىپ تۇرىمىز:

ھۆرمەتلىك ھەقەمسايىلەر ھازىر ھەربىرلىرىگە «ھ»دىن ھېكايە ھازىرلىدىم. ھەلىمخان ھامامىنىڭ ھەمشىرىسى ھەبىبۇللا ھاپپازۇپ ھاكاۋۇرلۇقتىن ھەمىشە ھال قىلىپ، ھەسەتخورلۇقتىن ھەر ھەپتە ھوقۇشتەك ھوۋلىشىپتۇ. ھۈنەر - ھېكمەتنى ھاجەتسىز ھېسابلاپ، ھورۇنلۇق، ھاماقەتلىكتە ھېرىپ ھالسىراپتۇ. ھاپپاز ھەبىبۇللا، ھەقەمسايىلىرى ھېلىخۇن، ھەمدۇللا، ھوشۇر ھورۇن، ھەققۇلى ھاپىزلاردەك ھاراققا ھېرىسمەنلىكتىن ھاپاشلىشىپ ھوزۇرلىنىپتۇ. ھاماقەتلەر ھاراقنىڭ ھوزۇرىدا ھەپتىدىن ھەپتىگىچە ھەپىلىشىپ ھارغانلىقتىن ھەسرەپ-ھۆممەپ، ھېچايغانغا ھېچنېمە، ھۆدپەيگەنگە ھۆركىرىشىپ ھەسرەت ھەلقۇمىدا ھانىناتىلشىپتۇ. ھەر بىر ھەرىكەت، ھازارە - ھەپۇزىلىرىدا ھاراقنىڭ ھەسەتخورلۇقىدىن ھېكايە ھازىرلىشىپتۇ. ھورۇننىڭ ھېكايىسى ھەپتىدىن ھالقىپتۇ. ھەسەلنىڭ ھەرىسىدىن، ھارۋىكەشنىڭ ھوممىسىدىن ھاۋاماچامنىڭ ھالۋىسىغىچە، ھېكمە خۇننىڭ ھەلىمىدىن ھاتەمنىڭ ھۆكۈم، ھۆكۈمدارلىرىغىچە، ھاراقنىڭ ھوزۇرىدىن ھالال ھۈنەرنىڭ ھىممىتىگىچە ھېسابلىشىپتۇ. ھاماقەتلەر ھامىنى ھامان ھاراقنىڭ ھوزۇرىدىن ھۈنەرنى ھېكمەتلىك ھېسابلىماپتۇ.

ھۆرمەتلىك ھەقەمسايىلەر: ھاكاۋۇرلۇق، ھەسەتخورلۇقتىن ھالال ھۈنەرنىڭ ھالاۋىتى ھېسابسىزدۇر. ھورۇنلۇق، ھاماقەتلىكتىن ھۈنەر ھېكمەتلىكتۇر. ھەممىمىز ھالال ھۈنەرنىڭ ھالاۋىتىنى ھەق ھېسابلاپ ھەردەم ھۈنەر - ھېكمەتكە ھەرىكەتلىنەيلى ...

(يولداش غۇلامىدىن يۈسۈپ رەتلىگەن بۇ زىغىرىق «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1987-يىل 3-سانىدىن ئېلىندى.)

مەشرەپنىڭ ئەڭ ياراشقان يارىشىقلىرى ھېسابلىنىدىغان بۇ خىل مۇتەيۋەللەرنى ھەر قانداق مەشرەپتە نەغمە - ئۇسسۇل تەنەپپۇسلىرى ياكى سىنچايلىق ۋاقىتلاردا. بىر كىشى بەزىدە بىر جۈپ كىشى بىر تال ياسىما گۈل بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ مەشرەپخانلارغا يۇقىرىقىدەك مۇتەيۋەللەرنى ئوينۇتۇپ ھەم ھەرىكەتلىك ئىشلار بىلەن كۆڭۈللۈك ئادا قىلىپ بېرىشىدۇ. ئومۇمەن نەسىھەت، ئەقىل، ئىدراك، پەم - پاراسەت مەزمۇن قىلىنغان بۇ خىل سەنئەت شەكلىنى بىز باشقا خەلقلەر ئارىسىدىن ھازىرغىچە تۈزۈك كۆرۈپ باقمىدۇق. «باقىي تاز لەتىپىلىرى» دېگەن

بىر كۈلكىلىك ئەپسانىلەر خاتىرىسىدىن بىلىشىمىزچە، بۇرۇن بىر چەترالىق (ھازىرقى پاكىستاننىڭ بىر يېرى) كىشى ھەرپىلىك زىغىزدىقتىن بىرنى 40 كۈن يادلاپ ۋە دوراپمۇ ئەپلەشتۈرەلمىگەنىمىش. يەنە بەزىبىر تارىخىي ئەسلىمىلەردە: ئابدۇرەشىتخان زامانلىرىدا بۇ خىل مۇتەيۋىلەرنىڭ ئىجادچىلىرى رەسمىي ئالىملار قاتارىدا تونۇلغانلىقى ھەم مۇتەيۋىلەرنىڭ ئوتتۇرا، كىچىك ئاسىيالاردىكى تۈركىي خەلقلەر، مۇسۇلمانلار دىيارلىرىدا ناھايىتى قىزىقارلىق ئىلمىي ئەقلىي ئويۇنلار قاتارىدا قەدىرلەنگەنلىكى خاتىرىلەنگەن.

مېنىڭچە مۇتەيۋىلەرنىڭ ئادەتتىكى چاقچاقچىلىق سەنئىتىدىن تۈپ پەرقى شۇكى: مۇتەيۋە پەقەت مەشرەپلەردىلا تۇرۇق، ئۇسۇل، ئىشارەت، دەللىلىك بىرىككەن بىر خىل ھەجۋىي شەكىل بىلەن ئادا قىلىنىدىغان، بىردەملىك ئەگەشمە كۈلكىلەر، مەسخىرە، پارلاق سۆزلەر كەمرەك بولىدىغان، ئەقلىي قابىلىيەت، زېھىن سىناش رولىنى ئۆتەش خاراكتېرى كۈچلۈكرەك بولغانلىقى بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ.

مۆھتەرەم يارانلار!

ھازىرغىچىلىك بىر قىسىم ئۇستاز مۇئەللىپلىرىمىز سەئىدىيلەر ئالتۇن چاغلىرىنىڭ مەدەنىيەت جۇملىدىن سەنئەت ئېرىملىقلىرىدىن ئورىملار ئورۇپ، خەزىنىلەر خامانلىرىنى ياساشماقتا. مەنمۇ زەئىپرەك زېھنىم، تۆۋەن سەۋىيەم، كۈچسىز قەلىمىم بىلەن شۇلارنىڭ كەينىدىن باش تېرىشنى داۋام ئەتكۈزدۈم.

6. سەئىدىيلەر زامانىدىكى مېماركارلىق ھۈنەر - سەنئىتى

1. تارىخ بويلىغاندا ...

16- ئەسىر سەئىدىيلەر زامانلىرىدا ئالاھىدە ئېتىبارلانغان، يۈكسەلدۈرۈلگەن ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي مىللىي ھۈنەر - كەسىپتۈرلىرىنىڭ بىرى — مېماركارلىق — (بىناكارلىق — ئارخىتېكتورلۇق) تۇر.

ئۇيغۇر خەلق مىللىي مېماركارلىقىنىڭ بۇ چاغلاردىكى ئومۇمىي تۇرق، نەتىجە، ئالاھىدىلىكلىرىنى شەرھىيلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئالدى بىلەن بۇ مېماركارلىقنىڭ تارىخىي قەدىملىكىنى، تارىختىكى تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانلىرىنى، دۇنيانىڭ بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مېماركارلىق سەنئىتىگە سىڭدۈرگەن ھەل قىلغۇچ ئۆرنەك - تەسىرلىرى بىلەن باشقا خاسلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى قىسقىچە ئەسلەپ ئۆتۈش زۆرۈر ۋە ھاجەتتۇر.

تارىخىي خاتىرىلەردىن — (ئەڭ مۇھىمى ھازىرقى زامان ئارخېئولوگىيە ئىلمىنىڭ ئاساسلاشلىرىدىن) ئايان ۋە مەلۇمدۇركى؛ ئۇيغۇرلار بۇندىن 4000 يىلدىن 6000 يىللارغىچە بۇرۇن ئۆز ئانا ماكانلىرىدا (ھازىرقى شىنجاڭنىڭ قەدىمىي دائىرىسىدە ۋە باشقا ئۇيغۇر زېمىنلىرىدا) مۇكەممەل دېھقانچىلىق مەدەنىيىتى بەرپا قىلىش بىلەن تەڭلا، تەدرىجىي ئىجتىمائىي مەدەنىي ئولتۇراقلىشىش — شەھەرلىشىش — مەدەنىيەتلىشىش مېماركارلىقنى شەكىللەندۈرگەن ھەم بۇ مېماركارلىق تۈرلىرىنى پۈتۈن جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىم تىرىكچىلىك مەنبەسى، ئۇلى ۋە كەمكۈتسىز ۋاسىتىسى سۈپىتىدە ئالاھىدە چىڭ تۇتۇپ يۈكسەلدۈرگەن مىللەتلەرنىڭ بىرىدۇر.

— ... جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەردىن ئىلگىرى، — دەپ يازىدۇ تارىخچى يولداش شىن شى، — ئۇيغۇرلارنىڭ ئىدىقۇت شەھىرىنى مەركەز قىلغان دۆلىتىدە سەككىز شەھەر، شىمالىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە ئون شەھەر، سۇي سۇلالىسى دەۋرىدە 18 شەھەر، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە 21 شەھەر بولغان ... بۇلاردىن ئىدىقۇت، يارغول ... شەھەرلىرىنىڭ ئىز - قىيابەتلىرى ھېلىھەمچە

ساقلىنىپ كەلمەكتە. ئۇلار ئىنتايىن چوڭ، ھەيۋەتلىك قىياپەتلىرى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ يىپەك يولى دەۋرىدىكى قانچىلىك مەشھۇر شەھەرلەردىن ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلىپ تۇرىدۇ. ① بۇيەردە تەكىتلەنگەن سۇلالىلەر جۇملىدىن شىمالىي جۇ سۇلالىسى مىلادىدىن ئىلگىرىكى 11- ئەسىردىن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 256 - يىلغىچە ھۆكۈم سۈرگەن سۇلالىدۇر.

.... شىنجاڭغا ئىسلام دىنى كىرىشتىن بۇرۇنقى خەنزۇ يىلنامىلىرىدا ...، دەپ يازىدۇ يولداش ھاجى مەتتۇسامۇ ئۆزىنىڭ «ئۇيغۇر مېمارچىلىقى ۋە مىللىي شەكىل» دېگەن ماقالىسىدا: «تۇرپاندىكى ئىدىقۇت، كۇسەن — (كۇچا) قاتارلىق جايلاردىكى شەھەر قۇرۇلۇشلىرى ھەققىدە ھەۋەسلىنىپ يېزىلغان خاتىرىلەر كۆپ ئۇچرايدۇ. تۇرپاندىكى يارغول قەدىمىي شەھىرى مىلادىدىن ئىلگىرى بار بولۇپ XIV ئەسىرگىچە داۋام قىلغان. تارىختا ئۆتكەن بەنگو غەربىي رايوننى — (شىنجاڭنى — ئا) «شەھەر قەلئە مەملىكەتلىرى» دەپ ئاتىغان. ھازىرقى بېيجىڭ شەھىرىنىڭ غەربىي رايونىدىكى ئاتاقلىق يېڭخېيۈەن باغچىسىنىڭ لايىھىلىنىش قۇرۇلۇشىغا ئۇيغۇر مېماركارلىرى ئىشتىراك قىلغان...» («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ئىچكى ژۇرنال 1986 - يىل 10 - سان). دېمەك تارىخ بويىلغاندا شۇنى تولۇق ئاساسلاپ كېتەلەيمىزكى؛ ئۇيغۇر مېماركارلىقى — باشلىنىش قەدىمىلىكى جەھەتتىن 4000 يىلدىن 6000 يىلغىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي جەريانىنى بېسىپ ئۆتكەن، مول مەزمۇن، خىلمۇ - خىل كۆپ شەكىللەر مۇكەممەللىكىگە ئىگە، چىرايلىق ھەم كۆركەم شۇنداقلا دۇنيانىڭ مېمارچىلىق كەسىپ سەنئەت خەزىنىسىگە ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان، مىللىي خاسلىقى شۈبھىسىز، تارىخىي مېماركارلىقتۇر. بۇ مېماركارلىق — بىر چوڭ مىللىي ئىجتىمائىي كەسىپ شەكلى بىلەن تونۇلغاندىن تارتىپ تاكى زامانىمىزغىچە بولغان يۇقىرىقىدەك ئۇزۇن تارىخىي زامانلار ئىچىدە ئۇيغۇرلار تېۋىنغان بۇددا، مانى،، ئىسلام دىنى دەۋرلىرىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت، تۇرمۇش، قۇرۇلما ئەنئەنىلىرىنى مەنبە قىلىپ، بېيىپ، خىلمۇ- خىللىشىپ ۋە مۇكەممەللىشىپ بارغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ ماددىي چىداش ۋاقتىمۇ — ئوتتۇرا ئاسىيا مېماركارلىقىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى چىداش ۋاقىت ئۇزاقلىقىنى شەكىللەندۈرگەن. مېمارلارنىڭ (ئىمارەتلەرنىڭ) كۆركەمدارلىقى بىلەن سۈپەت، ماتېرىيال، ھۈنەر، ئورۇن، تەسىر، شەكىل، باپلىق ۋە دەللىلىك جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرىمۇ تارىختا بىر تەرەپتىن تارىخىي ئەندىزىلىك رولىنى ئۆتەپ كەلگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەمەلىي نەق ئۆرنەكلىك — (ئەۋرىشكىلىك) رولىنى ئۆتەپ تۇرغان. مەسىلەن، ئۇيغۇرلارنىڭ بۇددىزم زامانىدىكى لەھەڭ — (ئەجدىھا) نۇسخىلىق مېماركارلىق شەكىللىرى — ئۇيغۇرلار ئىسلامىيەتكە كۆچكەنگە قەدەر پۈتۈن ئاسىيا بۇددا رايونلىرىنىڭ ئورتاق ئۆرنەك شەكىل مەنبەسى بولۇپ كەلگەن بولسا، ئۇيغۇرلار ئىسلامىيەتكە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن، (ئىسلامىيەت قەشقەر، خوتەن رايونلىرىدا 11 - ئەسىرلەردە، كۇچا، كورلا رايونلىرىدا 12 - ئەسىرلەردە، تۇرپان، قۇمۇل رايونلىرىدا 15 - ئەسىرلەردە كىرگەن، ئومۇملاشقان — ئا) باشقىلارنىڭ شۇمۇرۇۋالغان شەكىللىرىگە ئايلىنىپ كەتكەن تۇرۇقلۇقمۇ يەنىلا ئەسلى ۋارىسلىرى ئارىسىدىكى ساقلىنىش رولىنى يوقاتمىغان. 11 - ئەسىردىن كېيىن بىنا بولغان مېماركارلىق خارابىلىرىدىن لەھەڭ نۇسخىلىق ئىمارەت شەكىللىرىنىڭ ھازىرغىچىلىك كۆپلەپ تېپىلىپ تۇرۇشىنىڭ تارىخىي سەۋەبىمۇ دەل ئەنە شۇ يەردە.

... دېمەك بىزدە بۇددا، مانى، ئىسلام مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ قەدىمىي خارابىلارنىڭ، بولۇپمۇ

① («شىنجاڭ گېزىتى» 1980- يىل 7- ئاينىڭ 17- كۈنىدىكى سان 5 - بېتىدىن)

لەھەڭنى ئۆزتىم قىلغان بۇددا مەدەنىيىتى خارابىلىرىنىڭ بىر قەدەر قەدىمىيلىك ھالىتى بىلەن
جىقراق تېپىلىپ تۇرۇشى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇرغۇن مەدەنىي، دىنىي دەۋرلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ،
كۆچۈم، مەدەنىي ئىۋولىيۇراقلىشىش، شەھەرلىشىش مەدەنىيىتىگە نەقەدەر بالدۇر قەدەم باسقان-
لىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۆتمۈشتە بەزىلەر تارىخىي نوقتىنەزەر جەھەتتە: تارىختىكى
ئۇيغۇر يۇرتلىرىدىن غەيرىي ئىسلام خارابىلىرى بىلەن غەيرىي ئىسلام مەدەنىيىتى، غەيرىي ئىسلام
تۇرمۇشىغا مەنسۇپ مەدەنىي يادىكارلىقلارنى مەسىلەن: لەھەڭ ئۆتىملىق قەدىمىي ئىمارەت شە-
كىللىرىنى، ساندۇقلۇق جەسەتلەرنى، بۇددا، مانى، شامان مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ قەدىمىي ئىز-
خارابىلار... لارنى كۆرۈپلا ئۇنى 11—12 ـ ئەسىرلەردىن بۇيانقى ئۇيغۇرلار دىنىي — (ئىسلام دىنى)
مەۋقەئىدىن كۆزدىتىپ، مىماركارلىق تارىخىمىزنىڭ باشلىنىش ۋاقتىنى ئىسلامنىڭ بىزگە كىرىش
ۋاقتى بىلەن بىر قىلىپ قويۇشقا تىرىشقانىدى. بۇ ئىنتايىن خاتا قاراش ئىدى، يەنى بۇ ئۇي-
غۇر خەلق مەدەنىيىتىدە ھازىرغىچىلىك قويۇق ساقلىنىپ تۇرغان قەدىمىي نەمۇنىلەر، ئاق
ئۆيلەر — (كىگىز ئۆيلەر)، كىگىز، گىلەم كۆللىرى، ھەر خىل ئويمىلار، دۇبۇلغا، سۈپەر — (قال-
قان)، قۇش بېشى ئىگەر، توخۇناق، لىڭگىرچاق، ھارۋا چوقىيى، مورا، پېشايۋان، تەقىيە، ئى-
شك، تۈنۈك كىشەكلىرى، دەرۋازا، راۋاق قورقۇتقۇلىرى، تەكچە، نەۋەي، ئويۇق، پەلەمپەي،
تۇرقاغا، قورغان، مەراب... قاتارلىق غەيرىي ئىسلامغا مەنسۇپ (بۇددا، مانى زامانلىرىغا خاس)
مىماركارلىق، تۇرمۇش سەنئەت شەكىللىرىنىڭ ساقلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرمىگەنلىك، ئۇيغۇرلار
كەشتىچىلىكى بىلەن نەققاشچىلىقىدىكى قەدىمىي نەمۇنىلەرنى كۆرمىگەنلىك ئىدى. بۇ تېگى -
تەكتىدىن ئالغاندا تارىخىمىزنىڭ قەدىمىيلىك جەريانلىرى بىلەن كېيىنكى جەريانلىرى ئارى-
سىنى ئۈزۈپ تاشلىغانلىق ئىدى. بۇ خىل قاراشلار رەد قىلىنىشى زۆرۈر ئىدى. ھەر قانداق
بىر مىللەتنىڭ تارىختا تېۋىنغان دىنىي ئېتىقادى — شۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيەت تارىخى ياكى
مىللەتلىك تارىخىنى شەكىللەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان مۇتلەق ئامىل ئەمەس. مۇشۇ مەنىدىن تۇ-
رۇپ ئېيتقاندىمۇ، بىزنىڭ يۇرتىمىزغا 10 ـ ئەسىردىن 15 ـ ئەسىرلەرگىچە كىرىپ پەيدا بو-
لغان ۋە ئومۇملاشقان ئىسلام قۇرۇلۇشلىرىنى — (مەسچىت، گۈمبەز، خانىقا، قەبرە، مازار ۋە
باشقا دىنىي قۇرۇلۇشلارنى، بىز يەنىلا «سىرتنىڭ»، «ئەرەب، پارس مۇسۇلمانلارنىڭ» قىلىۋې-
تىشكىنىمۇ زادىلا قوشۇلالمايمىز. چۈنكى بۇ خىل قۇرۇلۇشلارنىڭ ئەگمە، ئويما، پەگا، لىڭگە،
زىغىزدىق، پەرمان، سىزدىق، كەشتە، گۈل، نەقىش، پەداز، ئىسكەت... لىرى يەنىلا ئۇيغۇرلارنىڭ
تارىخىي ھۈنەر ـ سەنئەت نەمۇنىلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ كەلگەن ۋە كەلمەكتە.

16 ـ ئەسىر سەئىدىيەلەر زامانىنىڭ مىماركارلىرى دەرۋەقە ئۆز پەيتلىرىدە ئۇيغۇر مىما-
كارلىقىنىڭ ئەنە شۇنداق ئۇزاق تارىخىي مۇكەممەللىكىگە ۋارىسلىق قىلىپ، تەرەققىيات تەقدى-
رىگە ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇنىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتىنى ئېچىش، ئەسلىنى ساقلىغان ئاساستا
يۈكسەلدۈرۈشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشكەن. ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى ئاساسىي ئۇتۇق ـ نەتى-
جىلىرىنى تارىخىي خاتىرىلەر ئاساسىدا ئومۇمەن مۇنداق يەكۈنلەش مۇمكىن: ئۇلار مىماركار-
لىق ھۈنەر ـ سەنئىتىنى گۈللەندۈرگەن، خانلىقنىڭ بۇ ساھەدىكى شان ـ شەرەپ ئالاھىدىلى-
لىكىنى ئاشۇرغان، مىماركارلىق ئىجادىيىتىنى جانلاندۇرغان، تۈرلىرىنى ئاۋۇتقان. مىماركار-
لىقنىڭ مۇلازىمەت تارماقلىرىنى، تەركىبلىرىنى مەسىلەن: ياغاچچىلىق، قىرغۇچىلىق، ئويمى-
كارلىق، دىلكارلىق، نەققاشچىلىق، كاھىشچىلىق، خۇمدانچىلىق، تۇشۇمالچىلىق، ماتېرىيالچى-
لىق، سىر ـ بوياقچىلىق، تۆمۈرچىلىك، لايىمچىلىك، يېزىقچىلىق، ئارخىپچىلىق، مەسلىھەتچىلىك،

ئۇستىكارلىق ... بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، كەسىپلەنگەن ئورۇن ۋە ھۈنەرۋەن كۈچلەرنى يېتىشتۈرۈش، كۆپەيتىش، ئەتىۋارلاش، مىماركارلىقنى تاۋارلاشتۇرۇش، تۈزۈملەشتۈرۈش، ئاممىۋىلاشتۇرۇش، ئۇستىلاشتۇرۇش ۋە قانۇنىي قائىدە - مىزان - رىسالىلەر ئاساسىدا يۈرۈشتۈرۈش ... ئىشلىرىنى جانلاندۇرغان. ئاۋات، كەلپىن، مەكىت، مارالبېشى، پەيزاۋات، چىردىيە، كىردىيە، قاغىلىق، پوسكام، توقسۇ، نىيە، چارقىلىق، ئۈلۈغچات قاتارلىق جايلارغا بازار سالغان ياكى كېڭەيتىپ سالغان. يەكەن، خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، يېڭىسار، تۇرپان، قۇمۇل، قاراشەھەر... لەرنى مېمارچىلىق جەھەتتە يەنىمۇ كۈچۈملەشتۈرگەن. بۇ زامان شەھەرلىرىنىڭ شەكلى توغرىسىدا ھۆرمەتلىك مۇئەللىپ ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر ۋارىسى مۇنداق يازىدۇ: «... مىلادى 1533 - يىلىدىكى قەشقەر شەھىرىنىڭ شىمالىي تەرىپى جانقورغان، شەرقىي تەرىپى بۇلاق بېشى، تۆشۈك دەرۋازىسى، غەربىي تەرىپى ئوردا ئالدى ۋە خام بازىرىغىچە بولۇپ... — (كېڭەيتىلىپ - ئا) شەھەردىكى ئاساسلىق كوچىلارنىڭ ئىككى تەرىپىگە قول ھۈنەرۋەنچىلىك، سودا - سېتىق دۇكانلىرى، ۋە تۈرلۈك مۇلازىمەت ئورۇنلىرى ياسالغان...» («شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 1986 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىكى سانىدىن). بەزىبىر يەرلىك خاتىرىلەردە يەكەن شەھىرىنىڭ چوڭلۇق ئىسكەتى پۈتۈن سەئىدىيەلەر ئىلكىدىكى شەھەرلەرنىڭ ھەر قانداقىدىن خېلىلا چوڭلۇق ھالىتىگە كېڭەيتىلگەنلىكى، شەھەرنىڭ ئېگىز ھەشەمەت تۈرلىرى — (سەلتەنەت مۇنارلىرى، ھەربىي كۆزىتىش قاغىلىرى، دىنىي جارچىلىق پەشتاقلىرى، سەيلە - ساياھەت كۆزنەك قىلىنغان ئېگىز راۋاقلار...) 30 — 40 چاقىرىملىق يىراق كۆجۈم مۇساپىلەردىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئېگىزلىك ئىسكەتىدە بولغانلىقى كۆرسىتىلگەن ۋە تەسۋىرلەنگەن.

«تارىخنامە ئابدۇرەشىتخان» قولىيازمىسىدا بايان قىلىنغان تەرتىپ تەسۋىردە سەئىدىيەلەرنىڭ 7 - قېتىملىق تەخت ۋارىسى — ئەھمەتخان ئوغلى ئابدۇلتېپخان زامانلىرىدىكى — (1620 — 1630 - يىللار ئارىلىقىدىكى) ئويغۇر يۇرتلىرىدا جەمئىيەت ئۈچۈن راۋان خىزمەت قىلىدىغان 437 ھاممام — (مۇنچا)، 2263 ھەر خىل مەكتەپ، 835 كۆل، 1736 ساراي — (لەڭگەر)، 992 تۈگمەن، 198 جايدا بازار، 163 قازما بۇلاق، 6985 ئۆتەڭ — (قونالغۇ)، 1564 مېتالچىلىق كارخانىسى ياكى شىركەت، 641 توقۇمىچىلىق كارخانىسى، 3650 نەچچە موزدۇزلۇق، تېرە پۇرۇشلۇق كارخانىلىرى، 1075 باش كېيىم كارخانىسى، 8799 تونۇرلۇق يېمەكلىكلەر دۇكىنى، 640 خانىلىق ئاشخانا، 5864 كەسىپىي تىجارەت ئاماقخانىلىرى، توققۇز چوڭ شەھەر ... لەرنىڭ بارلىقى تەكىتلەنگەن (شۇ زامان جەمئىيىتىنىڭ ئومۇمىي تۈرقى، جۈملىدىن مىماركارلىقىغا دائىر بەزى ئىز - دېرەكلەر مۇشۇ ژۇرنالنىڭ 1988- يىل 1- سان 29 — 30- بەتلىرىدە «يازما يادنامە» ماۋزۇسى بىلەن كۆرسىتىلگىنى ئۈچۈن بۇ يەردە تەكرار توختالمىدىم — ئا).

«تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار» دىن

قىممەتلىك گۆھەردىن قىممەترەك ھۈنەر،
ھۈنەر بولسا ئىشقا يارايدۇ گۆھەر.

ھۈنەر بىلەن ئەقلىڭ بىرلەشكەن ھامان،
ھەر ئىش بۇ جاھاندا يۈرۈشەر راۋان.

گەر كاسىپ مۇساپىر بولسا يات يۇرتتا،
زارلاش دېگەننى بىلمەگەي ئەسلا.
كەچتە ئاچ يېتىشقا بولمىدۇ مەجبۇر،
ئۆز يۇرتىدا تەختتىن چۈشسە پادىشاھ.

ئۆمۈرنى پايدىسىز ئۆتكۈزۈش دېمەك،
ئالمىغان نەرسىگە ئالتۇن ئۆلچەمەك.

ئادەمنىڭ قىممىتى ئەمەس كۈمۈش، زەر،
ئادەمنىڭ قىممىتى بىلىم ھەم ھۈنەر.

ھۈنەر سەۋەبىدىن، باققىن، دۇنيادا
خوجىسىدىن قەدىرلىك بولار كۆپ قۇللار.

ھۈنەرسىز بولغاچقا قالچىلاپ خوجا،
ئامالسىز قالماقتا قۇللار ئالدىدا.

ھېچكىمگە يېلىنماس ھۈنەرلىك ئادەم،
رىزقىنى يېقىدىن تاپىدۇ باغۋەن.

ئىلىم - ھۈنەرنى بىلمەستىن ئىنسان،
بەخت ئىشىكىنى ئاچالماس ھامان.

(ئەبۇشۈكۈر بەلخى، سەئدى شىرازى، ئابدۇراھمان جامى، ئابدۇقادىر بىدىل ... لەر شېئىرلىرىدىن)

2. ئۇيغۇر مېماركارلىقىدىكى ئۆزگىچە شەكىللەر

مېماركارلىق سەنئىتىمىزنىڭ ھەر خىل شەكىللىرى بىلەن شەكىللەر مەنبەلىرى قەدىمدىن بۇيان ئەجدادلىرىمىز ياشاپ كەلگەن يۇرت - ماكانلىرىمىزنىڭ تەبىئىي مەنزىرىلىرى، ئاسمان جىسىملىرى (ئاي، كۈن، يۇلتۇز، نۇر، نۇرلار كۆرۈنۈشلىرى ...)، ئۆسۈملۈك، ھايۋانات، جانلىق-جانسىز تەبىئەت كۆرۈنۈشلىرى، ئېتىقاد، تارىخ، ئىجتىمائىي ھادىسىلەرگە ئائىت كۆرۈنۈشلەر، تۈرقلارنى كۆزنەك قىلىپ شەكىللەنگەن ۋە مەنبەلەر ئاساسىنى ھاسىل قىلغان. بىزگە ئايانكى، يۇرتىمىز — ھەممە تەرىپىدىن ئاسمان پەلەك (قار - مۇز چوققىلىق) ئېگىز تاغلار بىلەن ئورىلىپ، چەكسىز ئورمان، چىمەن ۋادىلىرى، چۆل، قۇم، باياۋانلار، ئەڭ قەدىمىي يۇرتلار، شەھەر، دەريا، كۆل، ۋادىلار... بىلەن شەكىل تاپقان ئالاھىدە كۆرۈنۈشلۈك زېمىندۇر. ئەنە شۇ تاغلار بىزنىڭ زېمىنىمىزنى، شۇ زېمىن ئەجدادلىرىمىزنى يارىتىپ، ئۆستۈرۈپ، ئاۋۇتۇپ بالاغەتلەندۈرگەن سۈت ئانىلىرىمىزدۇر، تارىخىمىزنىڭ جېنى، قېنى ھەم بۆشۈكىدۇر. قەدىمىي ئەجدادلىرىمىز ئەنە شۇ قىممەتلىك مەنبەلەر ئېنىقراق ئېيتقاندا ئەگرى تاغلىرىنى، ئالتاي پامىر، قارا قۇرۇم، كوئېنلۇن، ئالتۇن تاغ.. ئېگىزلىكلىرىنى تارىختا يارىتقۇچى خۇدالىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ ئۇلۇغلاپ ئۇنى ئۆز ئارزۇ، بەخت، شۆھرەتلىرىنىڭ مەڭگۈلۈك سىمۋولى قىلىۋېلىشقان. ئىنسانلار — جۈملىدىن ئەجدادلىرىمىز تارىختا ساپالچىلىق مەدەنىيىتىگە قەدەم قويغان چاغلاردىمۇ بۇ ئارزۇ، بەخت سىمۋولىنى ئۆزلىرى كەشىپ قىلغان ساپال بۇيۇملارنىڭ تۈرقلىرىدا ئىپادىلەشكەن. بۇ خىل تارىخىي قىممەتلەر توغرىسىدا يولداش چېن كې «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1982- يىل 3- سانىنىڭ 150- بېتىدە مۇنداق يازىدۇ: «...قەدىمكى زاماندىكى شىنجاڭنىڭ ئەمگەكچى خەلقى (ئۇيغۇرلار ئەلۋەتتە—ئا) تەتۈر ئۈچ بۇرجەكنى رەڭلىك نەقىش قىلىپ سىزىشتىن ئىبارەت بەدىئىي ۋاسىتە ئارقىلىق بۇ خىل رېئال تەبىئىي مەنزىرىنى ئەپچىللىك بىلەن كۈندىلىك ئىشلىتىدىغان ساپال قاچىلىرىدا كۆرسەتكەن، بەلكى ئۇستىلىق بىلەن رەڭلىك ساپال قاچىنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمىدىكى ئېغىزىغا سىزىپ قارلىق تاغلارنى تېخىمۇ ئېگىز قىلىپ كۆرسەتكەن. ئەمەلىي تۇرمۇشنى مەنبە قىلغان بۇ خىل بەدىئىي ئىجادىيەت ھەقىقەتەن كىشىنى قايىل قىلىدۇ...» دەرۋەقە بۇ ئۈچ بۇرجەكلەر دەل ئەنە شۇ ئېگىز تاغلارنىڭ سىمۋولىدۇر. كېيىنچە تەبىئىي پەننىڭ راۋاجلىنىشى ئارقىسىدا بۇ خىل ئۈچ بۇرجەكلەر تەدرىجىي ئۆزلىرى قوللىنىلغان ئورۇنلاردا تەرەققىي قىلىپ ياي ئارقىلىق چىقىرىلغان گەۋدە ۋە گەۋدىنى چوققىغا تۇتاشتۇرغۇچى ياي سىزىقىغا ئىگە مۇكەممەل گېئومېتىرىك شەكىلگە ئايلانغان. ئۇ مەزمۇت گەۋدە ۋە ھەيۋەتلىك چوققىغا

ئىگە تاغنىڭ سىمۋولى بولۇپلا قالماستىن بەلكى كۆركەم ۋە گۈزەللىكنىمۇ ئىگە بولغان مۇكەممەل شەكىلدۇر.

...ئەڭ بۇرۇنقى ئۆي- ئىمارەتلىرىمىز،-دەپ يازىدۇ- يولداش هاجى مەتتۇسا- «ﮋ»شەكلىدىكى ياغاچ كەپە بولۇپ، بۇ خىل قۇرۇلما ئىنشائات مېخانىكىسى نەزەرىيىسى ئىلمىدا كېئومېترىيىلىك شەكلى ئۆزگەرمەيدىغان سىستېما دەپ ئاتىلىپ، ئۇنىڭ تۇرغۇنلۇقى ئەڭ ياخشى هېسابلىنىدۇ. «تۆرت تال دەۋانى» دا كۆرسىتىلگەن ئۈچ ئاياغ تۆمۈر ئوچاق، ئۈچ پۇتلۇق كۇرسى، قازان تۇختىتىش ئۈچۈن قويۇلغان ئوچاق ئۇستىدىكى ئۈچ ئۇقتا، ئەنئەنىۋى ساپالچىلىق-مىزدىكى تەپمە چاقلىق قۇرۇلما دەستىسى، ئۈچ پۇتلۇق داگقان، ئۈچ پۇتلۇق چۆگۈن قاتارلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تۇرمۇش بۇيۇملىرىدىن قارىغاندا ئۇلار تۇرغۇنلۇقى ئەڭ مەزمۇت، ئىشەنچىلىك قۇرۇلمىنىڭ ئۈچ پۇتقا ئىگە بولىدىغانلىقىنى قەدىمدىلا يەكۈنلەپ ئۇنى ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئەمەلىي تۇرمۇشتا كەڭ كۆلەمدە قوللىنىپ هازىرقى زامان گېئومېترىيىسىدىكى «بىر تۈز سىزىقتا ياتمايدىغان ئۈچ نۇقتا بىر تەكشىلىكنى بەلگىلەيدۇ...» دېگەن تېئورمىغا ئاساس سالغاندۇر. كېيىنچە ئىككى قەۋەتلىك ساتما ياكى قالىق ئۆي پەيدا بولغان... («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»-ئىچكى ژورنال 1986 - يىل 10- سان)

دېمەك ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئېتىنىك هۈنەر شەكىللىرىدىن بىخلىنىپ تەرەققىي قىلىپ مىللىي خاسلىق ئالاهىدىلىكىنى زادىلا يىراتماي كەلگەن بۇ شەكىللەر مەنبەلىرى- خۇددى دۆلىتىمىزنىڭ ئاتاقلىق مىمارچىلىق تەتقىقاتچىسى ۋاڭ شىردىن ئەپەندى ئېيتقاندەك: خەنزۇلارنىڭكىدىن پەرقلىنىدىغان، ئۆز تەرەققىيات يولى ۋە ئالاهىدىلىكىگە ئىگە شەكىللەردۇر. ۋاڭ شىردىن ئەپەندى يەنە مۇنداق يازىدۇ: «... ئۇنى زورمۇزورۇ خەنزۇچە ئۇسلۇپتىكى مىمارچىلىققا چېتىۋېلىشنىڭ هاجىتى يوق...»(«شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»- ئىچكى ژورنال 1986- يىل 10 - سان 12- بەت)

شەكىللەرنىڭ هاسىل بولۇش مەنبەسى، مەنبەلەرنىڭ ئاساسى هەم بۇ خىل شەكىل مەنبەلەر ئاساسىدا مۇكەممەللەشكەن ئۇيغۇر مىماركارلىقىنىڭ مۇكەممەل شەكلى قۇرۇلمىلىرى سەئىدىيىلەر ئالتۇن چاغلىرىغا كەلگەندە يەنىمۇ كۆركەملىشىش، گۈللىنىش، كېيىنكى زامانلار ئۈچۈن كۆزنەك بولۇش ۋە ئەڭ ئاممىۋىلىشىش تەرەققىيات يولىغا يۈزلەنگەن. يەنى بۇشەكىل پۈتۈن جەمئىيەتتە خانلىقنىڭ هەشەمەتلىك قۇرۇلۇشلىرىدىن تارتىپ تاكى مۇساپىرلارنىڭ تۈنەكخانىلىرىغىچە، يەر ئاستى، يەر ئۈستى، كوچىمە، كۆچكۈن، مۇقىم، مۇقىمسىز... ئىنسان تۇرار جايلىرىنىڭ هەممە تەركىب تارماقلىرىغىچە ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان ماددىي، مەنىۋى ئادەت، كۆزنەك ئۆلچىمى، خەلقنىڭ شەكىل مىزانى بولۇپ ئومۇملاشتۇرۇلغان. شۇ زامانلاردىكى ئۆي- ماكان قۇرۇلمىلىرىنىڭ بۇ خىل گۈزەل شەكىل تۈرى مىزانلىرى ۋە كۆزنەكلىرى توغرىسىدا شۇ زامانلاردىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەن بەزىبىر يازما خاتىرىلەرمۇ يوق ئەمەس. بۇ خىل خاتىرىلەرنىڭ مەزمۇن ئورتاقلىقى بىردەك بولۇپ، ئۇنىڭ يىغىنچاق تەرجىمىسى مۇنداق قەلەملەشتۈرۈشكە بولىدۇ: ئۆمۈرلىرىنى مەنا، هەۋەس، نام- نىشان بىلەن ئۆتكۈزمەككە نىيەت قىلغۇچى، ئەجداد ئىزىنى باسقۇچى، مىراس تۇتقۇچى، نەسەب- ئەۋلادلىرىغا ئىز- نەمۇنە، تۆھپە- تەۋەررۇكات بەخش ئەتكۈچى هەم بۇ خىل زۆرۈرىيەتلەرنى ئەجدادى قەرز- مەجبۇرىيەت بىلگۈچى جىمىكى سەئىدىل ئىقلىم -(سەئىدىيىلەر زامانى) ئەهلى يارانلىرىغا، ئۇلۇغ خانلارنىڭ

شاپائەت، ئىلتىپات ھامىلىقىدىن بەھرىلەنگۈچى جاھانسازلارنىڭ جىمىسىگە، جايىمىزنىڭ زامانى ئەۋۋەلىدىن زامانى ئاخىرىغىچە ئۈندۈرمە ئەزىزانلىرى ھېسابلىنىدىغان قان- قېرىنداشلىرىمىزنىڭ جىمىكى جەم ۋە يەككىلىرىگە تائىلا مەھشەرگىچە ۋاجىب ھەم ۋەزىپە ھېسابلانغايكى، بىزنىڭ نەسلى- نەسەبلىرىمىز ئەزەلدىن ھازىرلا ئۆلگۈچىلەر قاتارىدىن ئىبادەت قىلىدىغان، مەڭگۈ ئۆلمەسلىك مۇددىئالىرى بىلەن جاھان تۇتىدىغان نەسەبتۇر. كۆرۈمىز- (كىشىلەرنىڭ ھوزۇرى نەزەرلىرى چۈشمەيدىغان) قازمىلارنى يەنى گەمە، گەرەم، ئۆڭكۈر، يار تۆشۈكلىرى، سۆڭگۈچ، ناباپ ياپىلارنى، شەھەرتكە نۇقسان، ھاياتقا خورلۇق، ئىنسانغا مالال بولىدىغان، سىدام، قاراڭغۇ، زەي، زىمىستان، نىجىس خانىلارنى، نادان، بېخىل بايلارنىڭ مال- ھايۋان ئېغىللىرىغا ئارىلىشىپ، ياندىشىپ تۇرغان ئىنسان تۆشۈكلىرىنى، دەل- دەرەخسىز، تەييار خارابە، مۇت ۋەخپە، تاشلاندا... ياپىلارنى ماكان تۇتقۇچى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى پاك زېمىنىمىز ئۈچۈن ھارام يوك ھېسابلانغاي، خار، بىئېتىۋار، ناخۇش، ئەقلىتۈرەلمىگەن كىشىلەر جۈملىسىدە قالغاي... ئۆي- جايىنى- تۇرار- كىرەر جاي- ماكانلىرىنى چىرايلىق، ئازادە ھەم كۆڭۈللەرگە راۋا، باپ تۇتماق، تەييارلىماق ھەر بىر ئىنساننىڭ ئاللاھ ئالدىدىكى، ئۇلۇغ زاماندارلار ئالدىدىكى، ھەر بىر جان ئالدىدىكى قەرز ۋە زۆرۈرىيەتلىرىدۇر... بىز بۇ تەرىپ- پاتتىكى «چىرايلىق»، «ئازادە»، «راۋا»، «باپ» سۆزلىرىنى ئومۇمەن شۇ زامانلاردىكى مېمارچى- لىقىمىزنىڭ نەقىشلىنىش، گۈزەل، كۆركەم، پۇختا، باپ ياسىلىش، پەردازلىنىش ئۇقۇمىدىن چۈشىنىمىز.

3. پەرداز ۋە پەۋاز نەقىشلىرى

سەئىدىيلەر زامانلىرىدىن بۇيان، بىزنىڭ مېماركارلىق تۇرمۇشلىرىمىزدا ساقلىنىپ كەل- گەن ۋە كېلىۋاتقان ئۇيغۇرچە پەرداز ۋە پەۋاز نەقىشلىرىنىڭ ھازىرقى چاغلاردىكى مىسالى تۈرلىرىنى تۆۋەندىكىچە يەنى شەۋلان، كۆپۈشەك، كەكلىك قېشى، قەنخىش، توقۇناق، زەنجىر بادامچە، پىلتە، يازا، غۇنچە، زۇنجى، نەمۇيان، ناۋا، سۇفەر، شوئارغۇنچە، ئانار، چېچەك مودەن، ئۈزۈم، سۇلا، شەددە، يورۇق، پىنچە، زەمىس، ئېسلىما، سەبدە، گۈنچە، مۇپەددەس، گۈلشەن، قوشقۇراق، نەستە، كەلكۈن، بەنچە، بېلىق قاسىرىقى، رىشات، ھونەن، شەمشى، ھەشقىپېچەك، قەمەرچە، ساندۇقچە، گىزەك، تالا، يۇلتۇز، يوپۇرماق، تۇمارچە زەنجىر، پەتنۇس، قىيپاش زەنجىر، گۈل- گىيا قاتارلىق كېئومېترىيىلىك سىزىقلارنى سيۇژېت قىلىغان شەكىل- تۈرلەر بويىچە ئاتاپ ئۆتۈش مۇمكىن. مېمارلىقىمىزنىڭ پەۋاز-گىرۋەك ۋە قوندۇرۇلمىلىق ئورۇن، بۆلەكلىرىدە ئالاھىدە ئېھمىيەتلىك بولغان بۇ نەقىش شەكىللىرى ئومۇمەن بىر- بىرىگە ماسلاشتۇرۇلغان ياكى ئۆزگىچىرەك ماسلاشتۇرۇلغان ھالەتتە ھازىرقى چاغلاردىكى جامە، مەسچىت، خاتىرە ئىمارەتلىرى، ئەسلەش، ئۇلۇغلاش قورۇلمىلىرى، ئايۋان، سارايلار، ئويۇن، ھوزۇرى- تاماشىلار ئۈچۈن تەقلەنگەن شۆھرەتلىك ئىمارەتلەر، زال، كۇلۇب، تىياتىر بىنالىرى... گىلەمچىلىك، كۇلالچىلىق، كەشتىچىلىك، توقۇمىچىلىق، باسما، ئويمىكەشلىك، زەرگەرلىك، مىسكەرلىك، ياغاچچىلىق، قىرغۇچىلىق ھۈنەر- پەشمەتلىرىمىزدە يەنىلا ئۆز قىممىتى بىلەن قەدىرلىنىپ ھەم ئىشلىتىلىپ كەلمەكتە.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

بالىغا ئىسىم قويۇش

(ھېكايە)

ئابلەت ئابدۇللا

چىرايلىق جاھازلانغان ئۆيدە ياش ئەر-ئايال بىر-بىردىگە دومسىيىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلار باياتىن بېرى دەتالاش قىلىشىپ ھارغانىدى. بۇ دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقان بوۋاق بۇ كۆڭۈلسىز دەتالاشنىڭ ئۆزىگە تەئەللۇق ئىكەنلىكىدىن بىخەۋەر بەخىرامان ئۇخلاۋاتىدۇ.

ئادەتتە ئۇيغۇرلاردا بالا تۇغۇلۇپ يەتتە كۈن ئىچىدىلا ئەزان چىللاپ ئىسىم قويۇلىدۇ. بۈگۈن بوۋاق سەككىز تاڭنى قارشى ئالدى، بىراق ئۇ تېخىچىلا ئۆزىنىڭ مۇبارەك ئىسمىغا چىللانغان ئەزاننى ئاڭلىمىدى. بوۋاقنىڭ ياش، چىرايلىق ئاتا-ئانىسى بوۋاققا قويۇلغۇسى ئىسىمنى ئۆز ئىسمىنىڭ قاپىيىسىگە تارتىپ سەككىز كۈننى ئۆتكۈزۈۋەتتى. باياتىن بولۇۋاتقان دەتالاشمۇ مۇشۇ ئىش ئۈستىدە ئىدى.

خەيرىيەت، ياش ئاتا خۇشال بولۇپ، ئورنىدىن ۋارقىراپ تۇرۇپ كەتتى:

— تاپتىم، تاپتىم، ئاخىرى تاپتىم. ئاجايىپ چىرايلىق ھەم مەنىلىك ئىسىم تاپتىم. بۇنى سەن ئويلاپمۇ تاپالمايسەن. نېمە دەمسەن، مانا ئاڭلا: «مۇھەببەت»، «مۇ... ھەب...بەت!» قانداق، چىرايلىقمىكەن، ئىككىمىزنىڭ سۆيگۈ-مۇھەببىتىمىزنىڭ بەلگىسى. «مۇھەببەت — ئەخمەت!» قاپىيىلىك ھەم يېقىملىق...

— ياق بولمايدۇ! — ئايالى ئېرىنىڭ سۆزىنى كەسكىن بۆلۈۋەتتى. — خەلچەمنىڭ مۇھەببەت دېگەن قىزى بار. ئۇنىڭسىزمۇ ئىككىمىزنىڭ مۇھەببىتى چوڭقۇرغۇ... مەن دېگەن ئىدىمغۇ سىزگە، قىزىمىزغا ھېچكىم قويمىغان ئىسىمنى قويىمىز دەپ، يەنە دېسەم يەنە دەيدىكەنسىز. مەن قورساق كۆتۈرگەندىلا ئويلاپ قويغان: «نا... دى... رە!» شاكۇرە — نادىرە، تازىمۇ چىرايلىق. نادىرە — ئەخمەت دېسە نېمىشقا بولمايدىكەن؟!

— بولمايدۇ. قاپىيىسى كەلمەيدۇ.

— ۋاي - ۋۇي نېمە دەيدىغانسىز، بالا تۇغۇلغاندا قاپىيىسى بىلەن تۇغۇلاتتىمۇ؟!...

— نادىرەنىڭ مەنىسى نېمە ئەمەسە، ھە، ئېيتە قېنى، مۇھەببەت قويىمىز.

— ياق، ياق! نادىرە قويىمىز، — ئايال گېپىدە چىڭ تۇرۇپ بالىنى قولىغا ئېلىپ ئەركىلەتتى، — نادىرە، مېنىڭ قىزىم نادىرە...

— مۇھەببەت دە دەيمەن، ھوي كالۋا، بالىنىڭ قۇلىقىغا سىڭىپ قالىدۇ.

— نادىرە، ئاپئاق قىزىم نادىرە!

— مۇھەببەت دە دەيمەن، ئەكە بالىنى!

— بەرمەيمەن!

— ئەمىسە مۇھەببەت دە دەيمەن، مۇھەببەت دەمسەن دېمەمسەن؟

— دېمەيمەن!

— دەيسەن!

— دېمەيمەن دېدىم، دېمەيمەن!

تۇرمۇش ئەينىكىدە

— ھۇ ئاناڭنى!... ھېلى مۈشۈك بالىنى
دېرىزىدىن تاشلىۋېتىپ بىراق كۆرىمەن.
ئەر ئاچچىقىدا بالىغا تەمشىلىپ قەدەم
تاشلىدى، ئايال چىرقىراپ، بالىنى مەھكەم
باغرىغا بېسىپ يېتىۋالدى.
شاكىرەنىڭ ئەنسىز ئاۋازىنى ئاڭلاپ قوش-
نىسى رىزۋان دېگەن ئايال يۈگۈرۈپ كىر-
دى - دە، ئۇلارنى ھەسەن قارىمنى چاقىرىپ
كېلىپ ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىشقا ئاران
كۆندۈردى.
— بوپتۇ، ھەسەن قارىكام نېمە قويسا شۇ
ھېساب، — دېدى ئەخمەت ئاچچىقىدىن يېنىپ ۋە
رىزۋان ھەدىنى ئۇزاتقاچ، — مەن بۇ ئۆيدە
ئەرمۇ — ئايالمۇ... ۋاي دەپ قويسام بۇ-
نىڭ ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى قا-
رىغا رىزۋان ھەدە، — دەپ كوتۇلدىدى.
ھەسەن قارىم كەلدى. ئۇ كۆزەينىكىنى
تاقاپ، بالىغا مۇۋاپىق ئىسىم ئىزدەپ، كىتا-
بىغا ئۇزۇندىن - ئۇزۇن تىكىلىپ ئولتۇردى.
بۇۋى مەريەم ئانىمىزدىن تارتىپ، تا ھازىر-
غىچە قويۇلۇپ كېلىۋاتقان ئىسىملارنىڭ مە-
نىسىنى يېشىپ بىر ھازا سۆزلىدى. ئاخىرى
كۈلۈمسىرەپ:
— تاپتىم، بالىلىرىم تاپتىم، بالىغا ئەڭ
لايىق ئىسمى - شەرىپ تېپىلدى. بالا ئايدەك
چىرايلىق، كۈندەك نۇرلۇق ئىكەن. شۇڭا بۇ
بالىغا «شەمس قەمەر» دېگەن ئىسىم تولىمۇ
باپ. جامالىغا ھۆسن، ئىقبالىغا نۇر بولىدۇ.
شەمس — كۈن، قەمەر — ئاي دېمەكتۇر. سى-
لەر ياشلار بۇنى بىلمەيسىلەر! — دېدى.
بۇ ئىسىمنى ياش ئەر - ئايال خىيالىغا
كەلتۈرۈپمۇ باقمىغانىدى. شۇڭا ئەر - ئايال
بىر - بىرىنىڭ كۆزىگە قارىشىۋالدى ۋە ئىلا-
ج بالىنى قارىمنىڭ ئالدىغا ياتقۇزۇشتى.
قارىم ئەزان چىللاشقا ئەندى تەرەددۇت قى-
لىۋاتاتتى، شاكىرە ھالسىز ئاياغلىرىنى بې-
سىپ، قارىمنىڭ يېنىغا كېلىپ پىچىرلىدى:
— قارىكا، سىلىدىن ئۆتۈنەي، «نادىرە» دەپ
قويسىلا، نادىرە چىرايلىق ئىسىم.
شاكىرەنىڭ چىدىيالمايۋاتقانلىقىنى كۆ-
رۈپ، ئەخمەتمۇ قارىمنىڭ يېنىغا كەلدى:
— قارىكا، مۇھەببەت قويسىلا، مۇھەببەتمۇ
ياخشى ئىسىم.
— ياق، قارىكا، نادىرە قويسىلا، نادىرە
دەپلا ئەزان چىللاۋەتسىلە بولىدىغۇ...
— ياق، ياق، بولمايدۇ، قارىكا، مۇھەب-
بەت دەپلا ئەزان چىللىسىلا!
تەڭقىسلىقتا قالغان قارىم ئىككى تەرەپتە
تۇرغان ياش ئەر - ئايالغا ھەيران بولۇپ،
نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى. ئۇلار «قا-
رىكا - قارىكا!» دەپ قوشقاچتەك ۋىچىرلە-
شاتتى، يالۋۇرۇشاتتى. بىرۋاق يىغلاپ كەتتى.
شاكىرە بالىنى قولىغا ئېلىپ، يىغلامسىراپ
قارىمغا يالۋۇردى:
— جېنىم قارىكا، مەن دېگەننى قويسىلا -
چۇ، بۇ قىز ئەمەسمۇ، قىز...
— ئۇنىڭ دېگىنىنى قويمىسىلا قارىكا، ئايال
كىشىنىڭ گېپىگە كىرمىسىلە، مەن دېگەن
قىزنىڭ ئاتىسى!
— مەن دېگەننى قويمىسىلا قويدۇرمايمەن
قارىكا، بۇ مېنىڭ بالام، بۇنى مەن تۇغقان،
مەن تاپقان...
— نېمە، بۇنى مەن تاپماي سەن تاپتىڭما،
بۇ مېنىڭ بالام ئەمەسما، ھۇ ئاناڭنى، بۇ
كىمنىڭ بالىسى ئەمىسە ھە؟!...
ئەخمەت غەزەپ بىلەن ئايالىغا دۈۋەيلىدى.
شاكىرە يەنە چىرقىراپ كەتتى. قورقۇپ كەت-
كەن قارىم ئاستا تىكىۋەتتى.
قارىمنىڭ گەۋدىسى ئۆيدىن يوقالغاندىن
كېيىن شاكىرە يىغلامسىراپ كۆكەملىك بىلەن
سۆزلەشكە باشلىدى:
— ئۇرە، ئۇر قېنى، سېنى ئۇرسۇن دەپ
تەككەن ئەمەسمۇ، مەن سېنى ئۇرسۇن دەپ
ئاچچىق تولغاق يەپ توققۇز ئاي، توققۇز

(ئاخىرى 78- بەتتە)

كىتابلار زارى

(فېلىيەتون)

غەنىزات غەيۇرانى

توۋا قىلدىم، كىتابلارمۇ سۆزلەيدىكەن، بېشىغا دەرد كەلسە ھەتتا يىغلايدىكەن.

بىر كۈنى مەن ماتېرىيال بۆلۈمىگە كىرىپ كىتاب جاۋەنلىرىدىن ماتېرىيال ئاختۇرۇۋاتاتتىم. ماڭا يېقىنلا بىر يەردىن غايىبتىن كەلگەندەك غەلىتە بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. مەن ھاڭ - تاڭ بولۇپ ئەتراپقا قارىدىم. ماتېرىيال بۆلۈمىدە شۇ بۆلۈمگە قارايدىغان ئايال بىلەن ئىككىمىزدىن باشقا ئادەم يوق ئىدى (ئۇ ئايالمۇ مۈگدەپ ئولتۇراتتى). بۇ ئاۋاز ئادەمنىڭ ياكى قۇشلارنىڭ ۋە ياكى باشقا نەرسىنىڭ ئاۋازىغا ئوخشىمايتتى، لېكىن سۆزلىرى ناھايىتى ئېنىق، چۈشىنىشلىك ئىدى. مەن ئاۋاز چىقىۋاتقان ئىشكاپنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى چىمچىلاق قول پاتقۇدەك ئاراچقا قۇلىقىمنى يېقىپ، ئاۋازغا قۇلاق سالدىم. بىر كىتاب مۇنداق دەپ سۆزلەۋاتاتتى:

— . . . خېرىدارى يوق كىتاب بولۇپ نەشىر قىلىنغۇچە دۇنياغا كەلمىگەنىمۇ ياخشى ئىكەن. مانا بىزنىڭ نەشىر قىلىنغىنىمىزغا ئۈچ يىلچە بولۇپ قالدى. بىز نەشىردىن چىقىپ كىتابخانا پوكەيگە تىزىلغاندا خۇددى مېڭىلاپ كىشى قارشى ئېلىشقا چىققان ھۆرمەتلىك مېھماندەك

كۈلكە يېيىشىپ تۇرغان چىرايىمىز بىلەن ئەتراپقا مەغرۇرانە قاراپتتۇق. خېرىدارلار بەس-بەس بىلەن سېتىۋېلىشىپ يەردىلا ئوقۇشقا باشلايدىغانىدەك ئۈمىدۋارلىق بىلەن تەلمۈرەتتۇق. دەسلەپكى كۈنلەردە بەزى كىشىلەر بىزنى قولىغا ئېلىپ، ئۇ يەر- بۇ يەرلىرىمىزنى ۋاراقلاپ باقسىمۇ، لېكىن قايتۇرۇپ بېرەتتى. كېيىن بىزنى سوراپمۇ باقمايدىغان بولدى. كۈنلەر، ئايلار ئۆتتى. كىتابخانىلارنىڭ قولىدىن چۈشۈرمەي ئوقۇيدىغان يېقىن دوستى بولۇپ قالساق دېگەن ئارزۇيىمىز ئاستا - ئاستا يوقىلىپ، چىرايىمىزنى مەيۈسلۈك، قەلبىمىزنى ھەسرەت قاپلىدى. بىزنىڭ يېنىمىزغا تىزىقلىق كىتابلارنىڭ ھەر كۈنى سېتىلىپ تۇرغانلىقىنى، ھەتتا بەزىلىرىنىڭ تېزلا تۈگەپ خېرىدارلارنىڭ يەنە تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغىنىمىزدا ئومۇستىن يېرىلغۇدەك بولاتتۇق. سېتىلماي تۇرۇۋەرگەنلىكىمىزدىن پوكەيگىمۇ ئارتۇقچە يۈك بولۇپ قالدۇق. ئاخىرى ئورنىمىز پوكەي ئاستىغا ئالماشتى. شۇندىن كېيىن بىزنى كىتابخانىلارلا ئەمەس، ھەتتا پىركازچىكلارمۇ ئۇنتۇدى. شۇنداق قىلىپ بىر قىسمىمىز ئۇ يەردە، بىر قىسمىمىز ئامباردا توپا-چاڭ ئاستىدا قالدۇق. ئارىدىن بىر يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن مۇشۇ ماتېرىيال بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، ماتېرىيال بۆلۈمىدىكى يوق كىتابلارنى تولۇقلاش يۈزىسىدىن كىتابخانىغا بېرىپ قېلىپ، ئۈچىمىزنى سېتىۋېلىپ كەلگەنىدى. شۇ چاغدا بىز «بىزنىڭ قەدىرسىز ۋاقتىمىز ئۆتتى» دەپ ئويلىغانىدۇق. ئەپسۇسكى، ئۇ ئويىمىزمۇ بىزنى ئالدىغانىكەن. چۈنكى، بىز بۇ يەرگە كەلگەن ئىككى يىلدىن بېرى بىر ئادەم بىزنى باشتىن-ئاياغ ئوقۇپ چىققىنى يوق. ئۆزۈڭلار بىلىسىلەر، بۇ ئىشكاپتىكى كىتابلار بىر كۈن ئىشكاپتا تۇرمايدۇ. تولا ئوقۇلۇپ بەزى كىتابلارنىڭ مۇقاۋىلىرىمۇ يىرتىلىپ كەتتى. بىزچۇ؟ چىرايىمىزنى توپا - چاڭ، قەلبىمىزنى ئېغىر ھەسرەت باسقاندىن باشقا، نەشىردىن چىققان پېتىمىز بىلەن. ھەي، خۇدا! . . . دۇنياغا ياراتمىساڭ مەيلى، لېكىن ياراتقان ئىكەنسەن، ئۇنى بىزدەك تەقدىرگە مۇپتىلا بولىدىغان قىلىپ ياراتماي، بەلكى خەلق سۆيۈپ ئوقۇيدىغان قىلىپ يارات. ئۇنىڭدىن خەلق نەپ ئالسۇن، — دېدى - دە، ئاۋازى ئۈزۈلدى. ئارقىدىنلا مىشىلداپ يىغلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. بىر ئازدىن كېيىن:

— ھۆرمەتلىك بۇرادەر، — دېدى يەنە بىر كىتاب ئاستا ئىڭراپ، — سىزنىڭ دەردىڭىز ھەقىقەتەن ئېغىر ئىكەن. ئىلاھىم دەردىڭىز داۋا، رەنجىڭىز شىپا تاپقاي. لېكىن مېنىڭ دەردىمۇ سىزنىڭكىدىن يېنىك ئەمەس. مەن ئەسلىدە خېلى ئابرويلۇق، ئىناۋەتلىك، ھالال ئەمگەك بىلەن پۈتكەن بىر كىتاب ئىدىم. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى، ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىكى تەقىبلىنىش، كۆيدۈرۈلۈشتەك ھادىسىلەرگە يولۇقۇشقا ئوخشاش سەۋەبلەر بىلەن شېرىكلىرىم تۈگەپ، تەسادىپىي مەن ساقلىنىپ قالدىم. بىر كىشى نۇرغۇن يوللارنى مېڭىپ يۈرۈپ ئاخىرى مېنى قولغا چۈشۈردى - دە، ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. ئۇ ئۆيىگە بارغاندىن كېيىن ئىشىك - تۈڭلۈكلىرىنى تاقاپ، مېنى ئالدىراپ - تېنەپ ۋاراقلاشقا باشلىدى. شۇ چاغدا مەن: «ھە، بۇ بىر ئىلمىي تەتقىقاتچى ئىكەن، مېنى راۋۇرۇس تەتقىق قىلىپ مېنىڭ ھەققىمدە مۇنەۋۋەر بىر ئەسەر يازىدىغان بولدى» دەپ ئىنتايىن خۇش بولغانىدىم. نەدىكىنى، ئۇ «تەتقىقاتچى» مېنى تولۇق ئوقۇپمۇ چىقمىدى. باب، ماۋزۇلىرىغا بىر قۇر قارىدى، ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىمگە سىزدى، بەلگە قويدى. كېيىن قەغەز-قەلەملىرىنى قولىغا ئېلىپ شۇنداق بىر كۆچۈرۈشكە باشلىدىكى، توپتوغرا بىر ئاي كۆچۈردى. كۆچۈرگەندە قانداق تېخى؟ بەزى ماۋزۇلىرىمنى پۈتۈن دېگۈدەك، بەزىلىرىمنى يېرىم، بەزىلىرىمنى بىر ئابزاس، بەزىلىرىمنى باشتىن، بەزىلىرىمنى ئاياغدىن، ئىشقىلىپ قەيەرگە كۆزى چۈشسە شۇ يەردىن كۆچۈردى. ئەمەلىيەتتە ئۇ بەزى ئەزالىرىمنى پۈتۈن، بەزىلىرىمنى يېرىم، بەزىلىرىدىن كىچىك، بەزىلىرىدىن چوڭ، ئومۇمەن قولىغا قانچىلىك چىقسا شۇنچىلىك كېسىۋالغانىدى. كېسىۋالغان ئەزالىرىمدىن تەپچىرەپ قان چىقىشقا، بەدىنىمدە سىرقىراپ ئاغرىشقا باشلىدى.

مەندىكى خۇشاللىق ئويلىمىغان يەردىن چىدىغۇسىز ئازاب ۋە ھەسرەتكە ئايلاندى. ئۆلۈكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك، دېگەندەك مېنىڭ شۇنچە ئازاب چېكىۋاتقانلىقىمغا قارىماي، قانداقتۇر نېرى - بېرى قۇراشتۇرۇلغان بىر ياغاچ ئىسكىلىتتا مېنىڭ چالا - پۇچۇق كېسىۋېلىنغان ئەزالىرىمنى ئالدىراپ - تېنەپ چاپلاشقا باشلىدى. يارەببىم! يۈرىكىمنىڭ كېسىۋېلىنغان قىسمى ئەسلى جايىدىن ئون سانتىمېتىر تۆۋەنگە، ئۆپكەمنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى ئوڭ تەرەپكە، قولىقىمنىڭ بىرىنى كەجگىگە، بىرىنى كۆزۈمنىڭ يېنىغا، كۆزلىرىمنى يانتۇ ھەم بىرىنىڭ ئېقىيىرىق، ئاغزىم كالچۇك، چىشلىرىم تەرتىپسىز قېقىلغان قوزۇقتەك ئوگەئول - دوگەئول، ئېڭىكىمنى بوغدىيەكنىڭ ئۈستىگە چاپلاپ قويدى. قولۇمنىڭ بىرى قىسقا، بىرى ئۇزۇن؛ ئوڭ مۈرەم سول مۈرەمدىن بىر غېرىچ ئېگىز؛ پۇتلىرىم مايماق، ئۇنىڭ ئۈستىگە تىزىم يوق؛ تىرنىقىم پۈتۈنلەي چىقمىغان، كالپۇكۇمنىڭ ئۈستىگە يېپىشتۇرۇپ قويۇلغان بۇرنۇم ھۆل تامغا پاتۇرۇپ قويغان مارجاندەك شۇنچىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئىشقىلىپ، بىرمۇ ئەزايىم ياكى پۈتۈن ياكى جايىدا ئەمەس ئىدى. قىسقىسى، گۈزەل قەشقەر قىزلىرىنىڭ چىۋەر قوللىرى بىلەن تىكىلگەن چىمەن دوپپىغا ئوخشايدىغان شۇنچە قامالاشقان، نازاكەتلىك ئىسكەتىم خۇددى توقامچى تىككەن كۆلاغا ئوخشاپ قالدى. بۇنى كۆرۈپ ئەرۋاھىم قىرىق گەز ئۇچتى - دە، ھوشۇمدىن كەتتىم. يىل ئۆتتىمۇ ئۇقمايمەن، بىر مەزگىلدىن كېيىن مانا مۇشۇ شەكىلدە يا يېڭى ئەمەس، يا كونا ئەمەس، ئۆزۈمگە ياراشمىغان غەلىتە كىيىم، قامالاشمىغان گىرىم بىلەن باشقا كىشىنىڭ نامىدا كىتاب بولۇپ چىقىپتىمەن. بۇ ماڭا تېخىمۇ ئەلەم قىلدى. نېمە ئىش بۇ؟ قېنى مېنىڭ ئەسلى ئىگەمنىڭ مېنى يېزىپ چىقىش يولىدا ئاققۇزغان ساپ، ھالال قان - تەرى؟ ئىنسان پائالىيىتىنىڭ پەقەت ھارماي - تالماي، جاپالىق ئەمگەك قىلغۇچىلار ئۈچۈنلا مەنسۇپ بولىدىغان قۇياشتەك نۇرلۇق، ئالتۇندەك ساپ مۇشۇ ساھەسىگە (ئىلىم ساھەسىگە) قىزىلكۆزلۈك، ساختىپەزلىك ئارىلاشسا، ھەتتا مېنىڭ ھازىرقى «خوجايىنىم» دەك «غەلىبە» قىلسا، قالغان ئىشلار نېمە بولۇپ كېتەر؟ - دېدى - دە، جىم بولۇپ قالدى. شۇندىن كېيىن كىتابلاردىن زۇۋان چىقمىدى. ئەمما ھېلىقى ئىككى كىتابنىڭ ئۈن - تىنسىز ياش تۆكۈۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ ۋاقىتتا پۈتۈن ماتېرىيال بۆلۈمىنى ئېغىر بىر سۈكۈنات باسقانىدى.

مېنىڭ قەلبىمدىمۇ بىر ھەسرەت دەرياسى دولقۇنلىنىۋاتاتتى. ئۆزۈممۇ شۇ دەرياغا غەرق ئىدىم. دېمەك، ئېسىمنى يوقاتقانىدىم. بىر ھازاردىن كېيىن ئېسىمنى يىغىپ ماتېرىيال بۆلۈمىدىن قايتىپ چىقتىم ۋە ئىشخانامغا كىرىپ بۇنى يېزىشقا كىرىشتىم. ئىلىمنىڭ كەمبەغەل ۋە قوپاللىقى، قەلىمىمنىڭ ئاجىزلىقى ئۈچۈن ئەيىبلىسەم قولۇم كۆكسۈمدە، لېكىن پاكىتلارنىڭ ئېنىق، جۈرئىتىمنىڭ توغرىلىقىغا ئىشەنچىم كامىل . . .

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان ماھۇت

(بېشى 75 - بەتتە)

كونا قورساق كۆتۈرۈپ تۇغقان ئەمەسمۇ، ھۆي، يۈزى يوق ھاراقكەش، تۇغۇتلۇق تۇرسام ئىزا تارتماي قارىكامنىڭ ئالدىدا . . . نومۇسسىزا . . .

— نومۇسسىز دېگەن سەن، كۆكەمە قاقجۇق، بۇ بالىنى سېنىڭ ئەمەس دەيسىنا! . . .

شاكۇرە ئاچچىقىغا بەس كېلەلمەي ۋارقىرىدى:

— سېنىڭ ئەمەس، قانداق، مېنىڭ! ئۆلتۈرۈۋەت لۈكچەك! . . .

— مانا ئەمىسە، چىق ئۆيىدىن، ئاناڭنى . . .!

«چاق» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ھالسىز ئايال قۇچىقىدىكى بالا بىلەن يەرگە ئولتۇرۇپ قالدى ۋە ھۆكرەپ يىغلىۋەتتى.

ئۇ ئۆيىدىن چىقىپ كەتتى، كېيىن قىزنىڭ «نادىرە» دەپ ئىسىم قويۇۋالدى. گۇناھسىز سەبىي بوۋاق چىرايلىق ئىسمىغا ئىگە بولدى، بىراق، ئاتىسىز، يېتىم بولۇپ قالدى . . .

مەسئۇل مۇھەررىرى: ساتتار توختى

ئانا شىنجاڭ

ھېيتەم ھۈسەيىن

ئانا يۇرتۇم گۈزەل شىنجاڭ،
ئۆزۈڭ بەختىم، شەرەپشانىم.
غۇرۇرۇم، ئىپتىخارىمدۇر،
ئېلى، تارىم، تىيانشانىم.

ۋەتەن ئالتۇن ئۆزۈك بولسا،
سېنى ياقۇت كۆزى دەيمەن.
جاھان ھەيران جامالىڭنى،
جەننەتنىڭ ئۆزى دەيمەن.

تېگى يوتمەس گۆھەر كانى—
پايانسىز تۇپرىقىڭ مۇنبەت.
ئۇنىڭ ئۈستىدە گۈلباغلار،
تۆكەر ھەردەم شېرىن شەربەت.

ئۇلۇغلايمەن ئانا شىنجاڭ،
دىلىمدا جۇش ئۇرار مېھرىڭ.
كامال تاپ، نۇرلىغىن مەڭگۈ،
قۇياشتەك نۇرلىنىپ چېھرىڭ.

نەقرات:

ئېلى، تارىم، تىيانشانىم،
مېنىڭ پەخرىم، شەرەپشانىم.

سېغىنىش

قۇربان ھاشىم

ئەلنىڭ ئوغلانى چېگراچى يارىم،
ئەسلەيمەن سېنى ئوتلۇق يۈرەكتىن.
قارايمەن دائىم گۈزەل چېگراغا،
كۆڭۈل كۆزىدە كۆرۈپ ئۇزاقتىن.

ئەسلەپ تۈنلەردە ئايغا قارىسام،
كۈلەر ئالدىمغا نۇرانە چېھرىڭ.
ئەي باتۇر يىگىت ساڭا قەلبىمدىن،
ئەزىم دەريادەك ئاقىدۇ مېھرىم.

سېغىنىپ سېنى تاغقا قارىسام،
بولىدۇ پەيدا مەغرۇر قامىتىڭ.
كۈتىمەن سېنى ساداقەت بىلەن،
چاقنار دىلىمدا چىن مۇھەببىتىڭ.

سەھرالىق دېمەك بىزنى

داۋۇتجان سەئىدىن

شەھەرنىڭ قىزلىرى ئەمدى
دېمەك سىز بىزنى سەھرالىق.
نە سەھرا يۇرتىمىز ئاۋات،
ھايات ئۆتمەكتە مەنالىق.

كىيىپ كاستۇم بۈگۈن بىزمۇ،
گالستۇك تاقىدۇق كۆركەم.
چىرايلاردىن ياغار ئاپتاپ،
يۈرەكتە بولمىغاچ دەرد-غەم.

مىنىپ موتسىكلىت گۈر-گۈر،
شەھەرگە سەيلىگە بارساق.
قارايسىز زوقلىنىپ بىزگە،
گىتارنى سايرىتىپ چالساق.

ئۈسسۈلچى قىزغا

ئېرشات تۇرسۇن

ئۈسسۈل ئوينار زىبا بىر گۈل،
ئايىمىكىنتاڭ بېقىشلىرى.
پەرىمىكىن كۆكتىن چۈشكەن،
مەپتۇن قىلدى،
كىرپىكىنى قېقىشلىرى.
ئاشىق بولدۇم ئۈسسۈلىغا،
ھاياجاندا يۈرەك ياندى.
تۈگەپ كەتتى ئۈسسۈل ئەپسۇس،
بىراق، شۇ قىز سۈرەت بولۇپ
قارىچۇقىمدا قېتىپ قالدى...

مەسئۇل مۇھەررىرى: ساتتار توختى

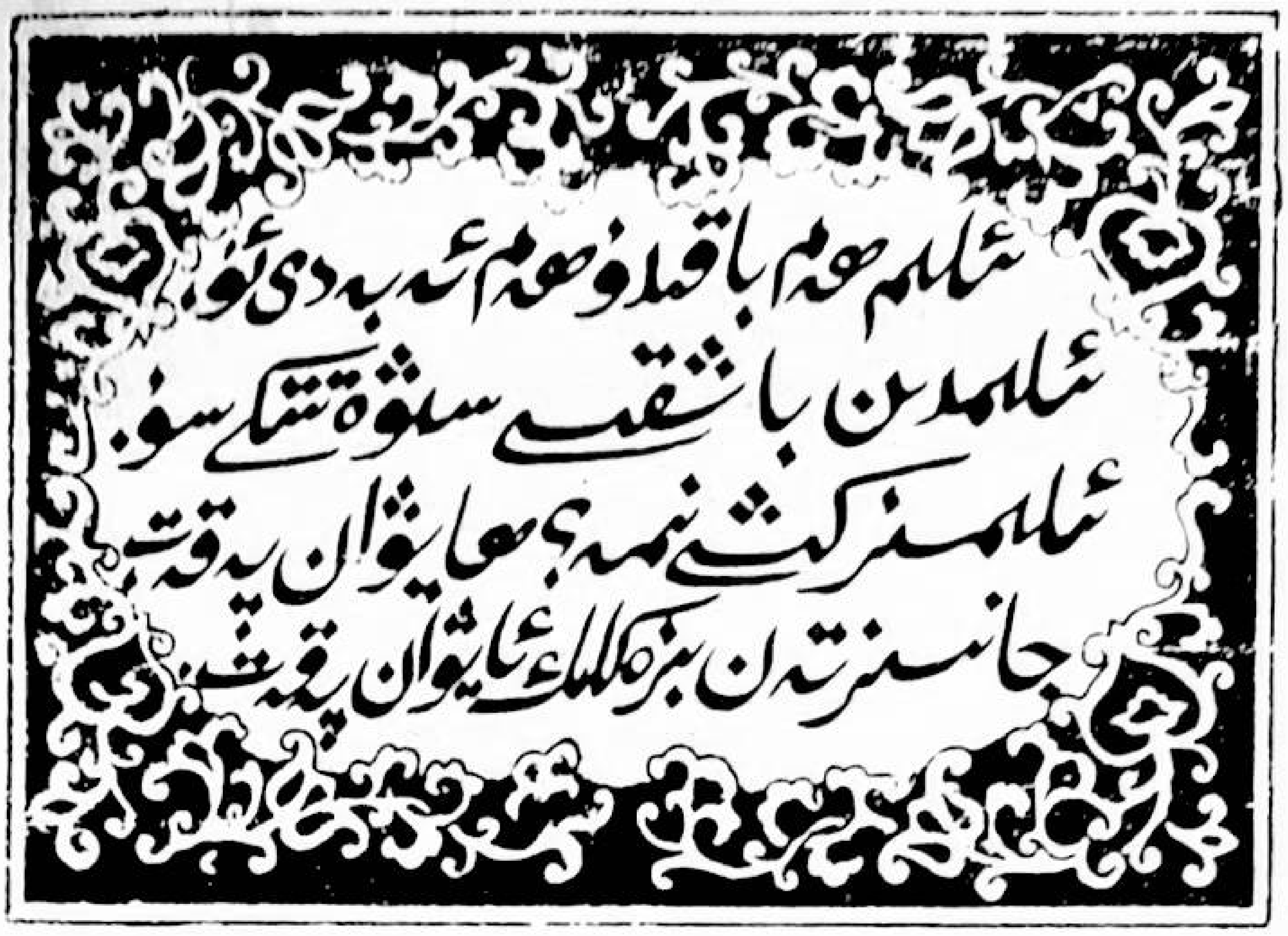

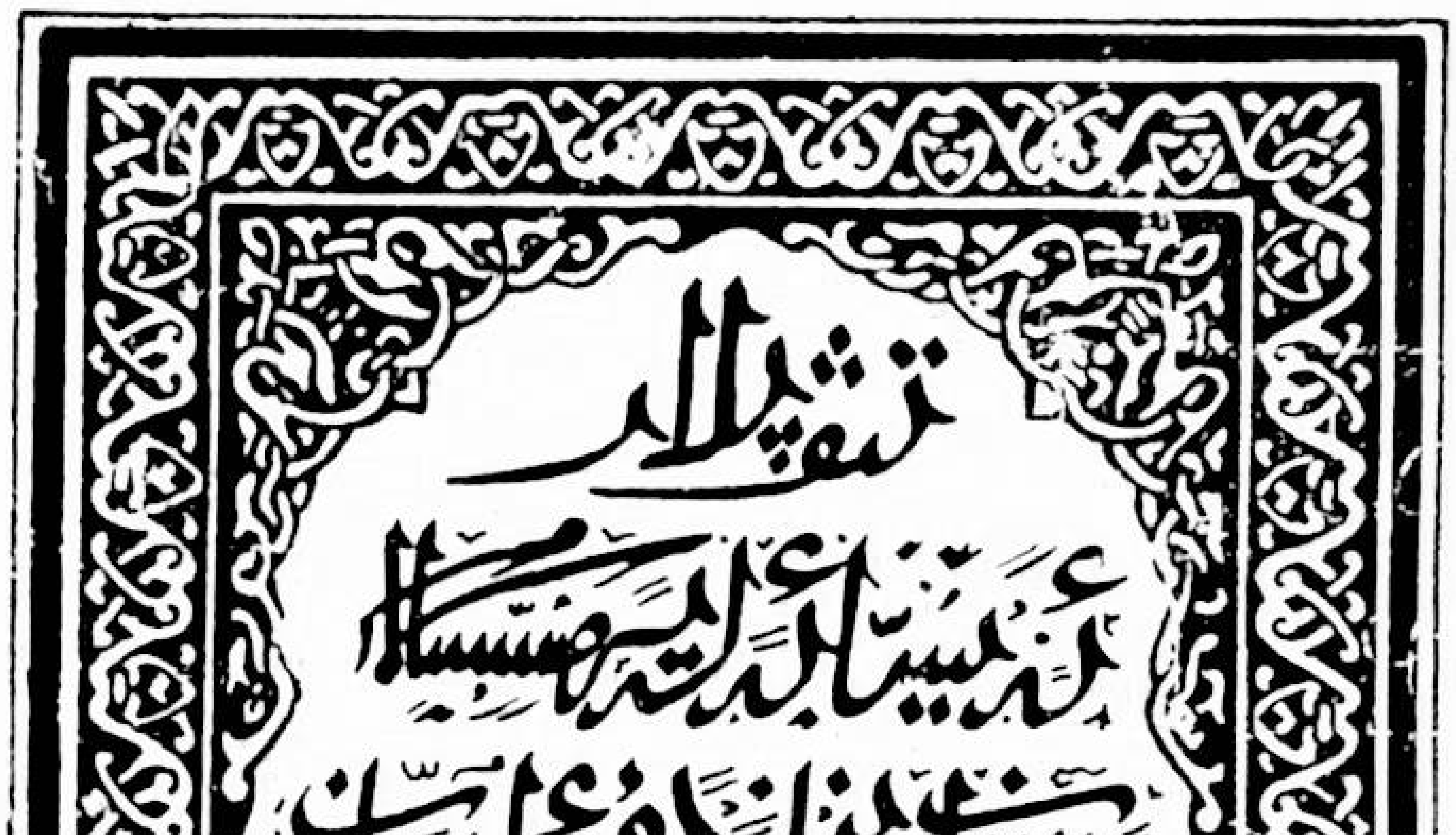

ھۆسنخەتلەرنى
ئابدۇغىنى مەترۇزى يازغان

قەدىرىگە يەتسەڭ قەدىرلىك سەن

بىلىم كۈچ

ئەقىلنى ئوقۇشتا ئوقۇتقان بولما

ھەقىقىي
دوستلۇق
سۇنماس
كۈچ

مەندىن نەسىھەت
ئوغلۇم، پەزىلەت يارات،
ئەلدە ئۇلۇغ ئالىم بولۇپ
ئىلىمگە تارات.
— مەھمۇت قەشقەرى

مۇئەللىملىك
ئۇلۇغ خىزمەت
مۇئەللىمگە
ئەلدىن ھۆرمەت

بىلىم — بىلگۈچىدە، ئەقىل — سەزگۈچىدە

ھايات چاقىرىقى

كىشىلەر ئۈچۈن ئۆزۈڭنى بېغىشلا، مېھنەتسىز تۇرمۇش ئوغرىلىق، سەنئەتسىز تۇرمۇش ۋەھشىلىك.

تاغنى بىرلىكتە
ياشلىق غەنىيمەت
تىرىشقان يېتەر مۇراد
بىلىم ئالغان قىممەت

دوستلۇق ياشلىقنىڭ قۇياشى

تۇرسۇنتوت رۇسۇل يازغان

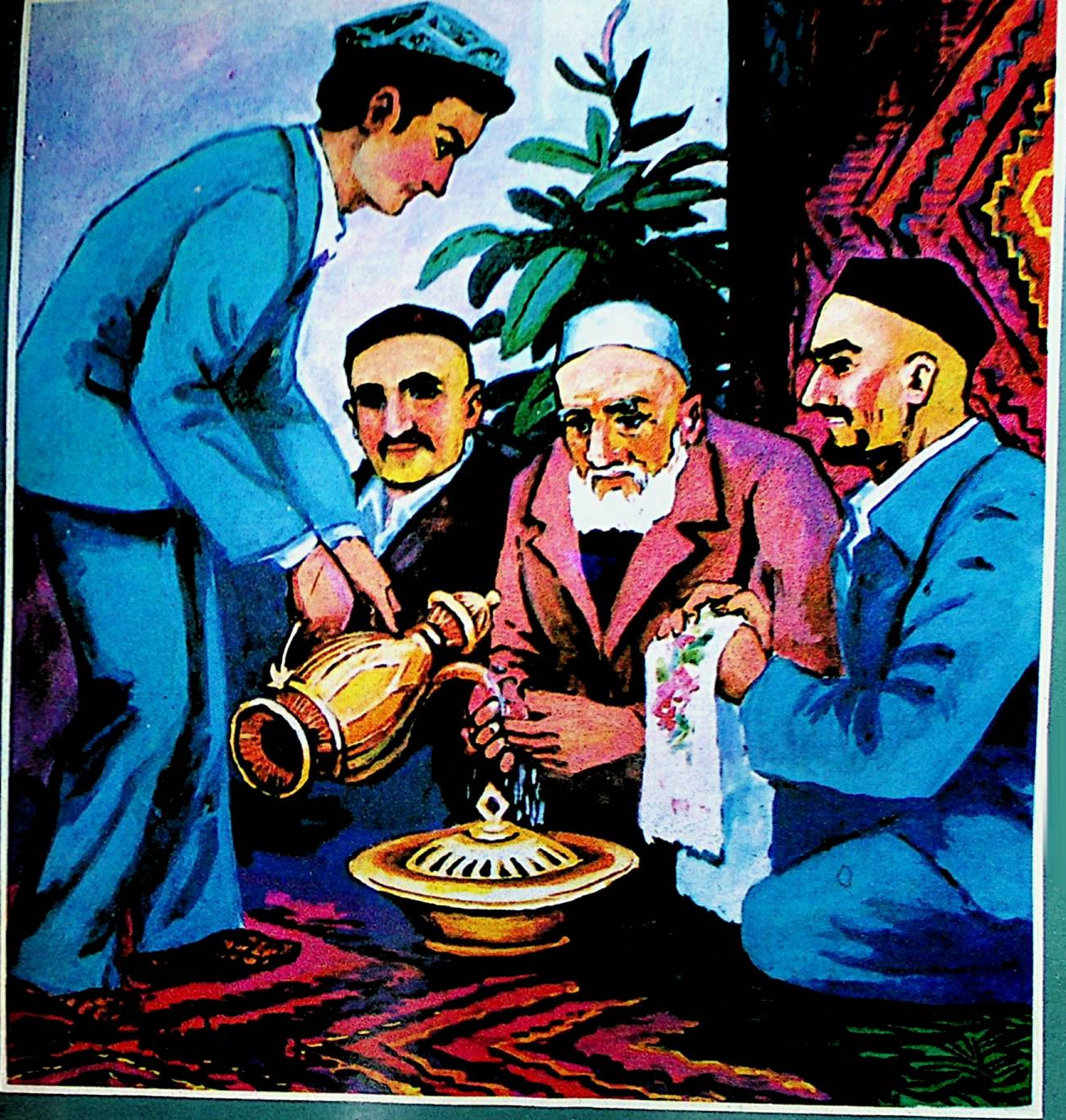

新疆文化（维吾尔文）　　«شىنجاڭ مەدەنىيىتى»

37 - يىل نەشرى 1988 - يىل 3 - سان　　(قوش ئايلىق ئوبزورچىل ئەدەبىي ژۇرنال)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى نەشر قىلدى

«شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقاتتى

مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

ژۇرنالنىڭ مەملىكەت ئىچىدە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن نومۇرى: CN 65 — 1073/I

ۋەكالەت نومۇرى: 22 — 58، تىزىملاتقان نومۇرى: 414

... 88 - ... تېلېفون نومۇرى: 28055، باھاسى 30 پۇڭ